

LIETUVOS EDUKOLOGIJOS UNIVERSITETAS

LITUANISTIKOS FAKULTETAS

LIETUVIŲ KALBOTYROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

DOVILĖ AKSTINAITĖ

**PIETŲ AUKŠTAIČIŲ (VARĖNOS, ALYTAUS,
DRUSKININKŲ) KALBINĖS NUOSTATOS TARMIŲ
ATŽVILGIU**

Magistro darbas

Darbo vadovė prof. dr. R. Rinkauskienė

Vilnius, 2016

Aš, **Dovilė Akstinaitė**, patvirtinu, kad mano magistro darbas „**Pietų aukštaičių (Varėnos, Alytaus, Druskininkų) kalbinės nuostatos tarmių atžvilgiu**“ yra originalus, mano parašytas. Patvirtinu, kad visi moksliniai šaltiniai, kitų studentų rašto darbai naudoti su nuorodomis. Žinau, kad plagijavimas – šiurkščiausias akademinės etikos pažeidimas – tai svetimo darbo arba jo dalies pasisavinimas ir paskelbimas savo vardu. Esu informuota, kad, paaiškėjus melui, baigiamojo magistro darbo įvertinimas bus anuliuotas.

Sutinku, kad mano magistro darbo elektroninė versija būtų dedama į universiteto elektroninę bazę ir su slaptažodžiu būtų prieinama fakulteto dėstytojams.

Dovilė Akstinaitė

2016-05-25

TURINYS

IVADAS.....	4
1. TARMĖS IR BENDRINĖ KALBA – KONKURENCINGOS KALBOS ATMAINOS	7
1.1. Kalbinės nuostatos.....	19
1.2. Lietuvių kalbos tarmės.....	21
1.3. Tarmių ir bendrinės kalbos tarpusavio sąveika. Bendrinės kalbos iškilimas.....	24
2. TIRIAMŲJŲ (PIETŲ AUKŠTAIČIŲ) PLOTAS IR PAGRINDINĖS YPATYBĖS.....	29
3. ATLIKTAS TYRIMAS, JO REZULTATAI	30
3.1. Moksleivių apklausos rezultatai	30
3.1.1. Socialiniai duomenys.....	30
3.1.2. Tarmės apibrėžtis.....	33
3.1.3. Šeimos įtaka tarmių atžvilgiu	34
3.1.4. Tarmių vartojimas viešojoje erdvėje	36
3.1.5. Tarmių vartojimo sferos	39
3.1.6. Tarmių ir bendrinės kalbos vertinimas.....	41
3.1.7. Tarmių išsaugojimo klausimas	44
3.1.8. Tarmiškai kalbančio žmogaus bruožai	45
3.1.9. Tarmių vartojimo situacijos	48
3.2. Suaugusiųjų apklausos rezultatai	50
3.2.1. Socialiniai duomenys.....	50
3.2.2. Tarmės apibrėžtis.....	54
3.2.3. Šeimos įtaka tarmių atžvilgiu	55
3.2.4. Tarmių vartojimas viešojoje erdvėje	56
3.2.5. Tarmių vartojimo sferos	58
3.2.6. Tarmių ir bendrinės kalbos vertinimas.....	59
3.2.8. Tarmių išsaugojimo klausimas	61
3.2.9. Tarmiškai kalbančio žmogaus bruožai	62
3.2.10. Tarmių vartojimo situacijos	64
BAIGIAMOSIOS IŠVADOS.....	67
NAUDOTA LITERATŪRA	69
SANTRAUKA.....	73
SUMMARY	74
PRIEDAI	75

IVADAS

Retas šiuolaikinis žmogus negalėtų paaiškinti, kas yra tarmė ir bendrinė kalba, tačiau paaiškinti jų atsiradimo istoriją galėtų ne kiekvienas. Svarbiausia yra suvokti, kad bendrinės kalbos atsiradimas, augant žmonių tautinei savimonei, buvo neišvengiama būtinybė, nes bendrinė kalba „sujungia tarmiškai suskilusią visuomenę, įvairių socialinių sluoksnių žmones, taigi vienija tautą“ (Zinkevičius, 1992, 81).

Bendraudami su aplinkiniais, žiūrėdami televizijos laidas, mes atkreipiame dėmesį ne tik į patį kalbos turinį, bet ir į tai, kaip kalbama: taisyklingai ar netaisyklingai, tarmiškai ar bendrine kalba, girdimas tarties akcentas ar negirdimas. Ir žiūrovas, ir pašnekovas kartais nesąmoningai analizuoja, vertina kalbėjimą, o patį kalbėtoją priskiria tam tikroms kategorijoms: išsilavinusiųjų ar neišsilavinusiųjų, kaimiečių ar miestiečių grupei ir pan. Netgi egzistuoja tam tikras stereotipinis mąstymas apie tarmiškai ir bendrine kalba kalbančius žmones. Pasak kalbininkės L. Vaicekauskienės, dalyvavusios projekte „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“, siekusiame išsiaiškinti skirtingų regionų moksleivių nuostatas apie įvairias kalbos atmainas, tarmiškai kalbantys atstovai laikomi kaimietiškais, neišsilavinusiais, senamadiškais, tačiau nuoširdžiais, linksmais, šiltais. Bendrine kalba kalbantysis siejamas su išsilavinimu, geru uždarbiu, aukštu statusu ir panašiai (Vaicekauskienė, 2013).

Negana to, kalbininkė L. Vaicekauskienė atskleidė, kad žmonių deklaruojamos nuostatos apie tarmes skiriasi nuo tikrojo jų vertinimo, nes, nepaisant teigiamų pasisakymų apie tarmes, jų puoselėjimą, išsaugojimą, daugelis žmonių, ypač jaunesniosios kartos, nedrįsta viešai kalbėti tarmiškai. Paaiškėja, kad egzistuoja tam tikros socialinės ir geografinės tarmių vartojimo ribos, kurios nubrėžiamos nusistovėjusių neigiamų stereotipų. Vaicekauskienė prieina išvadą, kad tarmiškai kalbėti labiau tinka privačioje aplinkoje, ne mieste ir ne su aukštesnį socialinį statusą turinčiais žmonėmis, nes tarmiškai kalbantis žmogus viešumoje gali sulaukti neigiamos, pašaipios aplinkinių reakcijos. „Idealizuotas tarmių vertinimas labiau būdingas miestiečiams, o ne tiems, kurie iš tiesų jas vartoja ir kuriems tai kartais turi pasekmių“, – patikslina L. Vaicekauskienė (Vaicekauskienė, 2013).

Kodėl ir kaip atsirado daugiau neigiamas stereotipinis tarmių vertinimas, bus svarstoma teorinėje darbo dalyje, tačiau aišku yra tai, kad kartais reikia turėti drąsos, jog galėtum viešai prabilti tarmiškai. Esame girdėję, kad žemaičiai nesigėdija savo tarmės, ja didžiuojasi, turi stipriausią etninį identitetą (Lubienė, Pakalniškienė, 2015, 103), o Dzūkijos regionas, pasak L. Kalėdienės, suskyla į mažiausiai tris dalis¹, todėl gyventojai nėra susaistyti bendrų socialinių

¹ „Vienas iš penkių Lietuvos etnografinių regionų – Dzūkijos – kelia daugiausia klausimų dėl jo pripažinimo vientisu dariniu“ (Kalėdienė, 2013, 125–126). „Dzūkijos regionas tarmių vartojimo požiūriu susideda iš trijų dalių: 1) dzūkiškos

tinklų, o jei „žmonių nesieja socialiniai ryšiai, tai ir jų kalba neturi bendro pagrindo: nesant glaudaus bendravimo, nelieta priežasčių vartoti tokią pačią kalbos atmainą, o tada prarandamas ir tos pačios etninės savimonės pamatas“ (Kalėdienė, 2013, 125).

Darbo objektas – pietų aukštaičių nuostatų tyrimas tarmių atžvilgiu.

Temos aktualumas ir problematika. Tarmių klausimas ne tik šių dienų kalbininkams, bet ir paprastam žmogui yra aktualus. Neretai išgirstame nuogastavimus, ar tarmės ateityje išliks, ką reikia daryti, kad jas išlaikytume, kad jas puoselėtum ir jų neužmirštum ateinančios kartos. Šiame darbe siekama išsiaiškinti, koks yra pietų aukštaičių jaunosios kartos atstovų, moksleivių, vadinamųjų dzūkų, požiūris į tarmes ir bendrinę kalbą, tarmiškai ir bendrine kalba kalbančiuosius. Atsakymams palyginti pasirenkama apklausti 30 suaugusiųjų nuo 25 iki 55 metų amžiaus respondentų. Tirti pietų aukštaičių, daugiausia moksleivių, kalbines nuostatas tarmių atžvilgiu pasirinkta dėl dviejų priežasčių. Pirmoji turi sąsają su gimtosiomis vietomis, nes šio darbo autorė yra kilusi iš Dzūkijos, jai svarbi dzūkiškojo kalbėjimo ateitis. Antroji priežastis, kodėl tiriamos moksleivių kalbinės nuostatos tarmių atžvilgiu, yra ta, kad su pietų aukštaičių moksleiviais tokių tyrimų nėra atlikta. Apklausti jaunesniąją kartą, o atsakymus palyginti su vidurinėsios kartos atstovų atsakymais, pasirinkta sąmoningai, nes „vidurinės ir jaunesnės kartos pateikėjų pateikta medžiaga labai svarbi prognozuojant tarmių ar net kalbos raidą“ (Kardelis, 2013, 29).

Darbo tikslas – išsiaiškinti, kaip tarmes, tarmiškai kalbančiuosius vertina pietų aukštaičių (Varėnos, Druskininkų, Alytaus, Marcinkonių, Valkininkų) 7–12 klasių moksleiviai.

Darbo uždaviniai:

1. Apžvelgti bendrinės kalbos atsiradimo istoriją;
2. Aptarti bendrinės kalbos ir tarmės santykį sociolingvistiniu požiūriu;
3. Apklausti 7–12 klasių moksleivius ir suaugusiuosius pateikiant anketą;
4. Surinktus duomenis apdoroti;
5. Pateikti kiekybinius tyrimų duomenis ir jų interpretaciją.

Darbo metodai: anketavimas, matematinis, aprašomasis, lyginamasis.

Iš viso tyrime dalyvavo 200 respondentų, kurie buvo suskirstyti į dvi, moksleivių ir vyresniosios kartos atstovų, grupes. Moksleiviai suskirstyti į tokius klasių koncentrus – nuo 7 iki 9 klasės ir nuo 10 iki 12 klasės. Tikėtasi, kad vyresniųjų ir jaunesniųjų moksleivių atsakymai gali turėti reikšmingų skirtumų. Siekiant palyginti jaunuolių ir suaugusiųjų požiūrį į tarmę, tarmiškai kalbančiuosius, apklausta 30 respondentų nuo 25 iki 55 metų amžiaus. Buvo manoma, kad lytis taip pat gali turėti įtakos respondentų tarminio kalbėjimo nuostatoms.

su Alytaus, Varėnos, Druskininkų ir Lazdijų miestais; 2) daugiakalbės su Lentvario, Trakų, Vievio, Nemenčinės, Pabradės, Šalčininkų, Grigiškių, Elektrėnų ir Eišiškių miestais ir 3) aukštaitiškos su Ignalinos, Švenčionių ir Švenčionėlių miestais“ (Kalėdienė, 2013, 148).

Apklausti Alytaus, Varėnos, Druskininkų², Valkininkų ir Marcinkonių moksleiviai: Alytaus Šv. Benedikto gimnazijos 7 (22 mokiniai), 8 (19 mokinių), 9 (19 mokinių), 10 (10 mokinių) ir 12 (17 mokinių) ir Varėnos „Ažuolo“ gimnazijos 10 (11 mokinių), 11 (14 mokinių) ir 12 (6 mokiniai) klasių moksleiviai; Druskininkų „Saulės“ pagrindinės mokyklos 7 (6 mokiniai), 8 (7 mokiniai), 10 (7 mokiniai) klasių moksleiviai; Varėnos rajono Valkininkų gimnazijos 10 (12 mokinių), 12 (8 mokiniai) ir Marcinkonių pagrindinės mokyklos 7 (3 mokiniai), 9 (2 mokiniai), 10 (4 mokiniai), 11 (3 mokiniai) klasių moksleiviai.

Anoniminė anketa, pateikta priede Nr. 1 (Nr. 2 pateikta suaugusiems skirta anketa), buvo duodama užpildyti pamokų metu. Respondentai turėjo atsakyti į keturiolika klausimų, kuriais siekiama išsiaiškinti, kaip respondentai konceptualizuoja tarmę, kaip vertina tarmiškai kalbančius žmones, su kokiais socialiniais koreliatais sieja tarmiškai kalbantį subjektą, ar patys identifikuoja save kaip kalbančius tarmiškai. Respondentams pateikti galimi atsakymų variantai, kartais prašoma eksplikuoti atsakymo pasirinkimą.

Tyrimas atskleidžia sąmoningąsias (atvirąsias) kalbos vartotojų nuostatas. Nepaisant to, kad kalbos nuostatos yra subjektyvus veiksnys, jos galiausiai formuoja objektyvią kalbos tikrovę, nes lemia kalbos kitimus (Vaicekauskienė, 2004, 7).

Darbą sudaro 3 skyriai. Pirmasis skyrius „Tarmės ir bendrinė kalba – konkurencingos kalbos atmainos“, kuriame aptarta tarmių ir bendrinės kalbos konkurencingumas, vartojimo sferų pasiskirstymas, skyla į tris poskyrius, kuriuose paaiškinama kalbinių nuostatų svarba, tarmių ir bendrinės kalbos, akcentuojant pastarosios prestižiškumą, tarpusavio sąveika. Antrajame skyriuje pristatomos pietų aukštaičių pagrindinės ypatybės ir gyvenamasis plotas. Trečiasis skyrius sudarytas iš dviejų dalių: pirmojoje pateikiama moksleivių apklausos rezultatų analizė, antrojoje – suaugusiųjų. Darbas baigiamas išvadomis. Pateikiamas naudotos literatūros sąrašas. Prieduose – apklaustų moksleivių ir suaugusiųjų anketos.

² Minėtų vietovių respondentus pasirinkta apklausti neatsitiktinai, kadangi „visai neginčijamai Dzūkija laikoma tik pietinė regiono dalis“ (Kalėdienė, 2013, 125–126).

1. TARMĖS IR BENDRINĖ KALBA – KONKURENCINGOS KALBOS ATMAINOS

„Pirmiausia dera pasakyti, kad tarmė ir yra kalba, nes istoriškai visos kalbos yra kilusios iš tarmių“, – teigia S. Karaliūnas (Karaliūnas, 1997, 163).

Šiandieninėje visuomenėje, kaip paašškės iš atliktų tyrimų, lyginant su tarminiu kalbėjimu, labiau vertinama, prestižine laikoma bendrinė kalba, siejama su tam tikro statuso visuomenėje turėjimu, su turtingumu, kompetencija. Tarmė šiuo atveju daugiau siejama su socialinį patrauklumą nusakančiomis savybėmis: nuoširdumu, draugiškumu, patikimumu, malonumu, mielumu ir pan.

Įdomu, koks yra tarmės ir bendrinės kalbos santykis? Aišku yra tiek, kad tarmė yra už kalbą mažesnis vienetas, o kiekviena kalba formuojasi vienos kurios nors tarmės pagrindu. Vėliau pereidami prie Lietuvos tarmių ir bendrinės kalbos situacijos, iš pradžių pažvelkime į kitų šalių patirtį.

Pasak M. Ramonienės, „daugumoje Europos šalių vyraujanti kalbų standartizacijos ideologija palaiko menkesnę tarmių socialinę vertę palyginti su standartine kalba, tačiau kai kur (pvz., Šveicarijoje, Liuksemburge, Slovėnijoje, Italijoje ir kt.) tarmės gyvai vartojamos ir viešojoje komunikacinėje erdvėje“ (Ramonienė, 2013, 1–2). Įdomus esąs M. Ramonienės pateiktas Norvegijos, liberalios tarmių atžvilgiu, pavyzdys, kur vietinės tarmės, kaip sakinys kalbinis kodas, beveik visuotinai visų socialinių sluoksnių vartojamas visose gyvenimo srityse. Tokių šalių pavyzdžiai rodo kalbinių nuostatų svarbą kalbinės įvairovės išlaikymui, tarmių gyvybingumui palaikyti, tačiau galima pritarti M. Ramonienės minčiai, kad „visuomenės elito, žiniasklaidos, valstybės administravimo, viešosios vartosenos kalbinė atmaina – bendrinė kalba, dažnai yra vertinama kaip ideali ar bent tinkamesnė daugeliui kalbos vartojimo sričių negu vietinės tarmės“ (Ramonienė, 2013, 2). Be to, Norvegijos minėtas atvejis, kaip pripažįsta M. Ramonienė, yra daugiau išskirtinis negu įprastinis, nes vietinių dialektų gyvybingumą ten užtikrina kalbų planavimas švietimo srityje.

Priešingai nei Lietuvoje, Norvegijos įstatymai mokyklų vadovus ir mokytojus skatina visose situacijose kaip sakinę kalbos formą moksleivių tarmes vartoti mokyklose ir netgi draudžia mokytojams versti vaikus mokykloje pereiti į standarto vartoseną (Ramonienė, 2013, pagal Trudgill, 2002, 31, 2). Lietuvoje tuo tarpu skatinama mokytis tik bendrinės kalbos ir tik ją vartoti viešojoje erdvėje. L. Vaicekauskienė, duodama interviu, prisimena, kaip vieno mažesnio miesto mokykloje su ja tarmiškai kalbėjusį vaiką mokytoja kumštelėjo ir pasakė: „Kaip tu čia prie žmogaus tarmiškai kalbi, pasigėdyk“ (Vaicekauskienė, 2013). Galima tik įsivaizduoti, kaip jautėsi vaikas, išgirdęs tokius žodžius. Šio darbo autorės nuomone, mokytojai turi mokyti bendrinės kalbos normų,

tačiau svarbu prie to eiti nepažeidžiant vaiko tarminio kalbėjimo nuostatų³. Nenuostabu, kad kartą sugėdintas tarmiškai kalbąs, vaikas pradės gėdintis savo tarmės, ja kalbančių aplinkinių, o paaugęs pradės neigiamai vertinti tarmiškai kalbančius žmones.

„Pavyzdžiui Prancūzijoje, – pasakoja L. Vaicekauskienė jau minėtame interviu, – pradinukai mokykloje gali kalbėti tarmiškai, jų kalbos niekas netaiso, kad vaikai kuo geriau išmokyti tarmę. O Slovėnijoje per radiją į žmones kreipiamasi tarmiškai normalioje, ne etnografijai skirtoje, laidoje, nes laikomasi nuostatos, kad reikia kalbėti klausytojams jų kalba“ (Vaicekauskienė, 2013). Toks tarminio kalbėjimo pripažinimas, pasak šio darbo autorės, ir lemia teigiamas nuostatas tarmių atžvilgiu, o siekis mokytis kalbėti tik bendrine kalba sudaro įspūdį, kad tarmiškai kalbėti nevalia. Į klausimą, ar tarmių vartojimas mokyklose neturėtų neigiamos įtakos augančios kartos bendrinei kalbai, L. Vaicekauskienė tvirtai atsakė – ne, argumentuodama, kad „bendrinę kalbą ir taip palaiko labai aiškus prestižas. <...> Kelios kalbos atmainos niekada netrukdo viena kitai, o tai, kad vartosenoje vienu metu pasitaiko skirtingų variantų, yra visiškai natūralus ir normalus reiškinys“ (žr. ten pat).

A. Piročkinas straipsnyje „Kas yra bendrinė kalba“ rašo: „Kada mes sakome lietuvių kalba, sąmoningai ar nesąmoningai nekreipiame dėmesio į gausybę lietuvių kalbos „kalbų“. <...> Vargu ar rasis pasaulyje kalba, kuri neturėtų šiokių ar tokių atmainų. Nebent tą kalbą vartotų vienui vienas žmogus“ (Piročkinas, 2001). Ir iš tiesų, lietuvių kalba mes vadiname ir kalbėjimą dzūkiškai, ir žemaitiškai, nors kalbinės atmainos turi skirtybių nuo bendrinės kalbos.

D. Aliūkaitė straipsnyje „Sociolingvistinis tarminių kodų taisyklingumo tyrimas“ daro išvadą, kad kalbos taisyklingumas yra, visų pirma, sietinas su bendrine kalba, kuri esanti kodifikuota (Aliūkaitė, 2007, 259). Pasak D. Aliūkaitės, tarmės yra stichiškos sistemos, liudijančios nepaliaujamą kalbos raidą, atskleidžiančios vartosenos ypatumus (žr. ten pat). Nors vertinti tarminius kodus pagal (ne)taisyklingumo kriterijų yra įprasta, tačiau, kaip mano D. Aliūkaitė, taisyklingumo kriterijus tarmėms netinka iš principo, nepaisant to, kad į tarmę gali įsilieti svetimų kalbų sisteminių dalykų (Aliūkaitė, 2007, 259–260). Esą jie nedaro tarmės netaisyklingos (ar taisyklingumo vertė pamatuotina – tai jau kitas klausimas). Kaip pažymi R. Miliūnaitė „apie klaidas yra prasmės kalbėti tik bendrinės kalbos, o ne tarmių (dialektų) ar sociolektų vartosenoje, nors ir pastaruosiuose gali pasitaikyti jiems nebūdingų reiškinių“ (Miliūnaitė, 2008, 155). Vis dėlto, visuomenė kalbėjimo variantus skirsto pakopomis pagal įvairius požymius. „Paprastų kalbos vartotojų nuostatos randasi, sklinda ir kinta nepaklusdamos nei gramatikos dėsniams, nei kalbos tikrovei“, – pabrėžia Aliūkaitė (2007, 260).

³ Vaikui pradėjus eiti į mokyklą, mokytojai jį mokys standartinės, bendrinės kalbos, todėl jis gali pamanyti, kad jo tarmė yra nieko verta, kad yra tik viena geriausia kalba. Pasak L. Vaicekauskienės, Vakaruose jau porą dešimtmečių rengiamos programos mokykloms, kad mokytojai nebediegtų vaikams šios nuostatos. Gerų ir blogų kalbų nėra, nes viskas priklauso tik nuo kontekstų (Vaicekauskienė, 2016, 1rt).

Kad nustatytų tarminių kodų (ne)taisyklingumą kalbos vartotojo, t. y. suvokėjo, požiūriu, Kauno ir Šakių rajonuose buvo atliktas tarminio kalbėjimo suvokimo ir vertinimo tyrimas. Tiriamieji buvo suskirstyti į dvi grupes: pirmąją sudarė 46 didmiesčio gyventojai, kurių kalbinė aplinka (tikėtina) artimiausia bendrinei kalbai, o antrąją grupę sudarė 40 provincijos gyventojų. D. Aliūkaitė priduria, kad tos provincijos gyventojų kalbinė aplinka turinti ryškesnių vakarų aukštaičių kauniškių tarmės bruožų. Aiškintasi 14–18 metų jaunuolių (t. y. 9–12 klasių mokinių) nuostatos. Buvo sukurtas 6 tekstų – stimulų tekstynėlis. Jiems parinktos trumpos, maždaug po pusantros minutės trukmės tekstų ištraukos (tekstai: šiaurės žemaičių telšiškių Tirkšlių punkto; pietų aukštaičių Varėnos punkto; rytų aukštaičių vilniškių; šiaurės žemaičių kretingiškių Karklėnų punkto; rytų aukštaičių anykštėnų Verksnionių punkto), nes neabejotina, kad geriausiai vartotojo santykis su konkrečiu variantu atsiskleidžia girdint to varianto pavyzdį (Aliūkaitė, 2007, 262).

Vadinamojo kaukės testo principu tarp tarminių tekstų įterptas ir bendrinės kalbos tekstas. D. Aliūkaitė pabrėžia, kad tiriamieji iš dalies buvo klaidinami – kaip tarminis siūlytas vertinti netarminis tekstas. Išklausytus tekstus – stimulus tiriamieji turėjo įvertinti pagal skirtumą nuo bendrinės kalbos, (ne)taisyklingumo, (ne)patrauklumo kriterijus ir savo pasirinkimą keliais žodžiais argumentuoti (7 balų semantinio diferencialo vertinimo skalė).

Tyrimo išvados nėra netikėtos, nes paaiškėjo, kad „jaunieji respondentai tarminį kalbėjimą linkę laikyti labiau netaisyklingu nei taisyklingu“ (Aliūkaitė, 2007, 268)⁴. Įdomu tai, kad pietų aukštaičių kalba įvertinta kaip labiau taisyklinga nei netaisyklinga (daugiau nei 3,5 balo iš 7). Tačiau rytų aukštaičių ir žemaičių tekstai įvertinti griežčiau. Kaip svarsto D. Aliūkaitė, toks vertinimas susijęs su skirtingumu nuo bendrinės kalbos. Z. Zinkevičius rašo, kad žemaičių, o iš dalies ir rytų aukštaičių tarmės labai skiriasi nuo bendrinės kalbos, o nedaug nuo bendrinės kalbos tesiskiria vakarų, iš dalies ir pietų aukštaičių (Zinkevičius, 1994, 169–176). Turbūt todėl apklaustieji respondentai pietų aukštaičių kalbą vertino kaip labiau taisyklingą.

Grįžtant prie D. Aliūkaitės tyrimo, iš apdorotų apklaustųjų komentarų duomenų galima spręsti, kad tai, kas nesuprasta, laikyta netaisyklinga. Paminėtina ir tai, kad suklaidinti respondentų nepavyko, nes daugiau ar mažiau bendrinės kalbos tekstas buvo atpažintas. Aišku viena, kad respondentai tarminiam kodui taiko bendrinei kalbai keliamus reikalavimus, o kalbos taisyklingumą sieja su bendrine kalba. Kaip tik griežtas tarminių kodų vertinimas atskleidžia viešąjį bendrinės kalbos prestižą. „Kuo tarminis kodas panašesnis į bendrinę kalbą, – aiškina D. Aliūkaitė tyrimo išvadose, – tuo jis taisyklingesnis; <...> nesuprantamas tekstas yra daugiau ar mažiau netaisyklingas“ (Aliūkaitė, 2007, 271). Nors iš pradžių tikėtasi, jog lytis gali lemti skirtingus

⁴ Straipsnyje „Tarminio kalbėjimo suprantamumas: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos“ prieinama išvada, kad tarminė raiška dažniausiai suprantama, jei yra: panaši į bendrinę kalbą, į paties vertintojo kalbėjimą, į vertintojo aplinkoje girdimus kalbinius kodus (Aliūkaitė, 2008, 5).

atsakymus, tačiau, gavus rezultatus, įsitikinta, kad lytis nėra reikšmingas dydis vertinant tarminių kodų taisyklingumą.

Čia galima paminėti ir M. Ramonienės atliktą tyrimą su Lietuvos miestų moksleiviais, kurio tikslas – išsiaiškinti moksleivių kalbines nuostatas tarmių atžvilgiu, tarmių išlikimo Lietuvoje perspektyvas, tarmės vietą socialinės vertės atžvilgiu. Nagrinėjant projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai, 2010–2013“ devynių Lietuvos miestų mokyklose surinktus duomenis, aiškinamasi tarmių socialinė vertė, atvirasis ir paslėptasis prestižas. Dažnai sąmoningai žmogus sako viena, tačiau kartais rezultatai parodo visiškai priešingą rezultatą, nei kad buvo išsakyta. Kaip duodama interviu teigė kalbininkė L. Vaicekauskienė, „žmonių deklaruojamos nuostatos apie tarmes skiriasi nuo tikrojo jų vertinimo. Kai paklausi apie tarmes, jų reikalingumą, dauguma pasisako teigiamai ir pabrėžia, kad tarmes būtina išsaugoti, tačiau tyrimai atskleidė, kad iš tiesų žmonės galvoja kitaip“, kad viešai yra pasisakoma už tarmes, jų išsaugojimą, tačiau tai – tik „idealizuotas tarmių vertinimas, labiau būdingas miestiečiams, o ne tiems, kurie iš tiesų jas vartoja ir kuriems tai kartais turi pasekmių“⁵ (Vaicekauskienė, 2013).

Kad būtų aiškesnės M. Ramonienės aprašyto tyrimo išvados, reikia susipažinti su tyrimo medžiaga ir taikytais metodais. 2012 metais devynių Lietuvos miestų (Alytaus, Kauno, Klaipėdos, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Telšių, Utenos ir Vilniaus) mokyklose buvo organizuojami pokalbiai su nedidelėmis 16–18 metų amžiaus moksleivių grupėmis (6–9 moksleiviai). Iš viso tyrime dalyvavo 83 vienuoliktų dvyliktų klasių moksleiviai – 43 merginos ir 40 vaikų. Iš pradžių buvo klausiama, kokias skirtingas kalbines atmainas mokiniai žino, kaip jas gali apibūdinti. Diskusijos metu siekta išsiaiškinti, teigiamai ar neigiamai jie vertina kalbines atmainas ir kokie būtų tokio vertinimo argumentai. Mažiau sąmoningas jaunimo kalbines nuostatas mėginta išsiaiškinti prašant apibūdinti skirtingomis kalbinėmis atmainomis kalbančius asmenis, parinkti jiems stereotipiškas savybes (Ramonienė, 2013, 3–4). Kaip rašo D. Aliūkaitė „eilinių kalbos bendruomenės narių sprendimai dėl kitų diskurso dalyvių tapatybės gali būti spontaniški, įvairūs ir nebūtinai objektyvūs. Neabejotina, kad subjektyvūs, kartais tik įsivaizduojami, nesisteminiai, kultūriniai, socialiniai tarminio kalbėjimo ir bendrinės kalbos skirtumai, pagrįsti paties eilinio vartotojo/ vertintojo socialinių, kultūrinių, kalbos estetikos ir etikos vertybių visuma, yra pagrindas rastis tarmiškai kalbančio žmogaus stereotipams“ (Aliūkaitė, 2008, 24).

Tyrimo išvados yra tokios, kad dauguma moksleivių tiek iš sostinės, tiek iš provincijos mokyklų daugiausia pabrėžė įvairių tarmių grožį, lingvistinį patrauklumą, savitumą, emocingumą.

⁵ Įdomu tai, kad netgi žemaičiai, išsiskiriantys atviruoju prestižu, palankiu požiūriu į savo tarmę (paklausti atsako, kad tarmė jiems labai svarbi, ja kalbės ir rašys), iš tiesų, kaip pripažįsta L. Vaicekauskienė, vienodai prastai įvertina žemaitiškai kalbančius žmones. Tą išsiaiškinti padeda paslėptasis prestižas, kurio mes atvirai nepasakome, kuris „sužinomas tik tam tikrais specialiais eksperimentais, metodais, kai vertinami kalbėtojai, kalbantys skirtingomis tarmėmis ir nežinantys, kad vertinama būtent kalba“ (Vaicekauskienė, 2013, lrt). Tuomet ir paaiškėja, kad tarmė turi menkesnę socialinę vertę.

Kaip teigia M. Ramonienė, „klaipėdiškiai mokiniai, kurie dažniau susiduria su žemaičių tarmėmis, ir Panevėžyje, Šiauliuose gyvenantys jaunuoliai teigė besigėdijantys savo tarmės“ (Ramonienė, 2013, 5–6). „Manytina, kad formuojantis skirtingam požiūriui į skirtingus kodus veikia ir kalbinio saugumo (ar nesaugumo) veiksnys, kuris neabejotinai sietinas su socialiniu bendruomenės narių saugumu bei saviverte, – tvirtina D. Aliūkaitė ir priduria. – Kartais, kaip liudija tyrėjų patirtis, iš nuostatų tyrimų gali paaiškėti, kad bendruomenėje gyvas ir dialekto nevisavertiškumo kompleksas, kurį galima sieti ir su kalbinėmis preferencijomis, ir su kalbinėmis nuostatomis“ (Aliūkaitė, 2007, 261). Galbūt ir šiuo, M. Ramonienės minėtu atveju, tiriamieji jaučia nevisavertiškumo kompleksą, todėl gėdijasi kalbėti tarmiškai, netgi jaučiasi nepatogiai, kai per televiziją girdi kalbant savo tarmės atstovą, pavyzdžiui, kaip minėta, panevėžietį.

Iš tiesų nepaneigsime to fakto (apie kurį kalbėjo ir D. Aliūkaitė), kad gražiomis kalbinėmis atmainomis laikomi prestižinių visuomenės sluoksnių vartojami kodai, standartinė kalba arba bent panašesnis į standartą variantas. Aišku, kad čia neatmetamas ir taisyklingumo kriterijus. D. Aliūkaitė atlikto tyrimo išvadose minėjo, jog tiriamieji linkę pasitikėti savo kompetencija, kalbos kultūros išmanymu, kad duoti įvairių kalbinių atmainų tekstai yra vertinami vardijant klaidas: netaisyklingas kirčiavimas, netaisyklingi žodžiai, stiliaus klaidos ir panašiai⁶ (Aliūkaitė, 2007, 269). Savaime suprantama, kad tiriamieji vertindami taiko ir turimas mokyklos žinias. „Galimas dalykas, – tvirtina M. Ramonienė, – kad tos tarmės, kurios savo kalbinėmis ypatybėmis labiau skiriasi nuo bendrinės kalbos, ypač patiems kalbėtojams ta tarme dažniau gali atrodyti negražios, pvz., žemaičių ar rytų aukštaičių tarmės“, o neigiami tarmės estetiniai vertinimai gali būti susiję su tarmių vertinimu kaip „netaisyklingų“ palyginti su bendrine kalba. Čia M. Ramonienė pateikia pavyzdį, kai tiriamasis teigia girdėjęs, jog bendraklasės tėvai netgi draudžia namuose kalbėti šiaulietiška, nes esą tai muzikų kalba (Ramonienė, 2013, 7). Matyt, tėvų nuostatos kalbinių atmainų atžvilgiu į pirmą vietą iškelia bendrinę kalbą kaip viešąją, populiariąją. Tuo tarpu tarmė jiems asocijuojasi su žemesniaisiais sluoksniais.

M. Ramonienė pastebi, kad skirtingo prestižo kalbiniams kodams yra skiriama skirtinga komunikacinė erdvė: standartiniai variantai, vadinamoji bendrinė kalba siejama su oficialiomis situacijomis, vartojimu viešai, o tarmės sietinos su tais kalbėjimo variantais, kurie teiktini neviešai, neoficialiai komunikacijai – privačiai erdvei (Ramonienė, 2013, 6). 2013 metų straipsnyje M. Ramonienė pateikia apklaustųjų pavyzdžius, kurie teigia kad tarmiškai kalbėti galima su draugais, bet ne oficialioje aplinkoje, nes esą nusistovėjusi tokia tvarka. Įdomu tai, kad dažniausiai kalbančiojo tarme stereotipas yra išsiaiškinamas naudojant kaukės testą, aiškiai atskleidžiantį netiesiogines kalbines respondentų nuostatas. Kaip tik iš prašytų išvardinti tarmiškai kalbančio

⁶ „Bendrinę kalbą palaiko ideologizuotas liaudiškasis įsitikinimas, kad kalba egzistuoja atskirai nuo vartosenos ir kad vienintelė teisėta jos apraiška vartosenoje yra „gera/taisyklinga/standartinė“ kalba, o visos kitos atmainos tėra nukrypimas nuo idealo ir kalbos taisyklių“ (Vaicekauskienė, 2014, 8).

žmogaus stereotipinių savybių paaiškėjo daugiau sąsąmoningos nei sąmoningos lietuvių moksleivių kalbinės nuostatos. Nors tarmės yra vertinamos, bendrinė kalba laikoma prestižine. Kaip pateikia M. Ramonienė, bendrinė kalba laikoma socialiai pranašesne, viršesne, siejama su geru išsilavinimu, gero darbo turėjimu, turtingumu, svarbių, vadovaujančių pareigų užėmimu, kompetencija ir pan. Tarmės sietinos su socialiniu patrauklumu: nuoširdumu, patikimumu, draugiškumu, malonumu, mielumu, linksmumu ir panašiai (Ramonienė, 2013, 8). M. Ramonienės pateiktais duomenimis, net 79 proc. moksleivių savybę „išsilavinęs“ priskiria kalbėtojui bendrine kalba, o apibūdinant kalbantįjį tarme – tik 5 proc. pasirinko šią savybę. Netgi priešingai, kai kurie (16 proc.), apibūdindami tarmiškai kalbantį atstovą, vertino kaip neišsilavinusį. Iškalbūs ir tolimesni faktai. Pasak M. Ramonienės, „savybių „vadovaujantis, turintis gerą darbą“, „pasiturintis“, kurias moksleiviai neretai parinko apibūdinti kalbantį bendrine kalba (atitinkamai 32 proc., 31 proc., 15 proc.), nė vienas neparinko tarme kalbančiojo apibūdinimui. O pavyzdžiui, priešingą apibūdinimą „neturintis gero darbo“ 12 proc. moksleivių nurodė kaip stereotipišką kalbančiojo tarme bruožą.“ Kaip matome, tarmiškai kalbantis atstovas yra vertinamas prasčiau nei bendrinės kalbos vartotojas. Tai patvirtina ir kiti M. Ramonienės pateikiami duomenys – kaip vienas ryškiausių tarme kalbančiojo bruožų nurodytas kaimietiškumas (net 59 proc.), kuris neretai apibūdinamas turintis neigiamą reikšmę, vengtinas, trukdantis geresnėms ateities perspektyvoms. Tarmiškai kalbantis asmuo apibūdinamas kaip turintis ribotas galimybes. Iš M. Ramonienės atliktų tyrimų paaiškėjo ir tai, kad tarmės Lietuvos moksleivių labai dažnai siejamos su senamadiškumu (net 42 proc. respondentų pamini šią savybę), senatviškumu (35 proc.) (Ramonienė, 2013, 8).

Kad skirtingo prestižo kalbiniams kodams yra skiriama skirtinga komunikacinė erdvė, patvirtina D. Aliūkaitės atliktas tyrimas su vyresniųjų miesto mokyklų moksleiviais. Apdorojus duomenis, paaiškėjo, kad „105 iš 149 vakarų aukštaičių ir 33 iš 57 žemaičių respondentų pritarė teiginiui „tarmė yra privatu, asmeniška, bendrinė kalba – vieša“ (Aliūkaitė, 2006, 11). Svarbu paminėti, kad net 115 iš 149 vakarų aukštaičių ir 52 iš 57 žemaičių respondentų patvirtino, kad tartinio kalbėjimo yra vengiama, siekiant pritapti prie aplinkos, draugų ir pan.

Kodėl tarmiškai kalbantis žmogus yra vertinamas prasčiau už vartojantį bendrinę kalbą? Šio darbo autorės nuomone, šiam atsakymui galima pacituoti vienos respondentės žodžius: „mums dar kaimai asocijuojasi su visokiais tešlom, mėšlais, karvių melžimu, ir neišprusimu, civilizacijos nebuvimu <...> sąsąmonėj viskas užkoduota“ (Ramonienė, 2013, 8). Juk kartais, kai žmogus ką nors padaro ne taip, susipainioja kalbėdamas, išgirstame žodžius – „turbūt kaimietis“. Iš tiesų tokio požiūrio atsiradimo priežasties, matyt, reikėtų ieškoti pačioje visuomenės istorijoje, kai anksčiau vertinę kaimus, juose gyvenę, žmonės pradeda keltis į miestus, prasideda urbanizacija, noras atsiriboti nuo kaimo aplinkos, tapti miestiečiu. Kaip pasakoja L. Vaicekauskienė, „sunku pasakyti, kada prasidėjo šis neigiamo tarmių vertinimo procesas, tačiau šiandien jis yra užfiksuotas ir

vertintinas kaip akivaizdus faktas, kad tarminis kodas Lietuvos kalbinėje bendruomenėje turi menkesnį socialinį mobilumą už standartinius kodus. Veikiausiai tai yra daugiau kaip šimtmetį trunkančių istorinių ir socialinių procesų ir standartizacijos pasekmė“ (Vaicekauskienė, 2013). Duodama interviu ji pabrėžė, kad neigiamus visuomenės stereotipus apie tarmiškai kalbantį žmogų atspindi ir sustiprina įvairios televizijos šou laidos, kur kuriami tarmiškai kalbantys personažai nevykėliai. „Visi žino „Dviračio šou“ rodomus kaimiečius su guminiiais batais ir šakėmis mieste, – pasakoja L. Vaicekauskienė ir priduria, – tai akivaizdus stereotipas, kad tarmė yra kaimietiškumo ženklas ir mieste nederą“ (Vaicekauskienė, 2013).

Tokio įsigalėjusio stereotipinio mąstymo priežasčių reikėtų ieškoti analizuojant bendrinės kalbos įsigalėjimo viešajame gyvenime procesą, žmonių kėlimąsi iš kaimo į miestą, prasidėjusią kolektyvizaciją, apie kurią užsimena Z. Zinkevičius. Galbūt čia yra tos šaknys, kad šiuolaikinis žmogus dažnai gėdijasi savo tarmės arba to, kad jis yra iš kaimo. Juk daugeliui pasakyti „Gyvenu mieste“ yra lengviau nei išlenti „Gyvenu kaime“, nes tada aplinkiniai gali pradėti tave prasčiau vertinti, vadinti kaimiečiu. Čia galima būtų pasidalinti ir sava patirtimi: kai kurie draugai, atvykę iš kaimo studijuoti, vos mėnesį gyvenę Vilniuje, aplinkiniams sako, jog yra iš Vilniaus; netgi pastebėta, kad tartis pasikeitusi, norima kuo greičiau integruotis į miesto aplinką, visuomenę, kad tik neišsiskirtum iš kitų ir kažkaip neparodytum, jog esi iš kaimo. L. Vaicekauskienė, interviu metu atsakydama į klausimą, ar žmonės varžosi kalbėti tarmiškai, nedvejodama pasidalina patirtimi: „Regionuose tarmiškai kalbantys žmonės prisipažįsta, kad mieste vengia prabilti tarmiškai, nes nenori sulaukti išskirtinio aplinkinių dėmesio. Išgirdę tarmišką šnektą miestiečiai dažnai atsisuka, klausia, iš kokio krašto kalbėtojas, prašo pakartoti žodžius, kartais ir pataiso“ (Vaicekauskienė, 2013). Kalbininkė patvirtina mums žinomą informaciją, kad egzistuoja tam tikros tarminio kalbėjimo ribos. Patys regionų gyventojai esą teigia, kad tarmiškai kalbėti dera privačioje aplinkoje, ne mieste ir ne su aukštesnį socialinį statusą turinčiais žmonėmis. Tačiau norint gauti kuo tikslesnius tyrimo rezultatus, reikėtų tirti ir žmogaus mąstymą, psichologiją, nuostatas. Galbūt tada paaiškėtų tokio elgesio priežastys. Šio darbo autorės nuomone, čia tikėtų interviu metu pasakyti prof. dr. R. Rinkauskienės žodžiai, kurie, reikia tikėtis, nebus pranašingi Lietuvos ateičiai: „Jei gėda kalbėti savo tarme, – juk tai mūsų tėvų ir senelių kalba – tai gal greitai bus gėda kalbėti ir lietuviškai“ (Rinkauskienė, 2014). Straipsnyje „Keletas patarimų dėl dialektologijos pamokų vidurinėje mokykloje“ R. Rinkauskienė, siekdama nukreipti tinkama linkme, padėti pasirinkti esminę tarmių medžiagą, pateikia keletą vertingų pasiūlymų mokytojams: turėti didelį tarmių žemėlapi, lietuvių kalbos instituto išleistą kompaktinį diską „Lietuvių tarmės“. „Ši mokymo priemonė, – aiškina R. Rinkauskienė, – leistų ne tik pamatyti kompiuterio ekrane tarmės žemėlapių, atskirų žodžių linksniavimo paradigms ir pan., bet ir suteiktų galimybę išgirsti įrašytus autentiškus kiekvienos tarmės tekstus“ (Rinkauskienė, 2002, 66). Didelė tikimybė, kad taip mokinys labiau

susidomės tarmėmis. Kaip matome, mokytojo vaidmuo, apie kurį kalba ir V. Grinaveckis⁷, tarmių pamokose yra svarbus, nes jis gali sudominti, paskatinti mokinį domėtis savo tarme ar kitomis tarmėmis, bet gali sudaryti įspūdį, kad savo tarmės reikėtų gėdytis, kalbėti tik bendrine kalba, kuri, kaip kai kuriems mokiniams nuo pradinių klasių įdiegta, yra taisyklinga, labiau vertinama ir pan.

Laimei, paguodžia Ramonienės žodžiai: „Nepaisant to, kad regionų tarmės turi menkesnį prestižą negu standartinis variantas, tačiau jos vertinamos palankiau nei miestietiški nestandartiniai variantai, kaimo tarmėse įžvelgiama žavesio, jomis kalbantys atrodo įdomesni, išskirtiniai kalbėtojai. Trumpai tariant, be socialinio prestižo, kurį atitinka bendrinė kalba, yra socialinis patrauklumas, respondentų dažnai sietinas su kaimo žmogumi. Socialinis patrauklumas dažnai sietinas su solidarumu, kalbėtojų dorumu, patikimumu ir panašiomis teigiamomis savybėmis. Kaip apibendrindama gautus rezultatus teigia M. Ramonienė, kalbantis tarme atstovas miestų moksleiviams atrodo nuoširdenis, šiltesnis, draugiškesnis, įdomesnis, mielesnis, linksmesnis negu kalbantis bendrine kalba (Ramonienė, 2013, 10).

L. Vaicekauskienė 2012 metų straipsnyje „Lietuvos tarmių rezervatas. Socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis“ išnagrinėjusi atliktus tyrimus, pateikia įdomias įžvalgas, kad esą „tarmės gali būti aukštinamos kaip nacionalinė ir etnografinė vertybė, tačiau jų vartoseną tuo pat metu ribojama dėl priskiriamos žemesnės socialinės vertės ir neigiamų stereotipų“ (Vaicekauskienė, 2012, 1). Kai kalbama apie regioninę tapatybę bei priskyrimą konkrečiai bendruomenei, tarmės vertinimai, pasak kalbininkės, „netgi būna aukštesni už bendrinės kalbos, kuri nėra sava ir įprasta, neturi nuoširdumo, solidarumo socialinės reikšmės“. Pažymėtina tai, kad tarmė gerokai prasčiau vertinama už bendrinę kalbą, kai atsiranda oficialios aplinkos sąvoka. Čia galima pasikartoti, kad tarmės sietinos daugiau su privačiu bendravimu. Oficialioje aplinkoje tarmiškai kalbantis žmogus vertinamas daugiau neigiamai. Galima pritarti L. Vaicekauskienės minčiai, kad „tarmės Lietuvoje iš esmės toleruojamos tik etnografinio regiono ribose ir kaip tos šnektos bendruomenės atstovų tapatybės dalis...“ (Vaicekauskienė, 2012, 2).

2008 metais D. Aliūkaitė pateikė straipsnį „Tarmiškai kalbančio žmogaus stereotipai: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos“, kurio tikslas – konceptualizuoti tarmiškai kalbančio žmogaus įvaizdį. Atliktu tyrimu siekta išsiaiškinti, kas, koks žmogus šių dienų Lietuvoje kalba tarmiškai eilinių kalbos bendruomenės narių požiūriu. Iš viso tyrime dalyvavo 548 (13–17 metų) respondentai. Tyrimas vykdytas Rytų Aukštaitijoje, Vakarų Aukštaitijoje, Dzūkijoje ir Žemaitijoje. Pateiktos išvados nestebina – jos tik patvirtina jau minėtas nuostatas apie tarmiškai kalbančius žmones. Visi atsakymai suskirstyti į 7 grupes. Vienoje jų apie tarmiškai kalbantįjį matome tokius žodžius: neišsilavinęs, neišprusęs, neturintis aukšto išsilavinimo, nuobodus,

⁷ Pasak V. Grinaveckio, pamatas bendrinei kalbai yra tarmių ir bendrinės kalbos bendrybės. „Mokinio tarmės neigimas (kaip kartais esti) daro didžiulę žalą mokinių bendrinei kalbai, jų lingvistiniam išsilavinimui, sugebėjimui sklandžiai, turiningai, taisyklingai kalbėti ir rašyti“ (Grinaveckis, 1985, 5).

nemandagus, nenuoseklus, tačiau atrandame ir teigiamų vertinimų kaip: besilaikantis papročių, patriotas, užsispyręs, patrauklus, išmintingas, neapsimetėlis, nuoširdus, labai geras. Kiti atsakymai apima regiono, kilmės ar gyvenamosios vietos įvardijimus, socialinį žymėtumą, amžių.

Kaip analizuoja D. Aliūkaitė, tokie respondentų atsakymai kaip „kaimas“, „kaimietis“ ir pan., kuriuos išgirdęs kalbėtojas neretai įsižeidžia, žymi ne tik socialinį žymėtumą, bet ir regioninę priklausomybę (Aliūkaitė, 2008, 36). Nors kai kada miesto gyventojai kaimo žmones pavadina kaimiečiais norėdami parodyti kaimo ir miesto opoziciją, regioninę priklausomybę, tokie pasakymai „Tu kaimietis“, „Elgiesi kaip kaimietis“ ir pan. turi neigiamą atspalvį tarmiškai kalbančiojo sąmonėje. Didelė tikimybė, kad ilgainiui savo tarmės bus pradėta vengti. Kaip pavyzdį, kuriame atsiskleidžia dialekto nevisavertiškumo kompleksas, neigiamas vietinės ir kitų tarmių vertinimas lyginant su bendrine kalba, galima paminėti 2004 metais M. Ramonienės atliktą tyrimą Joniškėlyje (Pasvalio raj.), siekiant išsiaiškinti, kaip Joniškėlio gyventojai vertina savo tarmę, bendrinę kalbą, kitas tarmes, kokios yra jų kalbinės nuostatos.

Kai kurie tyrimo rezultatai atitinka jau turimas žinias, kad bendrinė kalba laikoma prestižine (daugiau nei 98 proc. informantų bendrinę kalbą vertino labai gerai). Bendrinės kalbos vartotojai jiems „atrodo kaip kokio kitokio, aukštesnio luomo“, „aukštesnės kategorijos“, kad „užtenka kalbėti bendrine kalba ir tave jau gali inteligentu pavadinti“, o esą „eiliniai žmonės taip nešneka“ (Ramonienė, 2006, 139). Pasak M. Ramonienės, ypač teigiama nuostata bendrinės kalbos atžvilgiu buvo išreikšta moterų (99 proc.). Tyrėja pažymi, kad „tokia teigiama moterų nuostata dėl standartinio varianto yra tipiška tiek Vakarų, tiek kitose kultūrose, nepaisant gana skirtingo moterų socialinio vaidmens įvairiose šalyse ir kokiai socialinei grupei jos priklauso“ (Ramonienė, 2006, 139). Esą moterys bendrinę kalbą laiko aukštesnio statuso, netgi pastebėta, kad dažniau nei vyrai vartoja standartiškesnius variantus, stengiasi, kad juos išmoktų ir vaikai. Kad būtų aiškesnė tokia moterų nuostata, reikėtų pasidomėti vyrų ir moterų tam tikrų nuostatų, mąstymo skirtingumu. Kaip teigia šio darbo autorė, siekis mokyti vaikus standartinės kalbos gali būti siejamas su moters – motinos, globėjos tapatybe.

M. Ramonienė pabrėžia, kad geriausiai bendrinę kalbą vertino 20–39 metų, 50–59 ir vyresni nei 70 metų Joniškėlio gyventojai (pabrėžiama – ypač teigiamos pradinio ir aukštojo išsilavinimo žmonių nuostatos). Bendrinę kalbą teigiamai vertina netgi tie, kurie jos nevartoja. Kaip teigia M. Ramonienė, iš pačių jauniausių respondentų nė vienas neprisipažino nemokąs bendrinės kalbos, kai tuo tarpu vyresnio amžiaus žmonės drąsiau pasisakė apie gerą ar prastą bendrinės kalbos mokėjimą. Analizuojant jaunųjų respondentų atsakymus bendrinės kalbos atžvilgiu, reikia nepamiršti, kad jaunuoliams dažnai labai svarbus prestižas, įvaizdis, o kadangi bendrinė kalba laikoma prestižine, net ir gerai nemokėdamas jos, jaunuolis neprisipažins, nes tai net nebūtų būdinga paauglio elgesiui.

Kaip jau minėta, remiantis atliktų tyrimų išvadomis, Joniškėlyje daugiau nepalankios nuostatos yra reiškiamos dėl savo vietinės ir kitų tarmių. Kad vietinė tarmė negraži, kaimietiška pasisakė daugiau negu pusė – net 51 proc. 20–29 metų amžiaus Joniškėlio gyventojų. „Sarmata man kalbėt aukštaitiškai, negražu“, – teigė vienas respondentų. Kiti minėjo, kad iš jų šaiposi žmonės iš kitos aplinkos, užduoda klausimus: „Ar tu žmoniškai nemoki šnekėt?“, „Kaip čia kalbi taip nuvalgytom galūnėm?“. Kai kurie akcentavo, jog mokykloje privalu kalbėti taisyklingai, ne tarmiškai. Netgi jauni tėvai prisipažino vaikus mokantys kalbėti bendrine kalba, kuri yra gražesnė, palengvintų mokymąsi mokykloje, nes tarmė daugiau trukdanti (Ramonienė, 2006, 144). Savaime suprantama, kad toks požiūris, kai vietinio kalbinio kodo nevertina tie visuomenės nariai, kurie pagal savo amžių būtų svarbiausi gimtosios tarmės perteikėjai jaunajai kartai – vaikams, vaikaičiams – kelia nerimą. Netgi neturintys šeimų respondentai, paklausti, kaip, tarmiškai ar bendrine kalba, norėtų kalbėti su savo vaikais, išreiškė nuostatą kalbėti bendrine kalba. „Tokios jaunimo nuostatos, – tikina M. Ramonienė, – verčia susirūpinti dėl tarmės ateities, nes viena iš būtinų sąlygų kalbinei atmainai išlikti yra jos perdavimas iš kartos į kartą“ (žr. ten pat).

Svarbu paminėti, kad dėl negalėjimo suprasti, ką kalba (galima prisiminti D. Aliūkaitės minėtą netaisyklingumo kriterijų, taikomą vertinant tarminius kodus), daugelis respondentų negražia pavadino žemaičių tarmę, neigiamai vertino dzūkų tarmę, o suvalkiečių tarmę, artimiausią bendrinei kalbai, laikė gražiausia (Ramonienė, 2006, 144). Palankiai savo tarmę vertino net 86 proc. 60–69 metų amžiaus grupė (Ramonienė, 2006, 142), tai yra „vyresnio amžiaus mažiausio išsilavinimo Joniškėlio kalbinės bendruomenės nariai, matyt, tarmę vartojantys dažniausiai, prastai mokantys bendrinę kalbą“ (Ramonienė, 2006, 143). Galima teigti, kad vyriausieji tarmės atstovai esti nuolatiniai aktyvieji tarmės vartotojai, nes „tarmė – jų susižinojimo, bendravimo priemonė, taigi socialinio gyvenimo įrankis“ (Aliūkaitė, 2013, 6).

Nepaisant to, kad Joniškėlio gyventojai kalbėjimą tarmiškai vertina prasčiau, iš „giluminių interviu paaiškėjo, kad neoficialioje aplinkoje bendrinės kalbos vartojimas dažniausiai netoleruojamas, į savos kalbinės bendruomenės narius, kalbančius netarmiškai neformalioje aplinkoje, žiūrima kaip į susvetimėjusius, iš jų šaipomasi, jais nepasitikima“ (Ramonienė, 2006, 145).

Kalbant apie tarmes ir bendrinę kalbą, būtų įdomu sužinoti, kokias kalbos atmainas išskiria paprastas vartotojas, kokios yra jo žinios apie tarmiškai kalbančius regionus, kaip jis orientuojasi tarmių žemėlapyje. Vertingą informaciją randame D. Aliūkaitės straipsnyje „Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kabėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu“, kuriame ji pateikia apdorotus duomenis, kaip paprastas kalbos vartotojas supranta kalbos variantus (Aliūkaitė, 2013, 18–20).

Tyrėjas kalbėjimo variantus skiria vadovaudamasis objektyviais raiškos požymiais, moksliniais tyrimais, tačiau kitaip yra su paprastuoju kalbos bendruomenės nariu, kuris kalbėjimo variantų taksonomiją nebūtinai argumentuoja kalbos faktu, t. y. objektyviai (Aliūkaitė, 2013, 2).

Kad suprastume, kaip ir iš kur gauti duomenys, daromos išvados, reikia susipažinti su tyrimo medžiaga. 2010 m. atliekant parengiamuosius mokslinio projekto „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“ darbus, vykdyta anoniminė apklausa, kurioje dalyvavo 340 skirtingų amžiaus grupių respondentų iš skirtingų Lietuvos regionų. Tiriamąją medžiagą sudaro 337 anketose užrašyti vardai ir nominacijos. Pagrindiniai tyrimai organizuoti Vilniaus universiteto fakultetuose ir Kauno Maironio universitetinėje gimnazijoje. Tyrime dalyvavo Chemijos fakulteto, Gamtos mokslų fakulteto, Istorijos fakulteto, Kauno humanitarinio fakulteto, Komunikacijos fakulteto studentai. Užduotis skambėjo taip: „Surašykite stulpeliu visus jums žinomus žodžius, pavadinančius skirtingus kalbėjimo lietuvių kalba būdus, t. y. lietuvių kalbos atmainas, vartojamas įvairiose Lietuvos vietovėse ir įvairių socialinių sluoksnių žmonių“ (Aliūkaitė, 2013, 10).

Apdorojus surinktus duomenis, prieinama prie tokių išvadų, kad teorinis žinojimas apie tarmes būdingas didžiajai daliai tiriamųjų. Net 81 proc. tiriamųjų mini žemaičių tarmę, antroje pozicijoje pagal žinomumą atsiduria dzūkų tarmė (net 75,9 proc.), aukštaičius mini 71 proc. tiriamųjų, 67,6 proc. tiriamųjų mini suvalkiečių tarmę. Taigi, dvinarę tarmių paradigmos klasifikaciją (*aukštaičių* ir *žemaičių tarmė*) paprastieji kalbos bendruomenės nariai yra papildę dar dviem nariais – dzūkų ir suvalkiečių. Kaip analizuoja D. Aliūkaitė, tikėtina, kad „dzūkiškumas išskirtinas kaip tarmė dėl ryškių skiriamųjų ypatybių, juk skiriamųjų ypatybių galią paprastajam kalbos bendruomenės nariui gali turėti ir tos tarminės ypatybės, kurios mokslinėje tarmių klasifikacijoje tokios vertės neturi“ (Aliūkaitė, 2013, 13). Taip pat greta aukštaičių ir žemaičių atsiradusi suvalkiečių tarmė, manytina, yra susijusi su ypatinga vakarų aukštaičių patarmės vieta bendrinės kalbos kūrimo(si) istorijoje. Be jau minėtų kalbos atmainų, respondentai minėjo ir kitas atmainas, tačiau čia bus paminėti tik kai kurie įdomesni atsakymai: miestietiškas (5 proc.) ir kaimietiškas (12 proc.) kalbėjimas, bendrinę kalbą tepaminėjo 27, 78 proc. apklaustųjų; pasitaikyta, kad kalbos variantai siejami su miestais; pastebima ir kitų kalbų įtaka – rusų, anglų, įvairios subkultūros.

Kitu kalbos nuostatų tyrimu, vykdytu su 9–10 klasių moksleiviais 7 didžiųjų Lietuvos miestų (Telšiai, Marijampolė, Šiauliai, Panevėžys, Utena, Alytus, Kaunas) regionuose ir Vilniaus mieste, siekta išsiaiškinti bendrinės lietuvių kalbos ir kitų kalbos atmainų santykius⁸. Per eksperimentus tiriamos moksleivių nuostatos trijų lietuvių kalbos atmainų atžvilgiu – bendrinės kalbos, Vilniaus kalbos ir jų regioninio centro kalbos. Moksleivių prašoma sudaryti tarmių reitingą. Nesąmoningos nuostatos matuojamos atliekant kalbėtojo vertinimo testą, moksleiviai gauna paklausti garso įrašų

⁸ <http://www.sociolingvistika.lt>, Kalbos nuostatų eksperimentai.

(kiekvienos kalbos atmainos po 2 merginas ir 2 vaikus) ir turi įvertinti įsivaizduojamas kalbėtojų asmenines savybes.

Iš gautų rezultatų paaiškėjo, kad stipri vietos tapatybė labiausiai matyti iš aukščiausiai reitinguojamos savo krašto, didžiausio ar artimiausio miesto tarmės: atvirai vietos lojalumas reikštas keturiose iš aštuonių tyrimo vietų – Telšiuose, Alytuje, Kaune, Vilniuje. Likusiose keturiose tyrimo vietose (Utenoje, Panevėžyje, Šiauliuose ir Marijampolėje) tarmė taip pat gavo aukštus reitingo balus, tačiau teigiami jos vertinimai statistiškai nebuvo aukštesni už kitų kalbos atmainų, t. y. tarmė buvo įvertinta vienodai aukštai su Vilniaus miesto kalba. Keturiuose iš aštuonių tyrimo vietų Vilniaus ir bendrinės kalbos vertinimai nesiskyrė, o dviejose Vilniaus kalba buvo įvertinta netgi aukščiau nei bendrinė kalba. Gali būti, kad aukštus Vilniaus vertinimus lėmė žmonėms įprasta nuostata, kad įvardijimas „Vilniaus kalba“ yra „bendrinės kalbos“ sinonimas. Visuose regionuose tarmiškai kalbantys stimulai buvo įvertinti statistiškai reikšmingai prasčiau už Vilniaus ir bendrinės kalbos stimulus. Čia tarmiškai kalbantys žmonės, kaip jau matėme iš kitų tyrimų rezultatų, apibūdinti kaip mažiau protingi, rimti, pasitikintys savimi, patikimi, siekiantys tikslo, įdomūs, malonūs, kieti.

Įdomu sužinoti ne tik tai, kokias kalbines atmainas išskiria paprastas vartotojas, bet ir kaip jis orientuojasi dialektų žemėlapyje.

D. Aliūkaitė, siekdama išsiaiškinti kalbinių ypatybių izogloses (paplitimo ribas), respondentams pateikia daugmaž tikslų geografinę tarminių formų distribuciją atspindintį žemėlapi. Trumpai tariant, jos tikslas – patyrinėti mentalinį dialektų žemėlapi. Tyrimų duomenys aptariami straipsnyje „Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis“.

Kad suprastume, kaip buvo gauta informacija, reikia susipažinti su atliktu tyrimu, kuriame dalyvavo 548 13–17 metų tiriamieji. Žemėlapyje jiems reikėjo lokalizuoti girdimus du (A ir B) tekstus, o taip pat pabandyti įvardinti vietovę.

„Tyrimas parodė, – teigia D. Aliūkaitė, – kad jaunųjų respondentų dialektų kontinuumo potyris, jų įsivaizduojamas kalbinis pasaulis nėra tikslus, suvokimo izoglosės labai neaiškios“ (Aliūkaitė, 2009, 168). Tik apie 30 proc. respondentų girdi dialektų ribas ten, kur jos yra. Tai reiškia, kad tik nedaugelis atstovų gali nurodyti kalbančiojo tarmę gyvenamąją vietovę.

Susipažinus su atliktų tyrimų rezultatais, tyrėjų įžvalgomis, galima daryti tokias apibendrinančias išvadas: kalbinių nuostatų tyrimas yra vertinga priemonė, leidžianti atskleisti kalbinio kodo socialinę svarbą, numatyti vienos ar kitos kalbinės atmainos gyvybingumą, ateities galimybes; tarminiam kodui yra taikomi bendrinei kalbai keliami reikalavimai; tarmės laikomos didele vertybe ir saugotinu kultūros paveldu, tačiau viešumoje, žiniasklaidoje vartotina tik bendrinė, griežtai norminė kalba; bendrinė kalba laikoma socialiai pranašesnė, viršesnė, siejama su geru išsilavinimu, gero darbo turėjimu, turtingumu, svarbių, vadovaujančių pareigų užėmimu,

kompetencija ir pan., o tarmės sietinos su socialiniu patrauklumu: nuoširdumu, patikimumu, draugiškumu, malonumu, mielumu, linksnumu ir pan.; dvinarė tarmių klasifikacija paprastojo vartotojo papildoma dar dviem nariais: suvalkiečių ir dzūkų; neigiamos jaunimo nuostatos tarmių atžvilgiu gali turėti skaudžių pasekmių – tarmė gali išnykti.

1.1. Kalbinės nuostatos

Kas yra kalba, kodėl, kur ir kaip ji atsirado – tai klausimai, į kuriuos atsakymų esti įvairių: vieni tiki, kad Dievas davęs visiems daiktams pavadinimus, kiti – kad Dievas visa, kas yra aplinkui, rodęs žmogui ir šis juos pavadinęs. Dar senovės graikų išminčiai bandė aiškintis kalbos kilmę. Čia galima paminėti analogistus, tvirtinusius, jog kalba – gamtos dovana, ir anomalistus, maniusius, kad daiktų pavadinimai esą žmogaus susitarimo rezultatas. Kalbos kilmės teorijų kaip ir skirtingų šiuo klausimu nuomonių esti įvairių, tačiau svarbu tai, kad kalba, kaip svarbiausia žmonių bendravimo priemonė, žodinio minčių reiškimo sistema, tyrėjus domina iki šiol.

„Seniai pastebėta ir visuotinai pripažinta, kad kalba neegzistuoja be visuomenės, taip pat kaip nėra ir visuomenės be kalbos. Taigi savo esme kalba yra socialinės prigimties reiškinys. Jos atsiradimas yra glaudžiai susijęs tiek su paties žmogaus, kaip mąstančios, sąmoningos būtybės, tiek ir su visuomenės formavimusi bei visuomeninio gyvenimo formų raida. <...> Kalba yra svarbiausias visuomenės gyvenimą įgalinantis ir vienijantis veiksnys“ (Babickienė, Venckutė, 2013, 9). Pasak S. Karaliūno, tik 1930 metais Europos lingvistinėje tradicijoje įsitvirtina supratimas, kad kalba esanti pagrindinė bendravimo, komunikavimo priemonė (Karaliūnas, 2008, 117).

Vokiečių dramaturgas F. Šileris yra pasakęs, kad „iš žmogaus žodžių tegalima spręsti, koku jis norėtų rodytis, o koks jis yra iš tikrųjų, tenka spėlioti iš jo mimikos ir grimasų tarant žodžius, tai yra iš nesąmoningų judesių“ (Katinaitė, 2007, 163). R. Miliūnaitė priduria, kad kalba yra neatsiejama nuo tų, kurie ją vartoja. Ji greitai išduoda, kas esi, koks esi, kuo gyveni (Buidovaitė, 2010). Kalbos mokslas sociolingvistika kaip tik ir domisi ne tik kalba, pasakytais žodžiais, bet stengiasi juose išvelgti daugiau: čia svarbi ir kalbėjimo situacija, ir nežinomi, garsiai neištarti, tik numanomi kalbėtojų ketinimai. Pasak V. Sirtauto, mokydami kalbos, mes iš karto įsiliejame į visuomenę, „kartu su kalba kaip orą įgyjame pasaulio sampratą, pasaulio sistemos atspindį, suvokiame tikrovės atkarpą“, tačiau neretai pamirštame, kad kalba yra daugiau nei rašybos ir skyrybos taisyklės (Grenda, Petkevičienė, Sirtautas, 2001, 9).

Sociolingvistika – tai kalbos mokslas, tiriantis kalbos santykį su kalbėtojais ir ieškantis atsakymų į tokius klausimus: kaip pašnekovų kalba priklauso nuo konkrečios kalbėjimo situacijos, pokalbio dalyvių, pasirinktos temos; kaip žmonės kalba, kai nori pasirodyti protingi, šiuolaikiški, originalūs ir pan.; dėl kokios priežasties ir kaip kinta kalba; kokią reikšmę kalbos ypatyboms

suteikia kalbėtojai. Pasak S. Karaliūno, ilgą laiką vyravo požiūris, kad kalbos paskirtis yra tik formuoti ir reikšti mintis. Vėliau pripažinta, kad „ne mažiau svarbūs kalbos vartojimo tikslai esantys ir tokie kaip, pavyzdžiui, reikšti jausmus, emocijas, atskleisti vidinį žmogaus pasaulį, o ypač daryti vienokią ar kitokią įtaką pašnekovui, jo nuomonei, nuostatai ar elgsenai ir pan.“ (Karaliūnas, 2008, 117). Amerikiečių tyrėja G. de Laguna pritaria, kad žmonės kalba ne tik tam, kad nusiramintų, išsakytų nuomonę, išreikštų jausmus, bet ir tam, kad galėtų paveikti pašnekovo nuostatas, požiūrį, veiksmus (Laguna, 1963, 19–20).

Kaip teigiama Lietuvių kalbos instituto sociolingvistikos skyriaus tinklapyje, „sociolingvistika papildo kalbotyros teorijas socialinės kalbos prigimties ir socialinės reikšmės aspektais“.⁹ Sociolingvistikos mokslas siekia paaiškinti, kodėl skirtingomis aplinkybėmis kalbėtojai renkasi skirtingus kalbos variantus ir skirtingas kalbas, kaip naujos technologijos ir medijos kuria naujas komunikacijos formas, kokie žiniasklaidos pokyčiai skatina viešojo kalbėjimo kaitą, kaip lietuvių kalbos vartoseną veikia socialinio gyvenimo permainos ir globalizacija.

„Sociolingvistika – tai mokslas, nagrinėjantis ryšį tarp kalbos ir visuomenės, – rašoma knygoje „What is Sociolinguistics?“ (Van Herk, 2012, 11). Sociolingvistai apie kalbą, visų pirma, galvoja kaip apie socialinį objektą, kuris savo reikšmę ir galią įgauna per kalbančiųjų dalyvavimą. „Tai, kaip mes kalbame, yra glaudžiai susiję su mūsų socialine padėtimi, lytimi ir etniniu pamatu. Tai taip pat gali būti susiję su aplinkinių daroma įtaka mums“ (Trudgill, 2000, 2). Kalbininkė L. Vaicekauskienė tvirtina, kad sociolingvistika, kurios pradininkas W. Labovas, atsiradusi maždaug prieš penketą dešimtmečių Amerikoje kaip papildomas kalbotyros mokslas greta struktūrinės kalbotyros. „Sociolingvistams labiausiai rūpi, kaip tarmės keičiasi, kai persikelia į miestą“, – paaiškina L. Vaicekauskienė (Vaicekauskienė, 2013, lrt). Sociolingvistika tiria socialinį kalbos variantiškumą, t. y. dėmesys kreipiamas į socialinę klasę, kontekstą, komunikacinę erdvę, tačiau nėra atsižvelgiama į geografinį variantiškumą (Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, 25).

Sociolingvistika tiria ne formalią kalbos struktūrą. Ją domina, kaip kalba yra vartojama. Įdomu tai, kad visuomenėje yra nusistovėjęs tam tikras požiūris į kalbėtojus: vienaip (kaip matysime – geriau) yra vertinami vartojantys bendrinę kalbą, kitaip (prasčiau) yra atsiliepiama apie tuos, kurie kalba tarmiškai, tačiau sociolingvistai neskirsto kalbų ir kalbėtojų į geresnius ar prastesnius. Besilaikydami vadinamosios skirtumų teorijos, jie teigia, kad visos kalbos atmainos esančios vertingos, o jų vertė priklausanči nuo socialinio konteksto, nuo situacijos. Čia vertinama ne tik bendrinė kalba, bet ir tarmės, miestų kalbos, jaunimo kalba, įvairių žmonių grupių kalba.

⁹ <http://www.sociolingvistika.lt>

Tai, kaip mes kalbame ir ką kalbame, priklauso nuo kalbinių nuostatų¹⁰, kurios siejasi su mūsų tapatybe. Anglų kalbos žodyne *tapatybė* (identity) apibrėžiama kaip tai, kas tu esi, kaip tam tikrų ypatybių, kurios išskiria iš kitų, teikia savitumo, turėjimas (Macmillan english dictionary, 748). Pasak V. Daujotytės, „tapatybė leidžia žmogui būti, sakyti apie save aš, o apie kitą – tu.“ (Daujotytė, 2006). Šio darbo autorės nuomone, tapatybės svarbiausi elementai yra žmogaus įsitikinimai, vertybinė sistema, socialinis vaidmuo, kurie padeda atsakyti į klausimą, kas tu ir koks tu esi. Kaip teigia M. Ramonienė, „kalba glūdi tapatybės konstrukto centre <...> Tai, kas mes esame, su kuo tapatinamės, kokiais ryšiais esame susiję su aplinkiniais, neišvengiamai rodo ir kalba“ (Ramonienė, 2010, 284). „Kalbinės nuostatos yra kalbos vartotojų požiūris į vieną ar kitą kalbos atmainą, kalbinio kodo vertinimas, susijęs su paties kalbėtojo ir kitų vartojamais kodais. <...> Nuostatos asocijuojasi su jausmine ir kognityvine dimensijomis, be to, jos apima ir elgseną – nusiteikimą ir pasirengimą veikti. Kalbinės nuostatos yra tikrosios kalbinės praktikos pamatas – jos lemia žmonių kalbinį elgesį, kalbinio kodo pasirinkimą“ (Ramonienė, 2006, 138).

Pasak L. Vilkenės, „atlikdami skirtingus socialinius vaidmenis, nelygu aplinkybės, asmenys savo tapatybę siekia išreikšti kalbėdami arba tarmiškai, arba bendrine lietuvių kalba“ (Vilkenė, 2013, 161). Nors bendrinė kalba, siejama su socialiniais vaidmenimis, atliekamais viešuosiuose, oficialiuosiuose kontekstuose, užima tvirtas pozicijas individo sąmonėje, tačiau santykis su tarmėmis, kurios dažniausiai pasirenkamos tada, „kai reikia atskleisti savo, kaip lokaliai bendruomenės ar šeimos nario, tapatybę“, atspindi lietuvių kalbinėje tapatybėje (Vilkenė, 2013, 172).

M. Ramonienės užduoti klausimai – „kokia yra dabartinė Lietuvos sociolingvistinė situacija, koks yra Lietuvos gyventojų kalbinis elgesys – ar jis vienodas mieste ir kaime, kaip mūsų dabartinės visuomenės socialinis susiskaidymas susijęs su kalbiniu elgesiu, kokios yra dabartinės Lietuvos gyventojų kalbinės nuostatos“ (Ramonienė, 2006, 127), pasak šio darbo autorės, rūpi daugeliui.

1.2. Lietuvių kalbos tarmės

Lietuvių kalba, kaip ir bet kuri kita kalba, yra suskilusi į tarmes. Knygos „Lietuvių tarmių kilmė“ pratarinėje rašoma, kad tarmės staiga neatsirandančios, susiklostančios per ilgą laiką (šimtmečius, tūkstantmečius), o jų kilmė bei raida yra sąlygojama žmonių gyvenimo, buities. Taigi, atsieję nuo tautos istorijos, tarmių kilmės ir raidos mes negalime tirti, nes ši daranti įtaką tarminių ypatybių kitimui, o kartais, kaip teigiama, netgi gali būti tarmių atsiradimo priežastimi (Zinkevičius, 2006, 5).

¹⁰ „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ *nuostata* apibrėžiama kaip „susidaręs nusistatymas vienodomis aplinkybėmis elgties vienodai ar panašiai“.

Nors dėl tarmių susidarymo laiko ir aplinkybių ligi šiol tebesiginčijama, nuo seno kalbotyros darbuose skiriamos dvi pagrindinės lietuvių kalbos tarmės – aukštaičiai ir žemaičiai, kurių pavadinimai kildinami iš žodžių aukštas ir žemas (LKTCH, 2004, 24).

Pasak Z. Zinkevičiaus¹¹, „tarmės viena nuo kitos ir nuo bendrinės kalbos skiriasi ne tik savo žodynu (turi kitokių žodžių), bet ir fonetika (kitais tariaimi garsai arba pakeičiami kitais), morfologija (nevienodai sudaromi ir kaitomi žodžiai), net sintakse (kitokia sakinių konstrukcija)“ (Zinkevičius, 2006, 15). Tarmėms skirti svarbiausios yra izofonos, mažiau reikšmingos izomorfos, mažiausiai – izoleksos (Zinkevičius, 1994, 17). Linija, kuri juosia vienodą kalbinę ypatybę turintį plotą, vadinama izoglosa. Pasak Z. Zinkevičiaus, kuo daugiau izoglosų praeina tarp dviejų vietų, tuo labiau tų vietų kalba besiskirianti. Didesni izoglosų pluoštai lemia tarmės ribas (Zinkevičius, 2006, 28).

„Tarmės atsiranda dėl nepaliaujamo kalbos kitimo, kuris nevienodas atskirose kalbos ploto vietose“, – teigia Z. Zinkevičius (2006, 28). Raštų kalba pasižymi pastovumu, o gyva šnekamoji kalba atskirose kalbos ploto vietose plinta netolygiai, nes atsiradusios naujosios gali būti stabdomos tiek gamtinių (didesnės upės, miškai, kalnų masyvai), tiek dirbtinių, politinių administracinių kliūčių (Zinkevičius, 2006, 28).

Kalbine diferenciacija yra vadinamas kalbos skilimo ir tarmių atsiradimo vyksmas. Priešinga diferenciacijai yra kalbinė integracija, reiškianti kalbų ir tarmių suartėjimą. Kalbų ir tarmių integracija galinti būti natūrali, kai kalbos ar tarmės artėja atsiradus glaudiems kontaktams, bendraujant, ir priverstinė, susijusi su nukariavimais, prievarta primetant savo kalbą (Zinkevičius, 2006, 28). Z. Zinkevičius prieina išvadą, kad tarmių ir kalbų kilmę bei raidą lemianti žmonių istorija. Netgi diferenciacijos ir integracijos procesai priklauso nuo istorinių aplinkybių.

Įsigalint kapitalistiniams gamybos santykiams, vystantis pramonei, suyra feodalinis uždarumas, žmonės pradeda daugiau vykti į miestus, bendrauti. „Kylant žmonių gerovei ir intensyvėjant įvairiatarmių žmonių bendravimui bei maišymuisi, tarminiai skirtumai ilgainiui nublunka, tarminę diferenciaciją vis labiau ima keisti viena bendrinė visos tautos kalba“, – tvirtina Z. Zinkevičius (2006, 18). Pasak jo, dabar tie veiksniai, naikinantys tarmes ir padedantys bendrinei kalbai įsigalėti, yra dar labiau sustiprėję, nes, gerinant švietimą, tobulinant susisiekimą, plečiasi bendrinės kalbos, vis labiau veikiančios tarmes, vartojimo ribos (Zinkevičius, 2006, 28). Z. Zinkevičiaus nuomone, taip yra todėl, kad „bendrinės kalbos poveikis psichologiškai yra motyvuotinas kaimo žmonių noru prilygti labiau išsilavinusiems (kalbėti taip, kaip jie kalba) ir natūraliu polinkiu prie viso to, kas nauja, pažangu“ (Zinkevičius, 2006, 31–32).

¹¹ Z. Zinkevičius – pats produktyviausias lietuvių kalbos tyrinėtojas, daug dėmesio skyręs lietuvių kalbos kilmės klausimui, bendrinės kalbos istorijai (išleistas 6 tomų veikalas) (Sabaliauskas, 2012, 99).

Z. Zinkevičius įžvelgė grėsmę tarmėms ir ragino, kol dar šios neišnyko, skubiai jas tirti ir aprašinėti, surinkti kuo daugiau mokslui svarbios informacijos (Zinkevičius, 2006, 18). R. Rinkauskienė, duodama interviu, į klausimą „Ką reikėtų daryti, kad tarmės neišnyktų?“ atsako remdamasi paskutinio tarmių tyrimo¹² duomenimis, esą tarmės esančios gyvybingos. Jos ne nyksta, o, kaip ir pati kalba, nuolat keičiasi (Bučiūtė, 2014). XXI amžiaus pradžioje atsisakoma statiškojo tarmės vaizdo, iškeliami dinamiškosios dialektologijos (geolingvistikos) samprata, teigiama, kad tarmės ne nyksta, o keičiasi, jų raida neišvengiama (Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, 29–35), formuojasi stambesni tarmių dariniai – regioniniai dialektai (Mikulėnienė, 2013, 7). Knygos „Visos tarmės gražiausios...“ pratarinėje profesorė D. Mikulėnienė svarsto, kad tarmės išnyktų arba būtų išnykusios, jeigu lietuviai jas sietų su labiausiai neišsilavinusiu gyventojų sluoksniu¹³, o XXI amžiuje, pasak jos, tarmės dažniausiai suvokiamos ne tik kaip gimtosios vietos kalba, bet ir tam tikri mąstymo, saviraiškos, net etnografiniai skirtumai (žr. ten pat). R. Miliūnaitė įžvelgia ne tik tarmių klausimo, bet ir platesnes su lietuvių tautine savimone susijusias, lietuvių kalbos išlikimo problemas. Ji aiškina, kad šiandien tautinės saviniekos pilna tiek Lietuvą paliekančiųjų, tiek tebeliekančiųjų jausena. „Kol nepaliausime savo tautos menkinti, kol iš naujo neišsiugdysime pasididžiavimo tuo, kad esame lietuviai ir kalbame lietuviškai, kol nežinosime, ko iš tiesų norime, tol ir lietuvių kalba negalės būti saugi...“, – tvirtina R. Miliūnaitė (Buidovaitė, 2010).

Tarmėmis domėtasi jau nuo senų laikų. Rimčiau tarmių tyrimu susirūpinta nuo XIX amžiaus vidurio¹⁴. Z. Zinkevičiaus teigimu, to priežastis – lyginamosios istorinės kalbotyros atsiradimas¹⁵. Mat mokslininkai į lietuvių kalbą, išlaikiusią daugiau už kitas gyvąsias kalbas indoeuropiečių senovės liekanų, pradeda kreipti daugiau dėmesio (Zinkevičius, 2006, 19).

Skirstyti lietuvių kalbos tarmes pradėta jau seniai. D. Kleinas, laikomas tarmių skirstymo pradininku, 1653 metais išleistoje pirmojoje lietuvių kalbos gramatikoje pateikė užuominų apie

¹² *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (projekto kodas VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-28). Vadovė prof. D. Mikulėnienė. Duomenys paskelbti adresu www.tarmes.lt.

¹³ D. Mikulėnienė patvirtina, kad XX amžiaus kalbininkai ieškojo kuo senesnių, kuo sėsliesnių (ten gimęs, augęs ir gyvenęs) ir kuo mažiau išsilavinusių (ar neraštingų) tarmės pateikėjų. „Dėl nepatrauklaus tarmiškai šnekančio žmogaus įvaizdžio menko ir kalbos vartotojų tarmiškumas, o kartu su juo ir tarmės (ar tarminės kalbos) prestižas“ (Mikulėnienė, 2013, *Visos tarmės gražiausios*, 7). Kalbėdama apie tarmės vertę, Aliūkaitė pabrėžia, kad šiuolaikiniame pasaulyje yra labai ryškus kalbos variantiškumas ir įvairių jos atmainų mišinys, susiliejimas, todėl „būtų neteisinga ieškoti tik išskirtinės, „grynosios“ tarmės, o silpną tarmiškumą ignoruoti“ (Aliūkaitė, 2013, *Tarmės ir tarmiškumo vertė. Visos tarmės gražiausios*, 13).

¹⁴ Pasak Bakšienės, „dauguma lietuvių tarmėtyros darbų iki XX a. pabaigos rėmėsi aprašomosios dialektologijos principais: juose fiksuotos vieno laikotarpio tarminės ypatybės ir apibendrintas objektyvusis tarmės vaizdas. XXI a. pradžioje ėmė rasti tyrimų, aktualizuojančių subjektyviuosius (eilinių vartotojų, o ne mokslininkų) tarminio kalbėjimo požymius“ (Bakšienė, 2015, 1).

¹⁵ Antrajam pasauliniam karui einant į pabaigą, pavergtos pasaulio tautos laukė laisvės. Politinis kaliny, kovotojas dėl Indijos nepriklausomybės Dž. Neru per penkis mėnesius parašo knygą („Indijos atradimas“) apie didingą indų tautos praeitį, jų savitą kultūrą, kalbą – sanskritą. Baigdamas skyrių apie kalbą, parašo žodžius: „Artimiausia sanskritui Europoje yra lietuvių kalba“ (Sabaliauskas, 2000, 8). Taigi, su Indijos „atradimu“ yra susijusi viena pačių svarbiausių kalbos mokslo šakų – lyginamosios kalbotyros atsiradimas, paskatinęs intensyvių lietuvių kalbos tyrinėjimą. Lyginamojo istorinio metodo kūrėjais laikomi F. Bopas, J. Grimas, R. Raskas.

tarmių skirstymą. Tik nuo XIX amžiaus pabaigos atsiranda du tikslesni, reikšmingi ir vėlesniam tarmių tyrinėjimui, A. Baranausko¹⁶ ir K. Jauniaus¹⁷ tarmių skirstymai. 1965 metais A. Girdenis ir Z. Zinkevičius, patobulinę A. Baranausko klasifikaciją, paskelbia dabartinę lietuvių kalbos tarmių klasifikaciją. Žemaičiai skirstomi į šiaurės (telšiškiai, kretingiškiai), pietų (raseiniškiai, varniškiai) ir vakarų, o aukštaičiai – į vakarų (kauniškiai, šiauliškiai), rytų (vilniškiai, uteniškiai, anykštėnai, kupiškėnai, širvintiškiai, panevėžiškiai) ir pietų (Zinkevičius, 1994 (b), 19). Svarbiausias skiriamasis požymis yra kirčiuotų *uo* ir *ie* tarimas, nes aukštaičiai dvigarsius išlaiko nepakitusius, o žemaičiai taria visai kitokius garsus.

Taigi, lietuvių kalbos tarmės jau seniai domino tiek lietuvių, tiek užsienio tyrėjus.

1.3. Tarmių ir bendrinės kalbos tarpusavio sąveika. Bendrinės kalbos iškilimas

Kad suprastume, dėl kokių priežasčių ir kaip bendrinė kalba įsigalėjo viešajame gyvenime, kur yra šiandieninio požiūrio į tarmes ir bendrinę kalbą ištakos, reikia įsigilinti į bendrinės kalbos atsiradimo istoriją, jos sąveiką su tarmėmis.

Kaip pateikiama „Lietuvių kalbos enciklopedijoje“, „bendrinė kalba – daugiau ar mažiau sunorminta visos tautos raštų bei žmonių viešojo gyvenimo bei kultūros reikmėms skirta kalba“ (LKE, 2008, 77). „Toji mūsų bendrinė kalba, – kaip rašo Z. Zinkevičius, – tai visų lietuvių susižinojimo ir bendravimo priemonė. Ji yra sunorminta, apšlifuota, turi turtingą žodyną ir įvairių sričių terminiją. Ja kuriami visos tautos dvasiniai lobiai. <...> Lietuvių bendrinės kalbos pamatas – vakarų aukštaičių kauniškių tarmė¹⁸ (Zinkevičius, 2006, 31). Įdomu išsiaiškinti, kaip ir kodėl atsirado bendrinė kalba ir kokios priežastys lėmė bendrinės kalbos įsigalėjimą.

Kai kuriems žmonėms gali atrodyti, kad bendrinė kalba prisideda prie tarmių nykimo, tačiau, pasigilinus į bendrinės kalbos atsiradimo istoriją, pasidaro aišku, kad ji buvo būtina Lietuvos XIX amžiaus pabaigos¹⁹ visuomenei, jos išlikimui. Pasak Z. Zinkevičiaus, „reikalas turėti bendrą visų lietuvių rašomąją kalbą itin aktualus pasidarė tautinio atgimimo pradžioje. Augant žmonių tautinei

¹⁶ Pirmąją mokslinę tarmių klasifikaciją pateikė A. Baranauskas knygoje „Pastabos apie lietuvių kalbą ir žodyną“ (Zinkevičius, 1994, 18). Tarmių pavadinimai buvo žymimi santrumpomis (Zinkevičius, 2002, (I) 354–355).

¹⁷ K. Jaunius pateikė antrąją moksliskai pagrįstą tarmių klasifikaciją, kurią vėliau patobulino ir papildė A. Salys (todėl ji neretai vadinama Jauniaus – Salio klasifikacija (Zinkevičius, 1994, 18)).

¹⁸ Iki bendrinės kalbos atsiradimo Lietuvoje gyvavo keli raštų kalbos variantai: rytinis, vidurinis ir Mažosios Lietuvos, arba prūsiškasis (Kniūkšta, 2004, 30).

¹⁹ Lietuvių tautos, o kartu ir kalbos atgimimas prasideda XIX amžiuje, ypač tada, kai po baudžiavos panaikinimo išauga nauja, iš kaimo kilusi, lietuviškai kalbanti inteligentija. „Kadangi daugiausia tai buvo lietuviai, kilę iš ano meto Suvalkų gubernijos, kur baudžiava panaikinta visu pusšimčiu metų anksčiau, tai ir lietuviškuose raštuose įsigalėjo vakarų aukštaičių tarmės pagrindu susiformavusi rašomoji kalba, iki tol vartota Mažojoje Lietuvoje, t. y. Vokietijos valdomoje Lietuvos dalyje“ (Zinkevičius, 2002 (II), 44). Galutinai mūsų dabartinė kalba susiformuoja XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje, tačiau, kadangi Lietuva tuomet dar paversta Rusijos, valstybine kalba netapo. Tik po Pirmojo pasaulinio karo, sukūrus Lietuvos valstybę, 1922 metais lietuvių kalba tapo valstybine. Nuo 1940 metų Lietuva kenčia Sovietų Sąjungos priespaudą. Tik nuo 1990 metų nepriklausomybės atkūrimas lietuvių kalbai grąžina valstybinės kalbos statusą (žr. ten pat.)

savimonei bendrinė kalba, ypač rašomoji, darosi neišvengiama būtinybė. Ji sujungia tarmiškai suskilusią visuomenę, įvairių socialinių sluoksnių žmones, taigi vienija tautą.“ (Zinkevičius, 1992, 81). Įdomu tai, kad kaip ir šiandien, XIX amžiaus pabaigoje „bendrinė kalba vartota tik oficialiai, daugiausia raštu, kaip šnekamoji – bemaž tik miestuose, valdžios, švietimo ir kultūros įstaigose. <....> Vis labiau įsigalint bendrinei kalbai, visuomenėje formavosi nevienodas požiūris į tarmes. Vieniems atrodė, kad jos trukdančios žmonėms bendrauti, kiti jas laikė kultūrinio atsilikimo požymiu. Dar kiti jose matė neišsenkamą bendrinės kalbos turtinimo šaltinį, jos gyvybės syvų teikėją“ (Zinkevičius, 1992, 267–269). Šio darbo autorės nuomone, Z. Zinkevičiaus pasakojime yra pradžia to neigiamo kaimo žmogaus vertinimo, kuris dažnai išgirstamas ir šiandien.

Kaip teigia Z. Zinkevičius, aiškindamas apie bendrinės kalbos įsigalėjimą žmonių gyvenime, dar pokario laikotarpiu lietuvių kalboje vykę sudėtingi bendrinės kalbos ir tarmių sąveikos procesai, kuriuos ištirti esą nėra lengva. Aišku viena – bendrinės kalbos vartojimo sfera, palyginti su tarmėmis, pastebimai plito. Paaiškinti, kodėl vyko toks procesas, galima remiantis Zinkevičiaus pasakojimu esą pokario metais labai išauga miestai, didėja miestų kalbos vaidmuo. Vilnius tampa Lietuvos sostine, pagrindiniu kultūros židiniu, todėl vilniečių šnekamosios kalbos įtaka darėsi reikšminga visai Lietuvai. Į ištuštėjusį Vilnių daug keliausi gyventojų iš įvairių Lietuvos vietų. Atvykėliai stengiasi kalbėti bendrine kalba (Zinkevičius, 1994, 168–169). R. Miliūnaitė patikslina, kad sovietmečiu²⁰ buvusi visuotinė viešosios kalbos kontrolė, leidinių redagavimas, iš anksto parengiamos pagal numatytus scenarijus radijo ir televizijos laidos (Buidovaitė, 2010).

Bendrinės kalbos vartojimą plėtė daugiausia mokykla, „kurioje gautus bendrinės kalbos įgūdžius vėliau įtvirtindavo spauda, radijas, televizija, teatras, meno saviveikla ir kultūrinis bei visuomeninis gyvenimas“ (Zinkevičius, 1994, 169). Pasak Zinkevičiaus, mokiniai iš mažens buvo pratinami taisyklingai tarti bendrinės kalbos garsus, vartoti normines formas²¹. Išplitus spaudai „sunku buvo rasti šeimą, kuri neprenumeruotų laikraščio ar neturėtų namuose knygų. Elektrifikavus kaimą, prie bendrinės kalbos normų įtvirtinimo daug prisidėjo radijas“, per kurį bendrinė kalba skambėjo visur. Kaip duodama interviu įžvelgė Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus vadovė D. Mikulėnienė, šiandieninio neigiamo tarmės vertinimo šaknys, matyt, glūdi praėjusio amžiaus penktajame ir šeštajame dešimtmečiuose, „kai buvo mokoma tik bendrinės kalbos ir tik bendrine kalba, o tarmės atrodė viso labo kaip ne itin taisyklinga kalba ar net

²⁰ „Sovietų buvo primesta nuostata, kad tarmės esančios kliūtis žmonėms bendrauti, menko išsilavinimo požymis, feodalizmo liekana“ (Vaicekauskienė, 2010, 168). Autorė, remdamasi A. Jonaitytės įžvalgomis, pažymi, kad provincijos mokyklose vaikams buvo draudžiama kalbėti tarmiškai ne tik pamokų, bet ir pertraukų metu, netgi kaimo viešuose susirinkimuose, neretai virtusiuose parodija dėl reikalavimo vartoti bendrinę kalbą. Žmonės pradeda gėdytis vartoti tarmę (Vaicekauskienė, *Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis: daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos*, (2010), 168–169, pagal A. Jonaitytę „Literatūrinė kalba ir tarmės“, 1969, 13, 2–5). Tarmės ir sociolektus sąmoningai, kaip trukdžius, norėta atriboti siekiant nustatyto kalbos idealo (Vaicekauskienė, 2010, 167).

²¹ Lietuvių bendrinė kalba – tai „iškultivuota, sunorminta, pavyzdinė kalba, kurios normas mes laikome taisyklingomis, visiems privalomomis ir vengiame jas laužyti“ (Palionis, 1979, 5). Toks apibrėžimas pateikiamas pirmuosiuose bendrinės kalbos istorijos vadovėlio studentams lituanistams puslapiuose.

prastuoliškumo ženklas“, o mokykla esą auginusi miesčioniukus (Lukaitė, 2010). Z. Zinkevičius išskiria svarbiausius veiksnius: darželis, mokykla, spauda, radijas, televizija, internetas, geras susisiekimasis, politinis ir visuomeninis gyvenimas, žemės ūkio reformos, prisidedančius prie spartesnio bendrinės kalbos įtakos plitimo (Zinkevičius, 2006, 32). Pagrindiniai veiksniai, pasak jo, yra darželis ir mokykla, kur vaikai iš mažens yra pratinami tarti bendrinės kalbos garsus, vartoti normines formas. Ne mažiau šnekamąją kalbą veikia žiniasklaida, neretai prisidedanti prie vartotojo tam tikro požiūrio formavimo. „Susirinkimuose, minėjimuose ir kituose renginiuose paprastai kalbama bendrine kalba, – tvirtina Z. Zinkevičius ir priduria, kad „viešai kalbėdami kaimo žmonės stengiasi vartoti bendrinės kalbos formas arba bent artėti prie jų“ (Zinkevičius, 2006, 32). Dar 1988 metais M. Martinaitis nuogąstavo, kad žmonės pradeda kalbėti taisyklingai, taip, kaip reikalauja gramatikos, kirčiavimo taisyklės, o jų kalba, iš anksto apgalvota, su mintyse sudėtais skyrybos ženklais, dvelkianti kapų šalčiu, nes tada ne savimi būni kalbėdamas, todėl vargas mums, kad ji tampa šnekamąja. „Ši kalba, luosa, šalta, skverbiasi į prigimtį, ja ima kalbėti net kaimietis, neseniai kitais žodžiais aiškinęs ir supratęs pasaulį“, – paaiškina M. Martinaitis (Ambrazas, Chalimas, Hintas, Marcinkevičius, Martinaitis ir kt., 1989, 12).

Prie bendrinės kalbos plitimo prisidėjo ir kolektyvizacija. „Įvykdžius kolektyvizaciją, stambiam ūkiui reikėjo daug specialistų, kurie sudarė naująją kaimo inteligentiją“, – teigia Z. Zinkevičius ir priduria, kad specialistai, dažniausiai būdavę nevietiniai, stengdavęsi kalbėti bendrine kalba arba bent vartoti kuo daugiau jos elementų, todėl, kaip kaimo inteligentijos pavyzdys, traukė valstiečių dėmesį. Šie sąmoningai ar nesąmoningai mėgdžiojo inteligentus, stengėsi kalbėti taip, kaip jie. Čia galima prisiminti ir XIX amžiaus antrosios pusės situaciją Lietuvoje, kai „ne tik lietuvių didikai, bet ir platieji bajorų sluoksniai, dauguma dvasininkų, taip pat miestų gyventojai buvo gerokai nutautę“ dėl stiprios polonizacijos, vėliau ir rusifikacijos. Kaip teigia Z. Zinkevičius, lietuviškai tuomet kalbėję vien valstiečiai baudžiauninkai, sudarę lietuvių tautos gyvybingąjį branduolį. Lietuviškai daugiausia kalbėjusi „varguomenė, vežėjai, malkų kirtėjai, tarnaitės... ir tik vienas kitas inteligentas“, o kiekvienas norėjęs pasirodyti „labiau išprusęs, gudresnis, skubėjo mokytis lenkų kalbos, nes lenkybė buvo suvokiama kaip aukštesnės kultūros požymis“ (Zinkevičius, 1994, 170). Jeigu atkreiptume dėmesį, ir šiais laikais pasitaiko atvejų, kai, pavyzdžiui, iš kaimo atvykęs studijuoti jaunuolis, norėdamas kuo greičiau integruotis į miesto aplinką, o galbūt neišsiskirti, sąmoningai kirčiuoja žodžius kitaip nei įprastai. Tokių pavyzdžių galima būtų pateikti lyginant ne tik bendrinę kalbą ir tarmes, bet ir kitų kalbų daromą įtaką bendravimui, tarčiai. Pavyzdžiui, kai kurie mokydami ar jau gerai mokėdami anglų kalbą, neretai kalbėdami lietuviškai stengiasi tai parodyti, įterpdami angliškus žodžius, kartais kalba su anglų kalbai būdingu akcentu. Matyt, visa tai yra daroma dėl noro pasirodyti labiau išsimokslinusiui.

Neretai ir bendrinės kalbos vartojimas yra siejamas su išsilavinimu, aukštesniaisiais socialiniais sluoksniais.

Pasak šio darbo autorės, 1988 metais M. Martinaičio išsakyti nuogastavimai dėl bendrinės kalbos pernelyg didelio įsigalėjimo, tarmių užgožimo, XXI amžiaus žmogaus, pripažįstančio bendrinės kalbos ir tarmių atskiras vartojimo sritis, jau nebaugina. Anot M. Martinaičio, rašto kalba gerokai nutolo nuo suvalkiečių tarmės, tapo dirbtinė, kuri nė vienam nėra gimtoji – tik išmokta. Negana to, bendrinė kalba pasuko tokia kryptimi, kad jos papildymas iš tarmių, iš šnekamosios kalbos tapo vis mažiau galimas. Žmonės pradėjo mokytis kalbininkų kalbos, pamėgdžioti jų tarimą, taisyklingus sakinius. „To nenorėdami, kalbininkai patys išstumia tarmes, kurios sunormintos kalbos fone vis labiau atrodo žargoniškos, – tvirtina M. Martinaitis ir priduria. – Viešojo kalboje žmogus prasitaręs tarmiškai jau ima atsiprašinėti kaip ir nusikeikęs“ (Ambrazas, Chalimas, Hintas, Marcinkevičius, Martinaitis ir kt., 1989, 17–18). Baimė neteisingai pasakyti, užmušanti mumyse laisvą kalbos vartojimą, įvaranti nepilnavertiškumo kompleksą, todėl pradedama vartoti patvirtintus stereotipus. „Į sunormintą kalbą nepateks tūkstančiai žemaitiškų kvapnių žodžių, nes jiems reikia pridėti suvalkietišką galūnės uodegėlę ir uždėti aukštaitišką priegaidės skrybėlaitę. <...> Ir mums gresia lietuviškoji vienkaltystė“, – ironiškai ir pranašingai tvirtina Martinaitis (žr. ten pat.).

A. Piročkinas apibendrina: „Lietuvių bendrinė kalba įvairiausiai ir plačiausiai vartojama, turtingiausia raiškos priemonių, stilistiškai diferencijuota lietuvių kalbos atmaina, realizuojama dviem formomis – rašomąja ir šnekamąja (rašytine ir sakytine), kurių normos, skirtingai nuo kitų atmainų, kodifikuojamos“ (Piročkinas, 2001).

Terminas bendrinė kalba (taip, kaip mes šiandien įsivaizduojame bendrinę kalbą) ne visada turėjo tokį pavadinimą. J. Jablonskis anksčiau vartojęs terminą rašomoji kalba, nes šnekamosios bendrinės esą tada dar nė nebuvo. Z. Zinkevičius teigia, kad „tarpukario laikotarpiu terminas bendrinė kalba plačiai įsigalėjo ir buvo visuotinai vartojamas“. Šį terminą, kuris atsirado maždaug nuo 1927 metų, pasiūlė P. Skardžius²² (Zinkevičius, 1992, 81).

Prisiminus istorinius dalykus, rusų okupaciją, reikia paminėti, kad šeštojo dešimtmečio pradžioje, nepaisant to, kad užsienio lietuviai, provincijos lituanistai mokytojai ir kai kurie senosios kartos kalbininkai (pvz., J. Balčikonis, E. Mikalauskaitė) vartojo bendrinės kalbos terminą, vietoj bendrinės kalbos, sekant rusų terminologiją, imtas vartoti literatūrinės kalbos terminas. Nenuostabu, kad, įvedus tokį terminą į vartoseną, kilo neaiškumų – jis imtas painioti su grožinės literatūros kalba, nes orientavo į literatūros kalbą, t. y. į tą, kuri užfiksuota literatūroje. Šnekamoji kalba šiuo atžvilgiu buvo ignoruojama. Pasak Z. Zinkevičiaus, „keistokai atrodė tokie pasakymai, kaip

²² Pasak Z. Zinkevičiaus, P. Skardžius yra produktyviausias Lietuvos Respublikos kalbininkas, sprendęs aktualius bendrinės kalbos ugdymo klausimus, pirmasis teoriškai atskyręs šnekamąją kalbą nuo rašomosios kalbos (Zinkevičius, 1922, 304–305). Apie P. Skardžiaus darbštumą, karjerą, žymiausius leidinius („Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas“, „Lietuvių kalbos žodžių daryba“, „Lietuviški tarptautinių žodžių atitikmenys“) rašo Sabaliauskas (Sabaliauskas, 2000, 187–192).

literatūrinė šnekamoji kalba, literatūrinė tartis“, nes šie terminai sietini su grožinės literatūros kalba. Įdomu tai, kad, „norint pabrėžtinai suteikti ‘bendrinės kalbos‘ reikšmę, imta vartoti griozdišką trijų žodžių junginį nacionalinė literatūrinė kalba“, kuris, kaip matome, dviprasmiškumo, kaip ir ankstesnieji, neišvengia (žr. ten pat).

Tik apie 1970 metus, kilus nepasitenkinimams dėl nacionalinės literatūrinės kalbos termino, grįžtama prie bendrinės kalbos. Terminas literatūrinė kalba (taip, kaip ir šiendien jį vartojame) pradėtas vartoti tada, kai turima omenyje literatūros (grožinės ir kitokios) kalba (Zinkevičius, 1992, 81).

2. TIRIAMŲJŲ (PIETŲ AUKŠTAIČIŲ) PLOTAS IR PAGRINDINĖS YPATYBĖS

Kai kurie Lietuvos gyventojai negalėtų pasakyti, kuo pietų aukštaičių patarmė išsiskiria iš kitų, tačiau išgirdę kitą, įprastesnį pavadinimą *dzūkai*, dažniausiai susivokia ne tik patarmės apimamo regiono ribas, bet ir įvardija ryškiausią fonetinę ypatybę – dzūkavimą²³, kurio skirtinos dvi ypatybės: vietoje *č*, *dž*, kilusių iš senųjų junginių **tj*, **dj*, taria *c*, *dz*, o priebalsiai *t*, *d* ir junginiai *tv*, *dv* prieš balsius *i* (trumpąjį ir ilgąjį) bei dvibalsį *ie* yra atliepiami *c*, *dz*, *cv*, *dzv*. „Patys Pietų Lietuvos gyventojai nuo seno save laiko dzūkais <...> Šiuo vardu juos vadina ir kaimynai“ (LKTCH, 2004, 76). Pavadinimas *pietų aukštaičiai*²⁴ buvo sugalvotas mokslininkų. Nors dzūkavimas yra ryški fonetinė ypatybė, skiriamąją ji nelaikoma (žr. ten pat). Anot Z. Zinkevičiaus, terminas *dzūkas* (nuo kurio kilęs pavadinimas Dzūkija) yra pravardinės kilmės, o tokią pravardę, greičiausiai, suteikė nedzūkuojantys kaimynai. Autorius tvirtina, kad termino *dzūkas* atsiradimą reikėtų aiškinti remiantis tarmai būdingu garsų junginiu *dzū*, dažnu daugiskaitos kilmininko formose (žodžių *žodzū*; džiūti *dzūc*), vartojimu. Įdomu tai, kad, kaip pastebėjo Z. Zinkevičius, Dzūkijos kraštas pasižymi savita etnokultūra: nuo kitų lietuvių skiriasi papročiai, liaudies dainos (Zinkevičius, 2006, 142).

Visose pietų aukštaičių šnektose kirčiuoti *ie*, *uo* išlaikomi visose žodžio pozicijose, išlaikomi nepakitę dvigarsiai *an*, *am*, *en*, *em*. Vietoje ilgųjų *a* ir *e*, kurie kilę iš nosinių balsių *ą*, *ę*, pietų aukštaičiai taria ilguosius *u* ir *i* (LKTCH, 2004, 77).

Pietų aukštaičių patarme žmonės šneka Pietų Lietuvoje: Varėnos, Valkininkų, Marcinkonių, Merkinės, Druskininkų, Veisiejų, Leipalingio, Lazdijų, Rudaminos, Simno, Alytaus apylinkėse. (LKTCH, 2004, 76).

Pietų aukštaičiai – vienintelė aukštaičių patarmė, kuri nėra skirstoma smulkiau. Tiriant pietų aukštaičių punktų gyvybingumą, nustatyta, kad didžioji dalis punktų yra gyvybingi (Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, 164–165).

²³ Būtent šios ryškios fonetinės ypatybės stengiamasi atsisakyti pirmiausia, kai pasirenkamas pusiau tarminis ar netarminis kalbėjimas su pašnekovu (Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, 171).

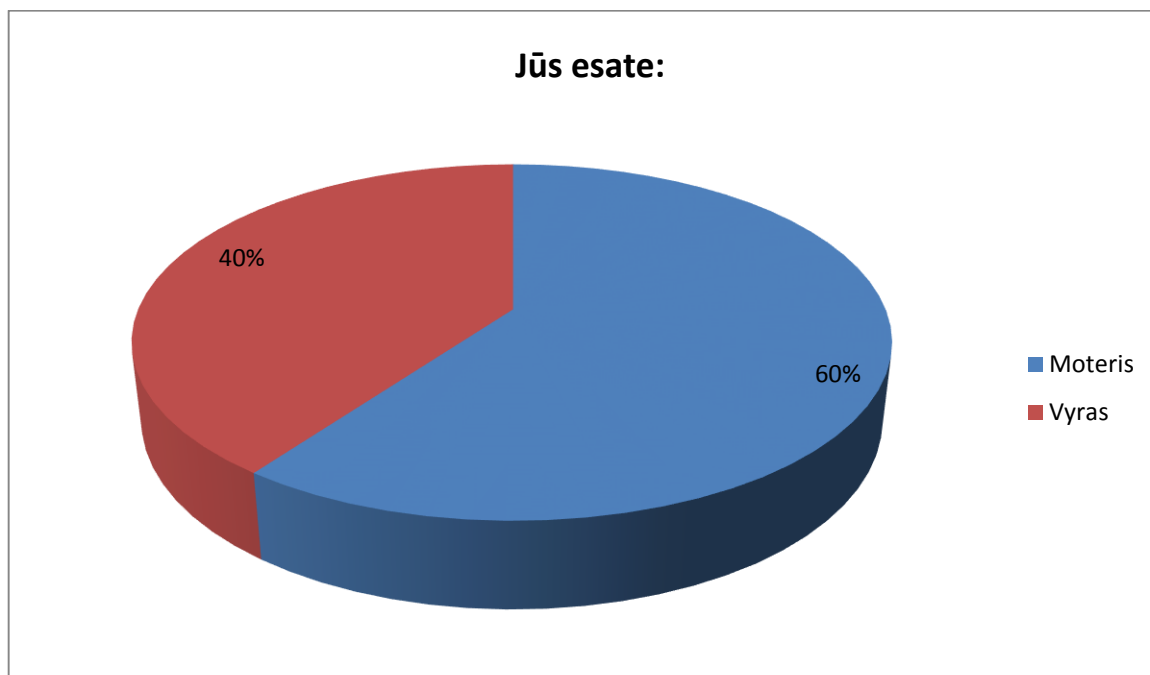
²⁴ „Pietų aukštaičiai yra vienintelė aukštaičių patarmė, kuri nėra skirstoma smulkiau“ (Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, 164).

3. ATLIKTAS TYRIMAS, JO REZULTATAI

3.1. Moksleivių apklausos rezultatai

3.1.1. Socialiniai duomenys

Daugiausia – 60 proc. (102 respondentės) – apklaustųjų buvo moterys. Vyrų respondentų atitinkamai 40 proc. (68 respondentai) (žr. 1 pav.)

1 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį

Į klausimą „Ar mokate kalbėti tarmiškai?“ 44 proc. (74 respondentai) apklaustųjų teigė nemokantys ir šiek tiek daugiau – 56 proc. (96 respondentai) prisipažino mokantys (žr. 2 pav.). Sunku paaiškinti, kodėl šis klausimas į tyrimą įnešė painiavos, tačiau aišku tiek, kad kai kurie moksleiviai, pasirinkę atsakymą „ne“, toliau atsakinėjo į 4, 5, 6, 7 klausimus, nepaisydami nurodymo pereiti prie 8 klausimo. Pavyzdžiui, iš 53 Alytaus moksleivių, pasirinkusių atsakymą „ne“, į minėtus klausimus toliau atsakinėjo 10, iš 13 Druskininkų moksleivių, pažymėjusių atsakymą „ne“, 3 pildė ir praleidžiamus klausimus.

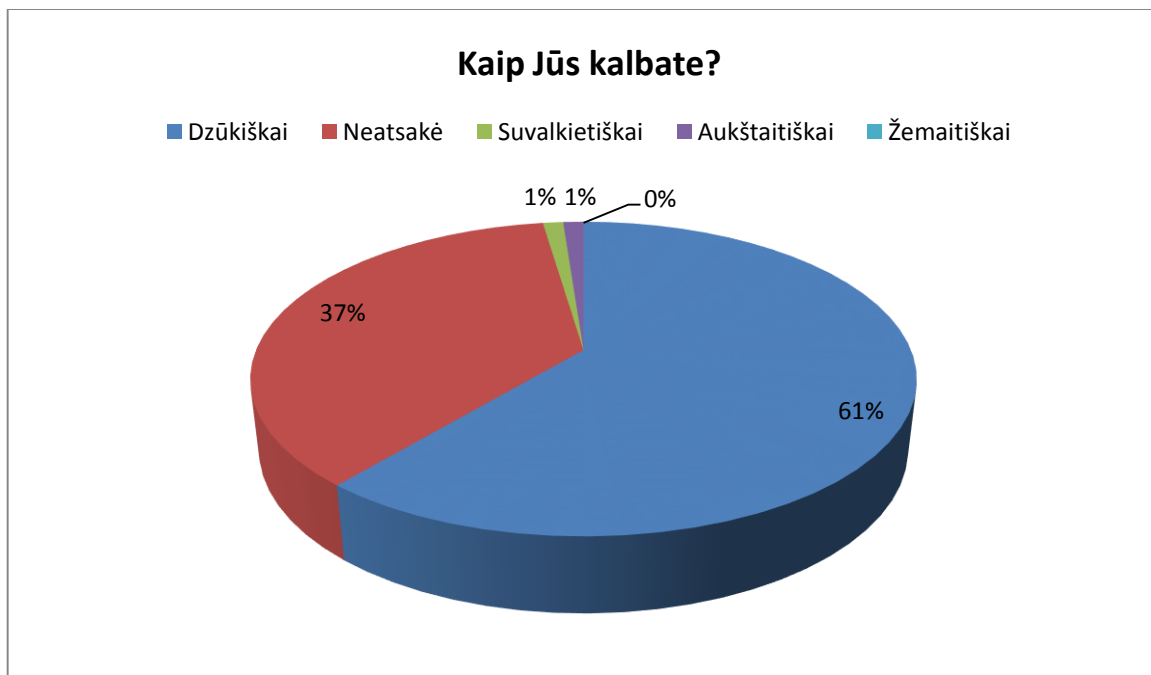
Dauguma Alytaus (53 iš 87) ir Druskininkų (13 iš 20) moksleivių teigė nemokantys kalbėti tarmiškai, o kitų vietovių – Varėnos, Valkininkų ir Marcinkonių – nemokančiųjų tarmiškai kalbėti pasitaikė gerokai mažiau. Iš Varėnoje apklaustų 31 moksleivio tik vienas atsakė nemokantis, iš 20 Valkininkuose apklaustųjų 5 teigė nemokantys, o Marcinkonių mokykloje iš 12 apklaustųjų 3 pasirinko atsakymą „ne“. Tokių atsakymų pasiskirstymą gali sąlygoti gyvenamoji vietovė – miestas

ar kaimas. Miesto mokyklų moksleiviai teigė daugiau nemokantys nei mokantys kalbėti tarmiškai, o iš kaimo vietovių moksleivių daugiau buvo mokančiųjų kalbėti tarmiškai.

2 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal ne/mokėjimą kalbėti tarmiškai

Išsiaiškinę, kad dauguma moka kalbėti tarmiškai, pereiname prie klausimo „Kaip Jūs kalbate?“. Kaip pavaizduota diagramoje (žr. 3 pav.), dauguma – 61 proc. (104 respondentai) – atsakė kalbantys dzūkiskai. Kalbantieji aukštaitiškai ir suvalkietiskai sudaro po 1 proc. (2 respondentes). Kad kalba žemaitiškai, nepasirinko nė vienas respondentas. 37 proc. (62 respondentai) į klausimą neatsakė, nes nemoka kalbėti tarmiškai.

3 pav. Respondentų savęs priskyrimas tam tikrai kalbos atmainai

Į penktą klausimą „Ar kalbate tarmiškai?“ respondentai galėjo atsakyti, pasirinkdami jiems tinkamus variantus. Kaip matome iš diagramos, daugiausia, neskaitant neatsakiusiųjų, – 28 proc. (54 respondentai) – teigė kartais kalbantys (žr. 4 pav.). Matyt, kalbinių kodų pasirinkimą lemia konkreti situacija: kalbama viešai ar privačiai, su artimaisiais, pažįstamais ar pirmą kartą sutiktais žmonėmis, tačiau apie tai plačiau kalbėsime, aptardami paskutinį, keturioliktąjį, klausimą „Kaip tinka kalbėti?“.

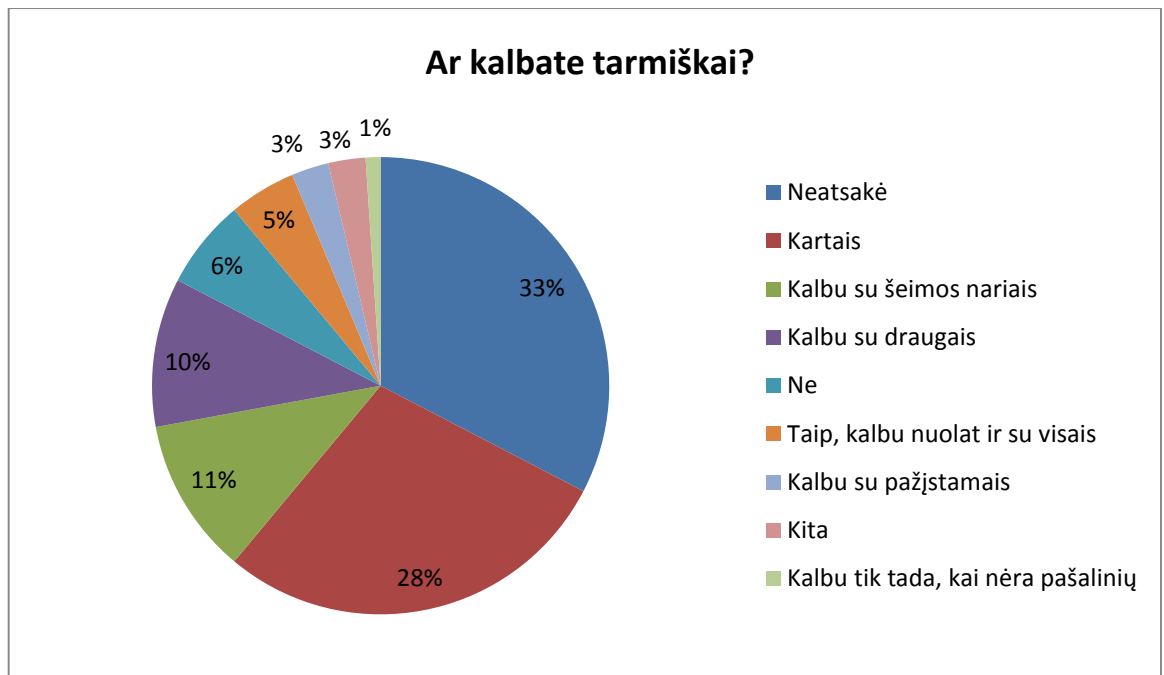
Analizuodami gautus rezultatus, matome, kad maždaug po lygiai – 10 ir 11 proc. (21 respondentas „kalba su šeimos nariais“ ir 20 respondentų „kalba su draugais“) surinko atsakymai „kalbu su šeimos nariais“ ir „kalbu su draugais“. Peržvelgus konkrečių miestų ir kaimų moksleivių atsakymus, pastebima, kad minėti du atsakymų variantai pasirenkami maždaug tolygiai. Tai reiškia, kad tarminis kalbėjimas daugiau siejamas su privačia aplinka, artimais žmonėmis.

5 proc. (9 respondentai) teigė tarmiškai kalbantys nuolat ir su visais, tik 1 proc. (2 respondentai) prisipažino kalbantys tik tada, kai nėra pašalinių žmonių. To priežastis paaiškėja iš atsakymo į septintą klausimą „Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai?“. Du dešimtų klasių varėniškiai moksleiviai aiškiai įvardijo priežastį – nenorą atkreipti aplinkinių dėmesio.

3 proc. (5 respondentai) tvirtino tarmiškai kalbantys ir su pažįstamais. 6 proc. (12 respondentų) į klausimą „Ar kalbate tarmiškai“ pažymėjo atsakymą „ne“. Išsiaiškinti, kiek šie atsakymai yra patikimi, sunku, nes kai kurie respondentai, pavyzdžiui, 10 klasės tarmiškai mokantis kalbėti druskininkietis moksleivis, pasirinkęs atsakymą „ne“, toliau atsakinėja, kad nevengia viešai kalbėti tarmiškai. Daugiausia iš pasirinkusiųjų atsakymą „ne“ buvo tų, kurie nemoka kalbėti tarmiškai, tačiau toliau atsakinėjo į turėtus praleisti klausimus. Iš to galima prieiti išvadą, kad galbūt kai kurie moksleiviai atsakinėjo paviršutiniškai, neįsiskaitę klausimų.

3 proc. (5 respondentai) pasirinkę patys įrašyti norimą atsakymą tvirtino tarmiškai kalbantys tada, kai būna savo gimtajame mieste, kai kalba juokaudami arba su seneliais (Alytus, 2 atsakymai), „jeigu reikia per renginius“ arba „retkarčiais su draugais, jei tai išeina iš konteksto“ (Varėna, 2 atsakymai). Vienas moksleivis iš Druskininkų parašė atsakymą „šiap sau“, tačiau išsiaiškinti, ar atsakymas nebuvo suprastas, ar buvo siekiama pajuokauti, mums nepavyks, todėl iš prieš tai pateiktų atsakymų galima daryti išvadą, kad tarmės vartojimas daugiau sietinas su artimaisiais, sava, gimtąja aplinka, arba tarmė vartojama ir viešai tada, kai to reikia: kieno nors prašymu, kai to reikalaujama pasirodymų metu.

33 proc. (62 respondentai) neatsakė į klausimą, nes nemoka tarmiškai kalbėti.

4 pav. Respondentų atsakymų į klausimą „Ar kalbate tarmiškai?“ pasiskirstymas

3.1.2. Tarmės apibrėžtis

Norint išsiaiškinti, ar respondentai teisingai suvokia, kas yra tarmė, koks jos esminis skirtumas lyginant su bendrine kalba, užduodamas klausimas „Kas yra tarmė?“ ir pateikiami variantai: „tam tikro regiono kalba“, „sunorminta kalba“ su galimybe įrašyti kitą atsakymą (žr. 5 pav.). Kaip matome, dauguma – 92 proc. (157 respondentai) – atsakė teisingai. 6 proc. (10 respondentų: 2 vyrai ir 8 moterys) pasirinko bendrinei kalbai tinkamą apibrėžtį – „sunorminta kalba“. Pastebėta, kad daugiausia šį atsakymą pasirinko nemokantys tarmiškai kalbėti 7 respondentai. Tikėtina, kad neteisingo atsakymo pasirinkimą gali lemti nemokėjimas tarmiškai kalbėti, nes, nepaisant mokykloje įgytų žinių apie tarmes ir bendrinę kalbą, nemokantiems tarminės kalbos mokiniams (ne taip, kaip vartojantiems tarmę) gali būti sunku suvokti bendrinės kalbos ir tarmės santykį. Trumpai tariant, tarmiškai kalbantysis turi ne tik teorinių žinių apie tarmes, bet ir praktinių – kalbėjimo – įgūdžių, todėl jam lengviau pritaikyti turimas žinias. Antra vertus, neteisingo varianto pasirinkimą, galbūt, sąlygojo negalėjimas apibrėžti leksemą „sunorminta“²⁵, kas yra norma.

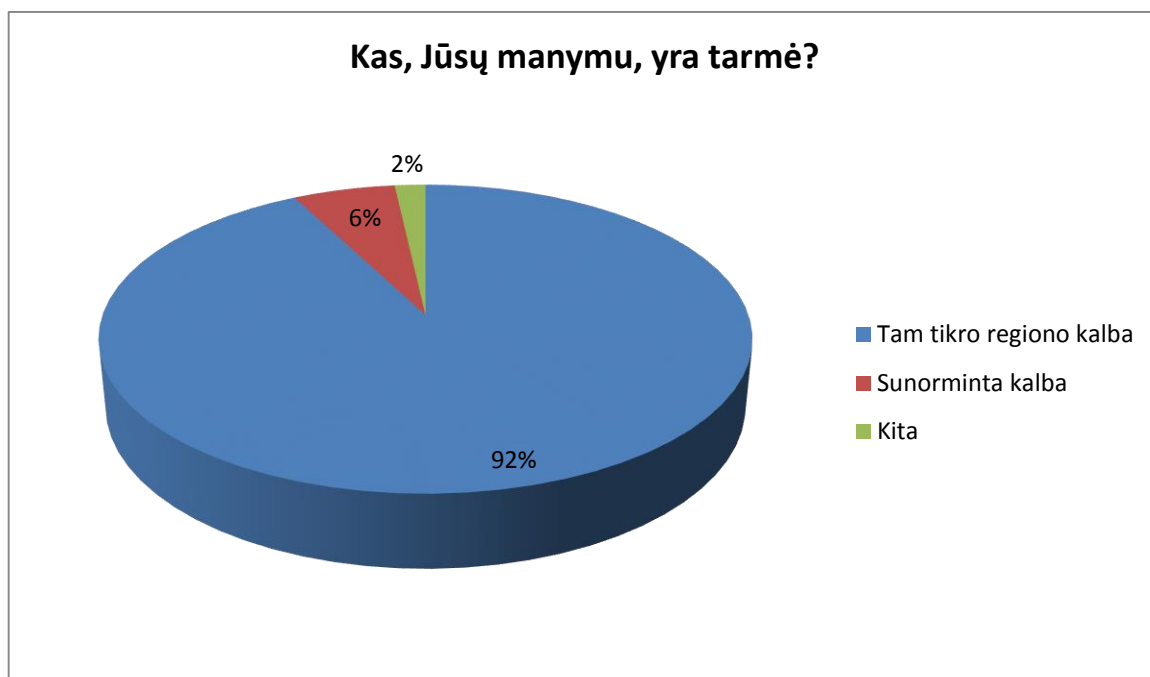
Iš pradžių buvo baimintis, kad jaunesniųjų klasių mokiniai gali neteisingai atsakyti, nes mokykloje apie tarmes plačiau kalbama tik 9 klasėje²⁶, tačiau nuogąstavimai nepasitvirtino, nes iš

²⁵ „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ leksema *norma* apibrėžtis: „pripažinta privaloma taisyklė, nuostatas“.

²⁶ 9 klasės vadovėlio (žr. lit. šar.) skyriuje „Lietuvių kalbos tarmės“ mokiniai supažindinami su dialektologijos terminu, bendrinės kalbos apibrėžtimi, tarmėmis, kurios, akcentuojama, „yra neišsenkamas šaltinis bendrinei kalbai tobulinti“, žodynui gausinti. Pateikiama dvinarė – aukštaičių ir žemaičių – tarmių klasifikacija. Pagrindinis skiriamasis požymis nurodomas nevienodas dvibalsių *ie, uo* tarimas. Trumpai aptariami aukštaičių (vakarų, pietų, rytų) ir žemaičių (pietų,

neteisingai atsakiusiųjų buvo tik keturi 8 klasės mokiniai, likusieji vyresniųjų klasių – 9, 10, 11 – atsakymai.

2 proc. (3 11 klasės respondentai) patys įrašė atsakymus, kad tarmė – tai: „regiono dialektas“, „kalbos dialektas“, „regionui būdingas tradicinis dialektas“.

5 pav. Termino *tarmė* apibrėžtis respondentų požiūriu

3.1.3. Šeimos įtaka tarmių atžvilgiu

Kaip žinome, dažniausiai vertybės, nuostatos, požiūris susiformuoja šeimoje. Vaikas, stebėdamas, girdėdamas artimuosius, dažnai perima tam tikrus jų įsitikinimus, elgseną. Jeigu vaikystėje neretai tarmiškai prabylantį vaiką tėvai sudrausmindavo arba šis girdėdavo, kaip suaugusieji, atsižvelgdami į situaciją, keičia kalbinius kodus, didelė tikimybė, kad jau nuo mažens formuosis požiūris, jog ne visada galima kalbėti tarmiškai, kad savo kalbėjimą reikia kontroliuoti. Savaime suprantama, kad vaikas, atėjęs į mokyklą, mokysis bendrinės kalbos, galiausiai suvoks, kaip reikia kalbėti konkrečioje situacijoje. Svarbiausia, kad nuo mažens vaikui nesusidarytų įspūdis, kad tarmės reikia gėdytis, kad tik bendrinė kalba yra vertinama. „Jeigu norime, kad tarmė išliktų, reikia diegti požiūrį, kad kalba yra įvairi ir kad žmonės nebijotų kalbėti tarmiškai“, – teigė L. Vaicekauskienė ir pridūrė, kad jeigu vaikas nebijos kalbėti savo tarme, tiek jo kalba, tiek lietuvių kalba būsianti turtingesnė (Vaicekauskienė, 2013).

vakarų, šiaurės) tarmės plotai, pagrindinės ypatybės. 10 klasėje bendrinės kalbos ir tarmės tema pristatoma plačiau. 10 klasės pagrindinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros bendrosiose programose (žr. lit. šar.) nurodyta, kad mokinyš, baigęs 10 klasę, geba: paaiškinti lietuvių kalbos unikalumą ir savitumą, aptarti bendrinės kalbos formavimosi procesą; išvardinti pagrindinių kalbos tyrėjų ir ugdytojų darbus, paaiškinti jų reikšmę; diskutuoti apie kalbos kitimą, globalizacijos procesų poveikį lietuvių kalbai, jos tarmėms; nurodyti pagrindinius lietuvių kalbos tarmių skirstymo dalykus, aptarti gyvenamosios vietos tarmės santykį su bendrine kalba.

Kaip matome iš diagramos, net 90 proc. (152 respondentai iš 170) tikina, kad šeimoje nėra skatinami kalbėti tarmiškai (žr. 6 pav.). Likusieji 8 proc. (14 respondentų) pasirinko atsakymą „taip“. Daugiausia pasirinkusiųjų „taip“, nepaisant nedidelio respondentų skaičiaus, buvo Marcinkonių moksleiviai. Iš 12 respondentų 5 teigė, kad šeimoje juos skatina kalbėti tarmiškai. Priešingai, iš 87 alytiškių moksleivių tik 3 pažymėjo atsakymą „taip“. Kodėl Marcinkonių moksleiviai teigia, kad yra skatinami kalbėti tarmiškai, galima paaiškinti, remiantis tam tikromis Marcinkonių bendruomenės veiklomis, nuostatomis. „Marcinkonių kaimas, esantis Varėnos rajone, išskirtinis ne tik tuo, kad yra pats didžiausias kaimas šalyje. Čia iki šių dienų išlikusi, gyvuoja ir tebepuoselėjama senoji dzūkų etnokultūra“, – teigia R. Averkienė (Averkienė, 2007), kuri priduria, kad Marcinkonys yra garsūs ne tik etnografiniu ansambliu, bet ir humoro grupe „Spanguolė“. Marcinkonyse dažnai vyksta koncertai, teatrų festivaliai, galima apsilankyti etnografinėje sodyboje – muziejuje. Marcinkonių jaunimas noriai dalyvauja renginiuose, vaidina spektakliuose, kartu su vyresniaisiais dainuoja dzūkiškas dainas, šoka tautinius šokius.

„Tarmės gyvybingumą vietinių žmonių akyse parodo jų nuomonė apie šeimos bendravimo kalbą“ (Kalėdienė, 2013, 132). Kalbant apie tarminį bendravimą su tėvais, įdomios išvados pateikiamos kolektyvinėje monografijoje „Miestai ir kalbos II“. Palyginus visų Lietuvos regionų respondentų atsakymus į klausimą, kaip apklausiamieji kalbasi su savo tėvais, paaiškėjo, kad dažniausiai tarmiškai kalbama Žemaitijoje (16-oje jos miestų taip nurodė dažniau nei kas trečias respondentas (36,41 proc.), o mažiausiai Dzūkijoje (17-oje jos miestų) – tik 8,75 proc. – rečiau nei kas vienuoliktas teigė su tėvais kalbantis tarmiškai (Kalėdienė, 2013, 131–132). 2011–2012 metais atliktas sociolingvistinis miestų ir miestelių tyrimas atskleidė, kad Žemaitijai būdingesni tarmės ir bendrinės kalbos priešpriešinimo procesai, o Dzūkijoje bendrinės kalbos pozicijos daug stipresnės (žr. ten pat). Respondentai akcentavo kaimietiškaity namuose nekalbantys (46 metų pardavėja iš Alytaus), 55 metų Daugų savivaldybės tarnautojas prisipažino demonstratyviai nerodantis, kad kalba dzūkiškai, stengiasi vartoti literatūrinę kalbą (Kalėdienė, 2013, 133). Iš tokių respondentų atsakymų aiškėja neigiamas požiūris į tarmę, kurios dėl tam tikrų priežasčių neretai vengiama, pradedama gėdytis²⁷.

L. Kalėdienės pateiktais duomenimis, nors dauguma (61,2 proc.) respondentų iš dzūkiškosios dalies (nedaugelis iš daugiakalbės ir aukštaitiškosios dalies) teigė norintys, kad jaunimas būtų skatinamas kalbėti tarmiškai, tačiau realių perspektyvų to pasiekti daugelis apklaustųjų nemato, nes, jų nuomone, tam įtakos turi reikalavimas mokykloje kalbėti tik bendrine kalba (Kalėdienė, 2013, 149).

²⁷ L. Kalėdienė pateikė išvadas, kodėl tiek daug respondentų teigė nekalbantys su tėvais. „Didelės dalies šio projekto respondentų tėvai nemažą gyvenimo dalį nugyveno sovietmečiu, kai buvo skatinama atsisakyti tarminio kalbėjimo bendrinės kalbos naudai, nes išsilavinimo lygis buvo siejamas su bendrinės kalbos įvaldymo lygiu“, – tvirtina L. Kalėdienė (Kalėdienė, 2013, 136).

6 pav. Respondentai ne/skatinami kalbėti tarmiškai

3.1.4. Tarmių vartojimas viešojoje erdvėje

Kadangi yra paaiškėję, kad dažnai gėdijamasi viešai kalbėti tarmiškai, respondentams buvo užduotas klausimas, „Ar vengiate viešai kalbėti tarmiškai?“, tačiau, kaip matome iš diagramos, 38 proc. (64 respondentai) teigė nevengiantys (žr. 7 pav.). 13 proc. (23 respondentai) tvirtino vengiantys viešai kalbėti tarmiškai tik esant nepažįstamiems. Kad visada vengia kalbėti, prisipažino 8 proc. (13 respondentų).

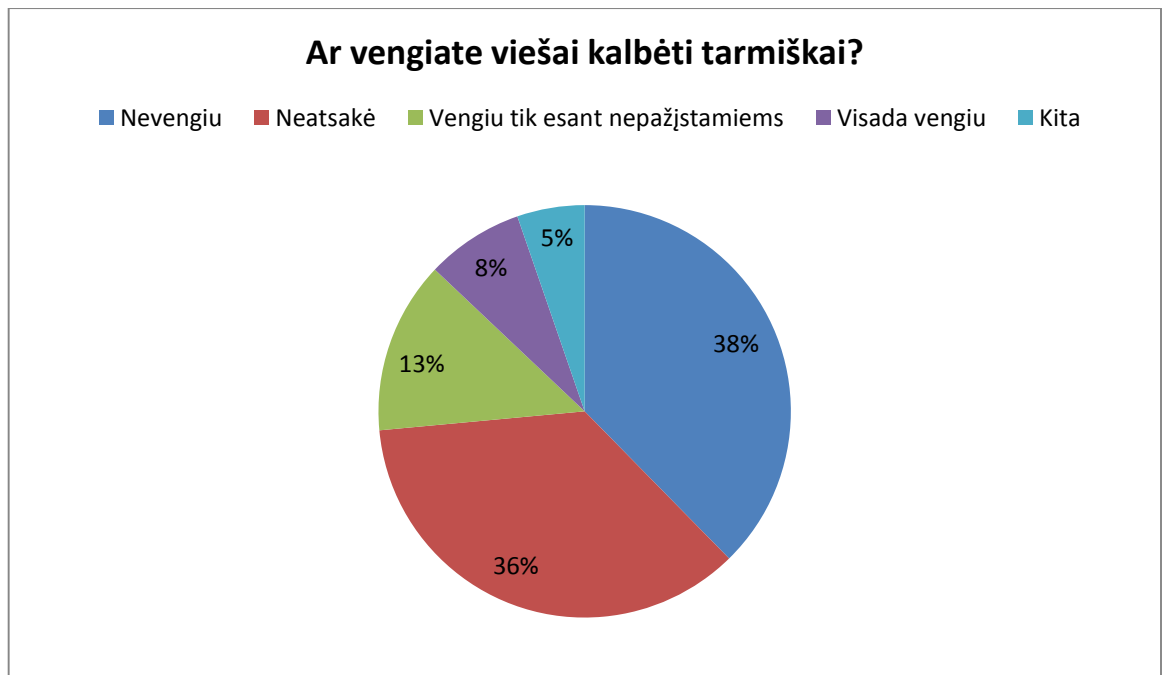
5 proc. (9 respondentai) pasirinko patys įrašyti atsakymą. 12 klasės valkininkietis mokinys teigė, kad viešai kalbėti tarmiškai vengia tik esant nepažįstamiems, o kalba tuo atveju, jei jiems būna įdomu išgirsti tarmišką kalbą. Taigi, čia pasikartosime, kad tarmė vartojama tada, kai to reikia. Šiuo atveju tada, kai kitiems, neturintiems tarmės ar kitos tarmės atstovams, yra įdomu išgirsti pietų aukštaičių kalbėjimą. Į 7 klausimą „Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai?“ 12 klasės mokinys atsako, pasirinkdamas atsakymų variantą „nes nenoriu atkreipti aplinkinių dėmesio“. Čia galima paminėti Vaicekauskienės įžvalgas, kad į tarmiškai kalbančiuosius kai kurie atsisuka, paklausia, iš kokio krašto, prašo pakartoti arba netgi pataiso kalbėtoją. Išvada tokia, kad siekiant išvengti nemalonios situacijos, stengiamasi vartoti bendrinę kalbą.

7 klasės mokinys atsakė, kad kalba tik namuose, o tai reiškia, kad viešai kalbėti nediršta. Į klausimą „kodėl“, atsako: „Prie klasiokų sunku kalbėti, nes daugelis nesupranta“. Vėliau matysime, kad tik vieninteliai druskininkiečiai į 8 klausimą „Kur dažniausiai girdite kalbant tarmiškai?“ nepasirinko nė vieno atsakymo „mokykloje“. Priešingai, kitų mokyklų moksleiviai ganėtinai dažnai rinkosi šį atsakymą.

Kiti atsakymai nestebina, nes tarsi patvirtina tai, ką jau girdėjome. Varėniškis 10 klasės moksleivis teigė vengiantis viešai kalbėti tarmiškai, o kalbantis tik tada, kai kas nors paprašo. Varėniškė 10 klasės moksleivė paaiškina: „Priklauso nuo to, kokioje esu vietoje ir kas yra aplinkiniai.“ Alytiškė 7 klasės moksleivė teigė kartais vengianti, o 9 klasės moksleivė tvirtino kai kada kalbanti.

36 proc. (61 respondentas) neatsakė į klausimą, nes nemoka tarmiškai kalbėti.

Svarbu paminėti, kad kai kurie moksleiviai, atsakydami į klausimus, patys sau prieštarauja. Pavyzdžiui, druskininkietė 8 klasės moksleivė į klausimą „Ar vengiate viešai kalbėti tarmiškai?“ atsako visada vengianti, tačiau į prieš tai esantį klausimą „Ar kalbate tarmiškai?“ pasirenka atsakymą „taip, kalbu nuolat ir su visais“. Dvi 8 klasės druskininkietės moksleivės, atsakiusios viešai nevengiančios kalbėti tarmiškai, paklaustos, kodėl vengiančios kalbėti tarmiškai, pasirenka atsakymą „nes nenoriu atkreipti aplinkinių dėmesio“. Tokius atvejus sudėtinga paaiškinti, analizuoti. Galima tik bandyti įspėti, kodėl atsiranda tokių dviprasmybių. Galbūt čia išryškėja tam tikri sąmoniniai dalykai, apie kuriuos informuoja L. Vacekauskienė, aiškindama paslėptąjį prestižą (Vacekauskienė, 2013, lrt). Respondentų sąmoninės, tikrosios nuostatos (ne atvirai išsakomos) tarmių atžvilgiu gali lemti painius, vienas kitam prieštaraujančius atsakymus. Tikėtina, kad tik specialiais eksperimentais, metodais, kai respondentai vertina skirtingomis tarmėmis kalbančiuosius, nežinodami, kad vertinama būtent kalba, galima gauti iš anksto neapgalvotus, spontaniškus atsakymus, perteikiančius tikrąsias nuostatas tarmių atžvilgiu. R. Čičirkaitė tvirtina, kad respondentų nuostatas tyrėjai gali išsiaiškinti tiesiogiai klausdami, kaip kalbos vartotojai vertina vieną ar kitą reiškinį, arba atsakymą išgauti taikydami netiesioginius tyrimo metodus, kai respondentai net nežino, jog dalyvauja tyrime apie kalbą. Pirmasis atskleidžias sąmoningąsias (atvirąsias) nuostatas, o antrasis – sąmoningąsias (paslėptąsias) kalbos vartotojų nuostatas. Nepaisant to, kad atliktame tyrime vyrauja sąmoningąsias kalbos vartotojų nuostatas atskleidžiantys klausimai, tikėtina, kad neretai atsakymuose, kurie kartais vienas kitam prieštarauja, galima įžvelgti sąmoniųjų, paslėptųjų nuostatų apraiškų. Pasak R. Čičirkaitės, sąmoningosios nuostatos dažnai skiriasi nuo viešai deklaruojamų nuostatų, paaiškėja tikrasis kalbos, jos atmainų ar pavienių kalbinių variantų prestižas (Čičirkaitė, 2014, 2).

7 pav. Respondentų atsakymų į klausimą „Ar vengiate kalbėti tarmiškai?“ pasiskirstymas

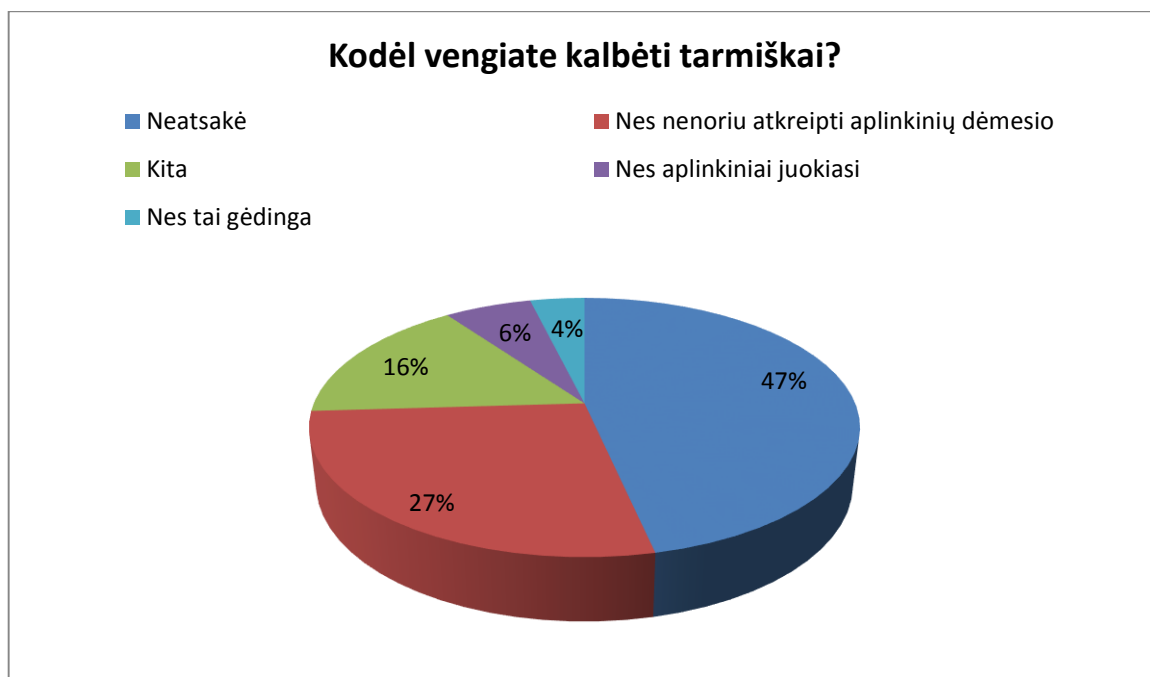
Išsiaiškinę, kad kai kurie vengia viešai kalbėti tarmiškai, pereiname prie klausimo, kodėl vengiama. Kaip matome iš diagramos (žr. 8 pav.), 27 proc. (36 respondentai) teigė, kad vengia viešai kalbėti, nes nenori atkreipti aplinkinių dėmesio. Vienas iš aplinkinių reagavimo būdų yra pajuoka. 6 proc. (8 respondentai) tvirtina, kad aplinkiniai juokiasi, girdėdami tarmiškai kalbantįjį. Savaime suprantama, kad tada pradedama gėdytis tarmiškai kalbėti. Kartais gėdijamasi, kai artimieji ar draugai, pažįstami viešai kalba tarmiškai. 4 proc. (5 respondentai) prisipažino besigėdijantys vartoti tarmę. „Dėl siekio pritapti diskurso dalyviai renkasi arba atmeta tarminį kodą išprovokuoti kitų diskurso dalyvių, į kuriuos nori būti panašūs, kodo“, – teigia D. Aliūkaitė ir paaiškina, kad prabilę taip, kaip pageidaujamos kalbinės bendruomenės nariai, subjektai tampa jais – tos grupės nariais (Aliūkaitė, 2006, 11). Kaip straipsnyje „Akustinė ir perceptyvinė imitacijos analizė“ rašo Betsy E. Evans, kalbėtojai, jei tik tam yra motyvacija, gali imituoti patraukliai grupei būdingą kalbėjimo stilių, kai kuriais atvejais ir tarminį kodą (Betsy E. Evans, 2002, 95).

16 proc. (21 respondentas) pasirinko patys įrašyti atsakymą. Varėnos gimnazijos moksleiviai rašė, kad vengia kalbėti tarmiškai, nes ją vartodami jaučiasi neišprusę kaimiečiai (12 klasės mokinys), nes nori arba stengiasi kalbėti taisyklingai (10 ir 12 klasės mokinės), nori vartoti bendrinę kalbą (10 klasės mokinė), teigia, kad bendrinė kalba yra svarbesnė (11 klasės mokinys), tarmiškai kalbėti yra neprofesionalu (11 klasės mokinys). Druskininkiečiai kaip ir valkininkiečiai akcentavo, kad ne visi supranta, kai kalbi tarmiškai. Viena 7 klasės druskininkietė mokinė rašė „mūsų tarmė

man negraži“²⁸. Alytiškiai, kaip ir varėniškiai, teigė, kad nori kalbėti taisyklinga kalba (7 ir 8 klasės mokinės), kai kurie, nepaisant to, kad pažymėjo nemokantys tarmiškai kalbėti, atsakė „tiesiog nedomina ir nemoku“ (9 klasės mokinys) arba pakartojo, kad nemoka.

Svarbu paminėti, kad daugelis į 6 klausimą „Ar vengiate viešai kalbėti tarmiškai?“ pažymėję „nevengiu“, į 7 klausimą „Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai?“ dar kartą pakartojo nevengiantys. Kai kurie teigia nevengiantys ir dar paaiškina, kodėl. „Nevengiu, – rašo 12 klasės alytiškė ir priduria, – Tarmė nėra nei juokinga, nei gėdinga.“ Valkininkietis 10 klasės mokinys paaiškina: „Man tai visiškai negėdinga.“

47 proc. (61 respondentas) neatsakė į klausimą, nes nemoka tarmiškai kalbėti.

8 pav. Respondentų atsakymų į klausimą „Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai?“ pasiskirstymas

3.1.5. Tarmių vartojimo sferos

Nuo 8 klausimo atsakinėja visi respondentai: ir mokantys tarmiškai kalbėti, ir nemokantys. Iš rezultatų paaiškėja, kad dažniausiai tarminis kalbėjimas girdimas namuose ir televizijoje (po 19 proc., 45 respondentus) (žr. 9 pav.). Daugiausia respondentų iš Alytaus (29 respondentai) ir Druskininkų (8 respondentai) teigė dažniausiai tarmišką kalbą girdintys televizijoje. Varėnos, Valkininkų ir Marcinkonių apklaustieji moksleiviai rečiau rinkosi atsakymų variantą „televizijoje“. Minėtų vietovių moksleivių nuomone, dažniausiai tarmišką kalbą jie girdi namuose, tarp draugų.

²⁸ „Gražiausia tarme daugiau kaip pusė dzūkios Dzūkijos regiono dalies gyventojų laiko savąją“ (Kalėdienė, 2013, 139). Dauguma (87,93 proc.) dzūkios regiono dalies (79,26 proc. aukštaitiškos ir 60,12 proc. daugiakalbės) respondentų sunkiausiai suprantamą laiko žemaičių tarmę, kuri Dzūkijos regione retai girdima (Kalėdienė, 2013, 144).

18 proc. (43 respondentai) pasirinko atsakymų variantą „mieste“. Įdomu tai, kad tik alytiškiai, varėniškiai ir druskininkiečiai daugiausia rinkosi šį atsakymą. Vakininkiečiai tik tris kartus pasirinko variantą „mieste“, o marcinkoniškiai nė vienas nepažymėjo tokio atsakymo varianto. Galbūt tokių atsakymų pasiskirstymą lemia gyvenamoji vieta. Kaimo gyventojai neretai gali įsivaizduoti, kad mieste nekalbama tarmiškai, kad miesto kalba yra kitokia. Pasirinktų miestų gyventojai teigia tarmišką kalbą girdintys ir mieste, nes tiek gatvėje, tiek prekybos centruose ir pan. gali išgirsti vartojančius tarmę.

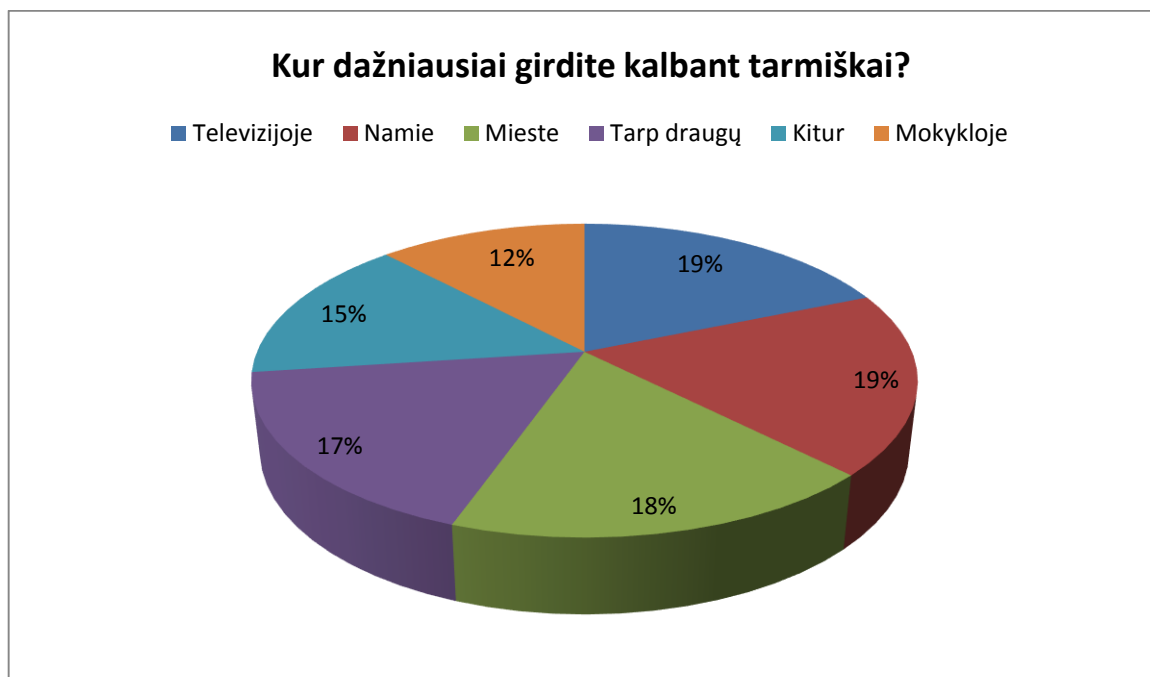
Šiek tiek mažiau – 17 proc. (42 respondentai) – teigė tarmišką kalbą dažniausiai girdintys „tarp draugų“. Lyginant atskirų vietovių moksleivių atsakymus, pastebima, kad Druskininkų ir Alytaus moksleiviai rečiau rinkosi atsakymą „tarp draugų“: 2 druskininkiečiai (iš 20) ir 10 alytiškių (iš 87). Varėnos, Valkininkų ir Marcinkonių moksleiviai dažniau rinkosi šį atsakymą: 16 varėniškių (iš 31), 9 valkininkiečiai (iš 20), 5 marcinkoniškiai (iš 12).

15 proc. (36 respondentai) pasirinko patys įrašyti atsakymą. Varėniškiai rašė, kad dažniausiai tarmišką kalbą girdi „tarp senelių“ (10 klasės moksleivė), „svečiuose“ (10 klasės moksleivis), „užmiestyje“ (12 klasės moksleivis). 4 druskininkiečiai įrašė atsakymus „kaimuose“, „kaime“. Įdomu tai, kad tik vienas respondentas iš keturių, įrašiusiųjų minėtus atsakymus, moka kalbėti tarmiškai. 16 alytiškių teigė dažniausiai tarmišką kalbą girdintys kaimuose. Kaip ir druskininkiečių atveju, daugiausia – 12 respondentų – taip sakiusiųjų nemoka tarmiškai kalbėti. Čia galima įžvelgti stereotipinę miestiečių, nemokančiųjų tarmiškai kalbėti, mąstymą, kad tarmiškai daugiausia kalba žmonės iš kaimo. 9 klasės nemokantis tarmiškai kalbėti alytiškis rašė tarmišką kalbą girdįs tada, kai susitinka su giminaičiais iš kaimo. 7 klasės mokantis tarmiškai kalbėti alytiškis tvirtino visur girdintis tarmišką kalbą. 10 klasės nemokanti tarmiškai kalbėti alytiškė rašė: „Kai varžybose ar kur kitur susirenka skirtingi miestai, skirtingomis tarmėmis“. Dažniausiai per sporto varžybas, kitus mokyklose vykstančius renginius (tą mini ir 8 klasės nemokantis tarmiškai kalbėti moksleivis) atvažiuoja komandos iš kitų miestų, miestelių, kaimų. Mokiniai turi galimybę pabendrauti su kitų tarmių atstovais, išgirsti kitokią kalbą.

Nemokantis tarmiškai kalbėti 10 klasės moksleivis teigė dažniausiai tarmišką kalbą girdintis tarp šeimos narių, o 10 klasės moksleivė, nemokanti tarmiškai kalbėti, pažymėjusi atsakymą „televizijoje“, tvirtino tarmišką kalbą girdinti ir tradicinių instrumentų muzikos festivaliuose. Galbūt alytiškiai ir druskininkiečiai, daugiausia pasirinkę atsakymą „televizijoje“, ir turėjo omenyje įvairias etnografijai skirtas, humoro laidas, kuriose neretai kalbama tarmiškai. „Būnant tarp senų žmonių“, – rašė 12 klasės nemokanti tarmiškai kalbėti moksleivė.

12 proc. (29 respondentai) dažniausiai tarminę kalbą girdi mokykloje. Svarbu paminėti, kad dviejų vietovių – Alytaus ir Druskininkų – moksleivių atsakymai gerokai išsiskyrė iš kitų, nes atsakymų variantas „mokykloje“ alytiškių buvo pasirinktas penkis kartus, o druskininkiečiai nė

vienas nepažymėjo, kad tarmišką kalbą girdi mokykloje. 7 klasės druskininkietis į klausimą „Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai?“, pasirinkęs pats įrašyti atsakymą, akcentavo, kad mokykloje tik nedaugelis supranta tarmišką kalbą: „Prie klasiokų sunku kalbėti, nes daugelis nesupranta.“ 17 metų mokinė iš Druskininkų, paklausta, ar girdinti tarmišką kalbą mokykloje, klasėje, atsakė, kad nei mokytojai, nei bendraklasiai nekalba dzūkiskai (Kalėdienė, 2013, 134). Kitų vietovių: Varėnos, Valkininkų, Marcinkonių, moksleivių atsakymuose ganėtinai dažnai buvo pasirenkamas atsakymas „mokykloje“.

9 pav. Respondentų įvardijimas, kur dažniausiai girdima tarmiška kalba

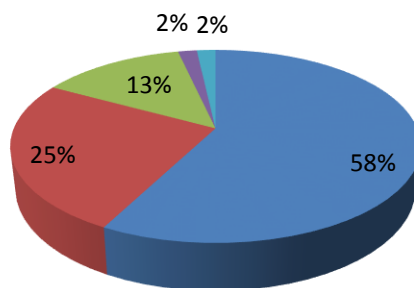
3.1.6. Tarmių ir bendrinės kalbos vertinimas

Nuo jaunosios kartos atstovų priklauso, ar tarmės išliks, ar bus puoselėjamos, todėl svarbu išsiaiškinti, koks moksleivių požiūris į tarmes ir bendrinę kalbą. Atlikus apklausą paaiškėjo, kad net 58 proc. (98 respondentai) nesigėdija savo tarmės, tačiau dažniau vartoja bendrinę kalbą. Kad didžiuojasi savo tarme, atsakė 25 proc. (43 respondentai) (žr. 10 pav.). Atsakymą „man nepatinka mano tarmė, todėl kalbu tik bendrine kalba“ pasirinko 3 proc. (3 respondentai): du alytiškiai, nemokantys tarmiškai kalbėti 8 ir 7 klasės moksleiviai ir vienas 8 klasės moksleivis, kurio pasirinktas atsakymas prieštarauja prieš tai išsakytoms nuostatoms, nes minėjo, kad nevengia kalbėti tarmiškai, kalba su šeima, draugais, pažįstamais. Kad tarmės neturi, prisipažino 13 proc. (23 respondentai).

Respondentai, pasirinkę patys įrašyti atsakymą, sudarė 2 proc. Dvi 10 klasės valkininkietės moksleivės paaiškino tiesiog kalbančios bendrine kalba. Tvirtai apsisprendęs 8 klasės alytiškis rašė: „Nekalbu ir nesiruošiu kalbėti tarmiškai.“

Koks Jūsų požiūris į tarmes ir bendrinę kalbą?

- Nesigėdiju savo tarmės, tačiau dažniau vartoju bendrinę kalbą
- Aš didžiuojuosi savo tarme
- Neturiu tarmės
- Man nepatinka mano tarmė, todėl kalbu tik bendrine kalba
- Kita

10 pav. Respondentų požiūris į tarmes ir bendrinę kalbą

Paklausti, ką labiau vertina – tarmes ar bendrinę kalbą – moksleiviai tartum susiskirstė į dvi grupes: vertinančiųjų bendrinę kalbą ir vertinančiųjų tarmes ir bendrinę kalbą. 84 respondentai, sudarantys 49 proc., pasirinko vertinantys ir tarmes, ir bendrinę kalbą, o šiek tiek mažiau – 75 respondentai (44 proc.) teigė labiau vertinantys tik bendrinę kalbą (žr. 11 pav.).

Ne visi moksleiviai, paprašyti paaiškinti savo pasirinkimą, taip padarė, tačiau iš kai kurių moksleivių teiginių galima daryti tam tikras apibendrinamąsias išvadas, kad, pavyzdžiui, bendrinės kalbos atsakymo pasirinkimą nulėmė visuotinio suprantamumo, taisyklingumo, dažnesnio vartojimo kriterijus. Iš druskininkiečių daugiausia savo pasirinkimą komentavo nemokantys tarmiškai kalbėti. 10 klasės druskininkietis teigia, kad „bendrinė kalba yra lengviau suprantama“, kiti, aiškindami, kodėl pasirinko bendrinės kalbos atsakymą, akcentuoja, kad prie bendrinės kalbos yra pripratę, nes ją vartoja nuo mažens, kad tarmės kiti gali nesuprasti²⁹, o bendrinę kalbą tikrai supras. Visų vietovių moksleiviai respondentai, teigusieji, kad labiau vertina bendrinę kalbą, pabrėžė bendrinės kalbos visuotinio suprantamumo, taisyklingumo kriterijus, kai kurie išvelgė bendrinės kalbos tarties grožį. 10 klasės valkininkietė moksleivė rašė: „Bendrinę kalbą vertinu labiau gal todėl, jog visą laiką iki šiol ja ir kalbėjau. Tarmiškai man tiesiog ne prie širdies.“ 10 klasės varėniškė moksleivė teigė, kad „bendrinė kalba skamba gražiau, taisyklingiau“. „Bendrinė kalba yra svarbesnė, ja visur kalbama, oficialesnė, ji man atrodo „tvarkingesnė“. Tarmiška kalba

²⁹ Pasak D. Aliūkaitės, bendraujant tarmiškai su kitatarmiais ar tiesiog nemokančiais tarmės žmonėmis gali atsirasti bendravimo trikdžių, parodančių, kad jau priartėta prie kitos kultūros. „Tai, kas praktiškai ir pragmatiškai vertinant, atrodo, kaip nepatogumas, iš tiesų yra labai aiškus įrodymas, kad susiduria dvi kultūros. Taigi bendravimo funkcijos nesėkmė – nesupratimas, nesusikalbėjimas – ir yra pats tikriausias tarmės kultūrinės vertės įrodymas“ (Aliūkaitė, 2013, 10).

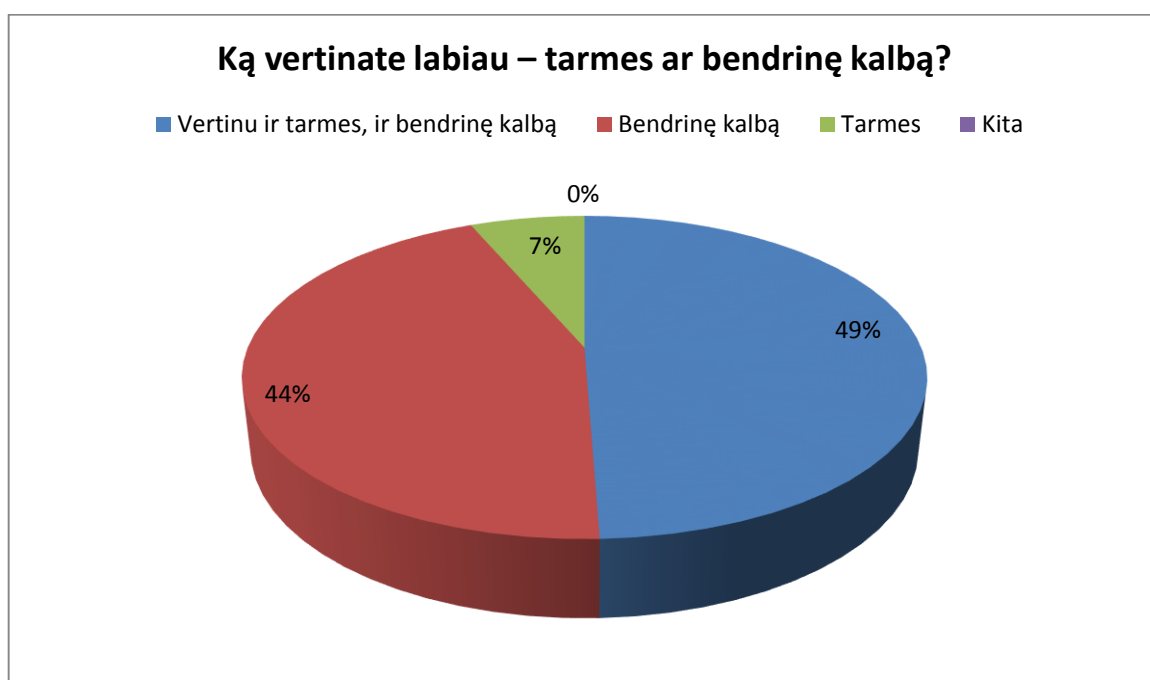
tėra paveldas, o ne kasdienio, modernėjančio gyvenimo dalis“, – teigė 12 klasės varėniškė moksleivė. 7 klasės alytiškė moksleivė tvirtino, kad tiesiog norisi vartoti bendrinę kalbą, nes tada jautiesi geriau, tvirčiau. 7 klasės moksleivis teigia, kad „bendra kalba yra reikalingesnė“. Kai kurie paminėjo, jog bendrinė kalba yra dabar labiau vertinama, vartojama, todėl jai teikiama pirmenybė. „Man labiau patinka bendrinė kalba, – rašė 8 klasės nemokanti tarmiškai kalbėti alytiškė, – negaliu pakęsti dzūkiškos tarmės.“

Pasirinkusieji atsakymą „vertinu ir tarmes, ir bendrinę kalbą“, pabrėžė tarmių grožį, autentiškumą, būtiną išsaugoti paveldą, o bendrinės kalbos pasirinkimas aiškinamas, laikantis jau minėtų kriterijų. 8 klasės druskininkietė rašė: „Vertinu tarmes ir bendrinę kalbą, manau, jog tarmės gėdintis nereikia, bet kalbėti labiau pritinka bendrine kalba.“ Kiti druskininkiečiai moksleiviai tvirtino, kad tiek tarmės, tiek bendrinė kalba yra vienodai svarbūs, reikalingi, kad tarmės yra mūsų palikimas, o bendra kalba yra visiems žinoma, suprantama. 12 klasės varėniškis moksleivis rašė: „Tarmė tai mano asmenybės autentiškumo simbolis, tačiau bendrinę kalbą privalu vartoti visur, juk programuojant nerašysi komentarų tarmiškai.“ „Tarmė yra gražesnė kalba tarp dzūkų, – teigė 10 klasės varėniškė moksleivė, – bet kitur geriau kalbėti bendrine kalba, kad geriau vieni kitus suprastume.“ 10 klasės valkininkietė moksleivė tvirtino, nors ir nemokanti tarmiškai kalbėti, tačiau vertinanti tiek tarmes, tiek bendrinę kalbą. 7 klasės moksleivė, viešai vengianti kalbėti tarmiškai, nes aplinkiniai juokiasi, mananti, kad tarmiškai kalbantis žmogus yra menkai išsilavinęs, rašė: „Kartais gerai, jog kalbi tarmiškai, bet jei nori parodyti savo išsilavinimo lygį, tai jau tada kalbi bendrine kalba.“ „Bendrinė kalba vienija visus lietuviškai kalbančius žmones, tačiau tarmės – tai mūsų kultūrinis paveldas, suteikiantis unikalumo bei išsaugojantis mūsų ryšį su etnine lietuvių kultūra, proseneliais“, – svarstė 12 klasės moksleivė. 12 klasės alytiškė moksleivė teigė, kad, nors tarmės yra svarbios, praturtinančios kalbą, o tarmiškai kalbančiųjų gražu klausyti, vis dėlto oficialioje aplinkoje turime vartoti bendrinę kalbą. 7 klasės alytiškė tvirtino tarmiškai kalbanti tik savo gimtajame krašte, o mieste stengiasi kalbėti bendrine kalba. 8 klasės moksleivis, paprašytas paaiškinti savo pasirinkimą, paminėjo, kad tarmė galinti išnykti, jeigu ja niekas nekalbės, o bendrinę kalbą vertinantis dėl lengvesnio susikalbėjimo su bendrataučiais. Išsamiai savo pasirinkimą aiškino 12 klasės alytiškė, teigusi, kad tarmės, kaip regiono palikimas, turėtų būti perduodamas iš kartos į kartą, tarmiškai kalbėdamas puoselėji savo krašto tradicijas, o kasdienybėje, kaip ne vienas respondentas minėjo, reikėtų vartoti bendrinę kalbą.

7 proc. (11 respondentų) į klausimą „Ką vertinate labiau – tarmes ar bendrinę kalbą?“ atsakė vertinantys tarmes. Savo pasirinkimą paaiškino nedaugelis. Nemokantis tarmiškai kalbėti 9 klasės moksleivis tvirtino, kad tarmė gražiau skambanti, 8 klasės moksleivė paaiškino, jog tarmė – tai kultūra, kuria ji didžiuojasi. 7 klasės marcinkoniškis rašė, kad tarmiški žodžiai geriau skambantys. Iš 11 respondentų, labiau vertinančiųjų tarmes, daugiausia – 9 – buvo mokančiųjų tarmiškai kalbėti.

Iš kitų vietovių atsakymą „tarmes“ pasirinko bent po vieną respondentą, o druskininkietis nė vienas nepasirinko šio atsakymo.

Iš respondentų atsakymų aiškėja, kad bendrinė kalba, palyginti su tarmėmis, užima svarbesnę poziciją³⁰, tačiau tarmės siekama išsaugoti kaip kultūrinį paveldą, jomis žavimasi. Džiugina tai, kad visų vietovių respondentai dažniau rinkosi atsakymų variantą, kuriame yra įvardijama tiek tarmė, tiek bendrinė kalba. „Nereikia mąstyti apie tarmę tik kaip apie kitokį maždaug tų pačių žodžių tarimą, nors ir tai be galo svarbu, – pasakoja A. Girdenis ir tęsia. – Reikia būti labai sudiržusios dvasios, kad nejaustum, kad koks rytiečių *dungus* ar *kolnas* skamba kur kas oriau negu *dangus* ar *kalnas*, kad nepastebėtum rytiečio ir šiaurės žemaičio sakinių skirtingos energijos“ (Girdenis, 2001, 457). A. Girdenis, kaip ir kai kurie tarmišką kalbą pasirinkę respondentai, kalba apie tarmių išskirtinumą, jų grožį, savitumą.

11 pav. Respondentų bendrinės kalbos ir tarmių vertinimas

3.1.7. Tarmių išsaugojimo klausimas

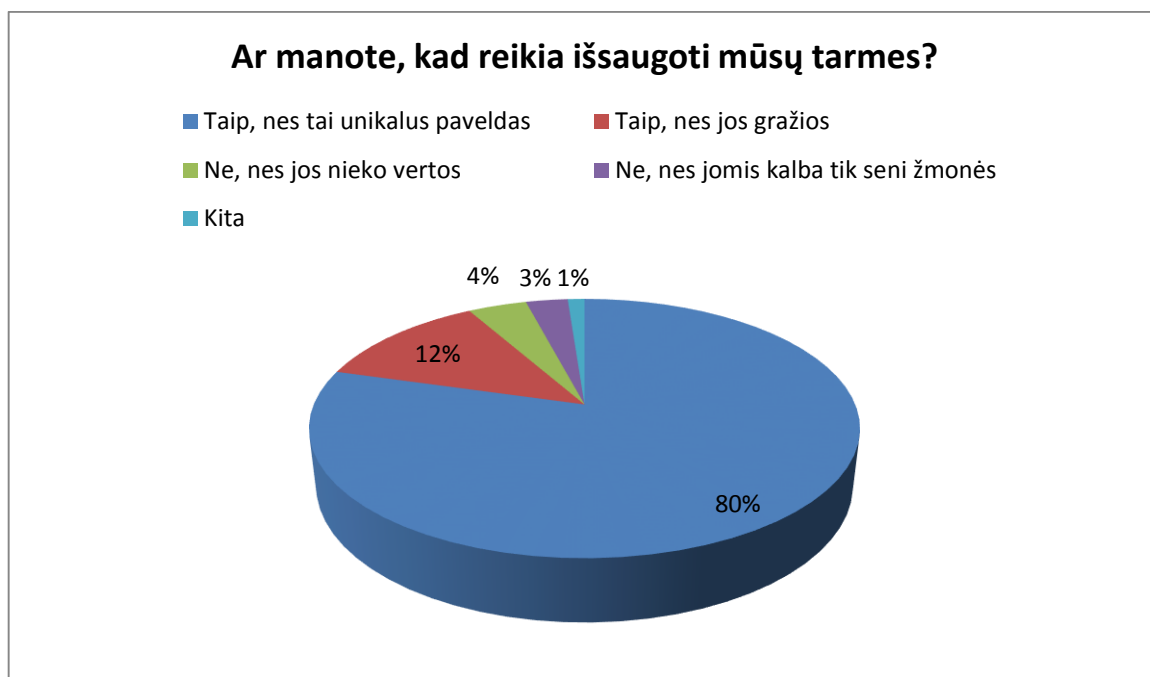
80 proc. (135 respondentai) į klausimą „Ar manote, kad reikia išsaugoti mūsų tarmes?“ atsakė teigiamai – „taip, nes tai unikalus peveldas“ (žr. 12 pav.). 12 proc. (21 respondentas) mano, kad išsaugoti tarmes reikia, nes jos yra gražios. Kad tarmės nieko vertos, pasisakė 4 proc. (7 respondantai). Svarbu paminėti, kad visi 7 prieš tai pareiškė nemokantys kalbėti tarmiškai.

³⁰ Pasak L. Vilkenės, miesto gyventojų nuostatos bendrinės kalbos atžvilgiu yra labai palankios: ji įvardinta kaip gražiausia (80 proc.), įprasčiausia (89 proc.), reikalingiausia (68 proc.), prestižiškiausia (47 proc.) (Vilkenė, 2013, 168).

3 proc. (5 respondentai) į minėtą klausimą atsako neigiamai, nes tarmės sieja su senais žmonėmis, mano, kad jomis kalba tik seni žmonės. Įdomu tai, kad visi 5, tarmės siejusieji su senais žmonėmis, nemoka kalbėti tarmiškai.

1 proc. (2 respondentai) patys įrašė atsakymus. „Man nesvarbu ar bus išsaugota ar ne“, – tvirtino 9 klasės alytiškis moksleivis. 7 klasės tarmiškai nemokanti kalbėti moksleivė teigė, kad nėra būtina išsaugoti tarmės.

Galima pasidžiaugti, kad jaunosios kartos nuostatos tarmės atžvilgiu yra teigiamos, manoma, kad jas reikia išsaugoti, jos laikomos unikaliu paveldu.

12 pav. Respondentų nuomonė tarmių išsaugojimo klausimu

3.1.8. Tarmiškai kalbančio žmogaus bruožai

Kad aiškiau susidarytume įspūdį, kaip jaunosios kartos respondentai įsivaizduoja tarmiškai kalbantįjį atstovą, buvo išvardinta dešimt savybių (žr. 13 pav.), kurias, pratęsiant sakinį „Jeigu žmogus kalba tarmiškai, tai jis yra“, reikėjo priskirti arba nepriskirti kalbėtojui.

Kad žmogus, kalbantis tarmiškai, yra „kaimietis“ iš 170 respondentų dauguma – 110 – pažymėjo atsakymą „ne“, o likę 60 pažymėjo „taip“. Lyginant su 2012 metais Ramonienės atlikto daugiau pasąmoninės nuostatos užfiksavusio tyrimo, kurio metu buvo apklausiami miesto 16–18 metų moksleiviai, duomenimis, kaip vienas ryškiausių tarme kalbančiojo bruožų nurodytas kaimietiškumas (net 59 proc.), kuris neretai apibūdinamas turintis neigiamą reikšmę, vengtinas, trukdantis geresnėms ateities perspektyvoms. Kad visi vienodai suvoktų, kas yra kaimietis, skliaustuose buvo paaiškinta, kad tai yra kaimo gyventojas. Kaip matome iš diagramos, daugelis tarmiškai kalbančiojo nesieja su gyvenimu kaime.

Antrasis bruožas, kurį reikėjo priskirti arba nepriskirti tarmiškai kalbančiajam, buvo menkas išsilavinimas. Kaip ir minėtu atveju, siekiant tikslesnių atsakymų, skliaustuose apsibrėžėme, ką reiškia menkai išsilavinęs – „visai nebaigęs mokslų arba baigęs tik pradinę mokyklą“. Kad tarmiškai kalbantysis yra menkai išsilavinęs manė 22 respondentai. 147 respondentai nesiejo tarmiškai kalbančio žmogaus su menku išsilavinimu. Svarbu paminėti, kad vienas respondentas, parašęs „ne visada“, pažymėjo abu atsakymus. Ramonienės pateiktais duomenimis, net 79 proc. moksleivių savybę „išsilavinęs“ priskiria kalbėtojui bendrine kalba, o apibūdinant kalbantįjį tarmę – tik 5 proc. Netgi priešingai, kai kurie (16 proc.) apibūdindami tarmiškai kalbantį atstovą vertino kaip neišsilavinusį.

Išsiaiškinus, kad tarmiškai kalbantysis moksleiviams neatrodo menkai išsilavinęs, nestebina ir tolimesni rezultatai – net 148 respondentai tarmiškai kalbančiojo atstovo nesieja su siauromis pažiūromis. Tik 22 respondentai iš 170 manė, kad siauros pažiūros yra vienas tarmiškai kalbančiojo žmogaus bruožų. Lyginant su Ramonienės duomenimis, tarmiškai kalbantį žmogų, turintį siauresnių pažiūrų ypatybę, pažymėjo 26 proc.

Kad tarmiškai kalbantis žmogus nesietinas su vyresniu amžiumi tvirtino šiek tiek daugiau – 92 respondentai, tačiau nemažai respondentų – 78 – šį bruožą priskiria tarmiškai kalbančiajam. Nors M. Ramonienės atliktų tyrimų, siekiančių išsiaiškinti kalbančiojo tarmę stereotipą, negalime lyginti su šiuo tyrimu, nes skiriasi respondentų amžius, apklaustųjų skaičius, tačiau, kad susidarytume nuomonę apie moksleivių tarmiškai kalbančiojo žmogaus stereotipą, pasikartosime, 35 proc. tarmes siejo su senatviškumu. Galbūt nusistovėjusias nuostatas, kad tarmiškai kalba tik vyresnio amžiaus žmonės, po truputį keičia dalyvavimas visuomeniniuose renginiuose, kur tarmiškai (dažniausiai siekdami prajuokinti žiūrovą) kalba ir jaunuoliai. Pavyzdžiui, Varėnoje kiekvienais metais vasario mėnesį vyksta „Maišatynė“ – renginys, kuriame dalyvauja moksleivių komandos, paruošiančios po keletą trumpų vaidinimų. Per pasirodymus daugiausia kalbama tarmiškai. Jeigu kuris komandos narys akivaizdžiai žodžius taria taisyklingai, tai tik norėdamas atkreipti žiūrovų dėmesį, išryškinti bendrinės kalbos ir tarmės, kuri, šiuo atveju, žiūrovams kelia juoką, bruožus.

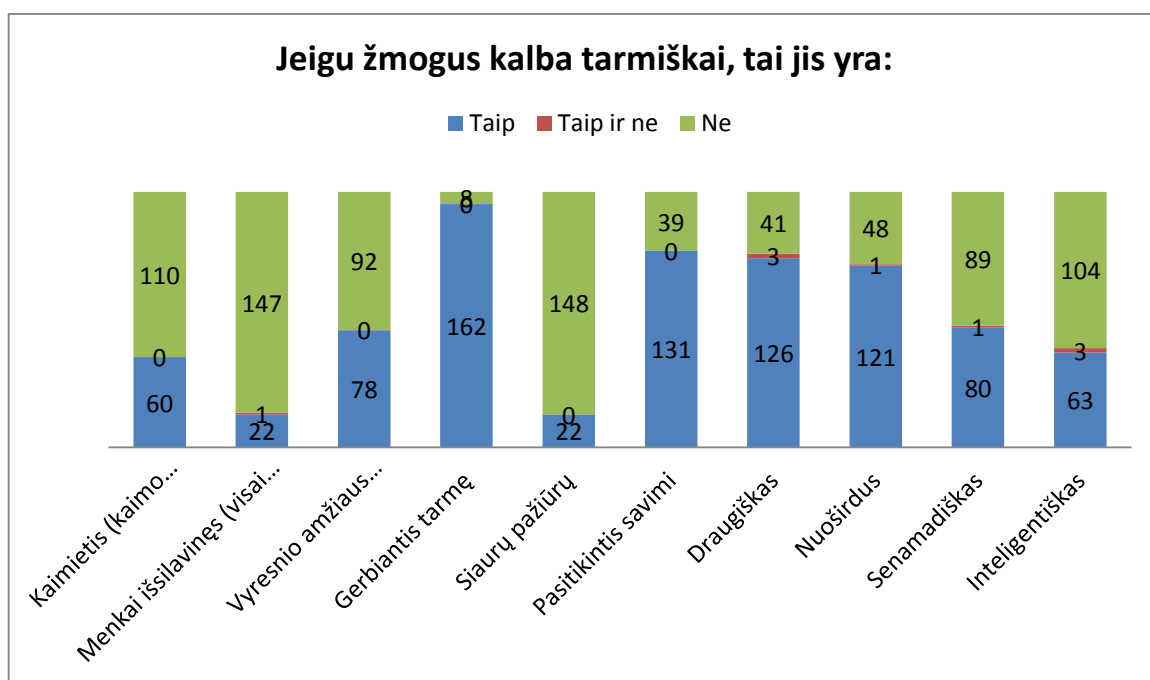
Įdomu tai, kad dauguma respondentų pažymėjo, jog tarmiškai kalbančiajam būdinga savybė gerbti tarmę. Tik 8 respondentai pasirinko atsakymą „ne“. Kaip paaiškėjo iš ankstesnių respondentų atsakymų, prabilti tarmiškai dėl tam tikrų priežasčių ne visada išdrįstama. Galbūt todėl tarmiškai kalbantysis įsivaizduojamas gerbiantis tarmę, išdrįstantis kalbėti kitaip, nebijantis parodyti savo išskirtinumo. Trumpai tariant, pasitikintis savimi. Kad žmogus, kalbantis tarmiškai, atrodo pasitikintis savimi, teigė 131 respondentas, likę 39 manė priešingai.

Tiek draugiškumas (126 pasirinko atsakymą taip), tiek nuoširdumas (121 pasirinko atsakymą taip) įvertinti kaip turimi kalbančiojo tarmę bruožai. Tarmiškai kalbančiojo su draugiškumu nesiejo

41 respondentas, su nuoširdumu 48 respondentai. 3 apklaustieji, negalėdami apsispręsti dėl draugiškumo savybės, pažymėjo ir „taip“, ir „ne“ atsakymus, 1 respondentas, svarstydamas, ar tarmiškai kalbantysis daugiau siejamas su draugiškumu ar nedraugiškumu, taip pat pažymėjo abu atsakymus. Kaip apibendrinama gautus rezultatus teigia Ramonienė, kalbantis tarme atstovas miestų moksleiviams atrodo nuoširdenis (55 proc.), šiltesnis, draugiškesnis (36 proc.), įdomesnis, mielesnis, linksmesnis negu kalbantis bendrine kalba.

Dėl senamadiškumo įdomi situacija, nes persvara tarp „taip“ ir „ne“ pasisakiusių tik 9 respondentai. 80 apklaustųjų pažymėjo teigiamą ir 89 neigiamą atsakymus. Lyginant su Ramonienės duomenimis, tarmės Lietuvos moksleivių labai dažnai sietos su senamadiškumu (net 42 proc. respondentų pamini šią savybę). Jeigu dauguma respondentų būtų teigę, kad tarmiškai kalbantis žmogus yra kaimietis, būtų nesunku paaiškinti, kodėl senamadiškumo savybė susilaukė tiek daug teigiamų atsakymų, nes dažnai įsivaizduojama, kad miesto žmogus greičiau susipažįsta su naujovėmis, dažniau nei kaimo žmogus turi galimybę dalyvauti renginiuose. Galbūt senamadiškumas čia interpretuojamas kaip tam tikrų nuostatų laikymasis, savo gimtosios, senosios kalbos vartojimas.

Inteligentiškumo savybė, kaip matome iš pateiktos diagramos, daugiau nesietina su tarminiu kalbėjimu, nes tik 63 respondentai pažymėjo atsakymą „taip“ – sietina, o 104 pareiškė priešingai. 3 respondentai pažymėjo abu, „taip“ ir „ne“, atsakymus. Matyt, inteligentiškumas daugiau sietinas su bendrinės kalbos vartotoju. Bendrinės kalbos kalbėtojo ryškiausi stereotipiniai bruožai, kaip buvo minėta M. Ramonienės, – išsilavinęs (79 proc.) ir inteligentiškas (65 proc.), o tipiško vilniečio – modernus (41 proc.).

13 pav. Tarmiškai kalbančiojo asmens savybės respondentų požiūriu

3.1.9. Tarmių vartojimo situacijos

Atsakydami į paskutinį keturioliktąjį klausimą „Kaip tinka kalbėti?“, respondentai turėjo aštuonias situacijų pozicijas, kurioms turėjo priskirti tarmės arba bendrinės kalbos vartojimą. Gauti rezultatai matomi diagramoje (žr. 14 pav.). Anketoje nebuvo pateikta pozicija „tarmiškai ir bendrine kalba“, tačiau, atsižvelgiant į respondentų atsakymus, diagramoje pateikiama trys pasirenkamų atsakymų variantai: „tarmiškai“, „tarmiškai ir bendrine kalba“ ir „bendrine kalba“.

Kaip matysime, pasitvirtina jau girdėtos ankstesnių tyrimų išvados, kad tarmė yra daugiau sietina su privačia aplinka, o bendrinė daugiau tinkanti oficialiai aplinkai. Kad būtų aiškesni gauti rezultatai, paanalizuokime apdorotus duomenis.

Kad privčiai su artimaisiais ir pažįstamais labiau tinka kalbėti tarmiškai, atsakė 77 respondentai, šiek tiek mažiau – 71 respondentas pažymėjo bendrinės kalbos atsakymą, o 22 respondentai, manydami, kad privčiai su artimaisiais ir pažįstamais tinka kalbėti tiek tarmiškai, tiek bendrine kalba, pasirinko abu atsakymus. Viešai su artimaisiais ir pažįstamais dauguma – 117 – respondentų atsakė, kad labiau tinka kalbėti bendrine kalba. Likę 38 rinkosi tarminį kalbėjimą, o 15 respondentų pažymėjo abu atsakymus. Čia galima prisiminti Ramonienės atvejį tiriant Joniškėlio gyventojų nuostatas dėl tarmės. „Iš giluminių interviu paaiškėjo, kad neoficialioje aplinkoje bendrinės kalbos vartojimas dažniausiai netoleruojamas, į savos kalbinės bendruomenės narius, kalbančius netarmiškai neformalioje aplinkoje, žiūrima kaip į susvetimėjusius, iš jų šaipomasi, jais nepasitikima“ (Ramonienė, 2006, 145). Iš tiesų, toks neapsisprendęs, tai tarmiškai, tai bendrine kalba kalbantis pašnekovas, kai kuriems gali atrodyti nepatikimas, nepasitikintis savimi žmogus, tačiau yra akivaizdu, kad egzistuoja tam tikros tarmės vartojimo ribos. Dėl pirmosios pozicijos „privčiai su artimaisiais ir pažįstamais“ respondentų atsakymai pasiskirstė maždaug tolygiai, o antroji pozicija „viešai su artimaisiais ir pažįstamais“ ženkliai susilaukė daugiau bendrinės kalbos atsakymų. Galbūt bendrinės kalbos atsakymai šioje pozicijoje dominuoja dėl minėto siekio viešumoje neatkreipti aplinkinių dėmesio, neišsiskirti.

Kad savo krašte labiau tinka kalbėti tarmiškai, pasisakė 100 respondentų. 86 pasirinko atsakymą „bendrine kalba“, o 14 apklaustųjų pažymėjo abu atsakymų variantus. Kad visada savo krašte labiau tinka kalbėti tarmiškai, teigė 70 respondentų. 86 pasirinko priešingą variantą, 14 mano, kad tinka abu atsakymai. Taigi, kad savo krašte labiau tinka kalbėti tarmiškai, pasisako dauguma respondentų, tačiau pozicija „visada savo krašte“ buvo pasirinkta dažniau siejant ją su bendrine kalba. Galbūt taip yra todėl, kad kalbiniai kodai pasirenkami priklausomai nuo situacijos: kalbi privčiai ar viešai su artimaisiais ar pažįstamais, pirmą kartą sutiktais žmonėmis.

Toliau rezultatai rodo jau žinomą bendrinės kalbos prestižiškumo stereotipą. Likusiose keturiose pozicijose pasirinkusiųjų bendrinę kalbą atsakymai dominuoja. Pozicijoje „visur ir visada,

jei tik supranta“, kad labiau tinka kalbėti bendrine kalba, pasirinko 109 respondentai, 53 pasirinko tarminį kalbėjimą, 8 pažymėjo abu variantus. Kitose pozicijose, kaip jau minėta, bendrinės kalbos pasirinkimas dominuoja. Kad per radiją ir televiziją labiau tinka kalbėti bendrine kalba, pasirinko dauguma – net 153 respondentai. 15 rinkosi tarminį kalbėjimą, o 2 apklaustieji manė, kad per radiją ir televiziją tinka kalbėti tiek tarmiškai, tiek bendrine kalba. Nestebina, kad 161 respondentas poziciją „oficialioje aplinkoje“ labiau siejo su bendrine kalba. Likusieji 9 pasiskirstė taip: 8 pasirinko tarminį kalbėjimą, o 1 pažymėjo abu variantus. Kaip teigia R. Miliūnaitė, „viešumas ir adresato neapibrėžtumas sudaro prielaidas rinktis tokią kalbos atmainą, kuri būtų kuo plačiau suprantama, taigi daugeliu atvejų bendrinę kalbą“ (Miliūnaitė, 2009, 39). Kad su nepažįstamaisiais labiau tinka kalbėti bendrine kalba, manė 158 respondentai, tik 9 rinkosi atsakymą „tarmiškai“. 3 apklaustieji pasirinko abu atsakymus.

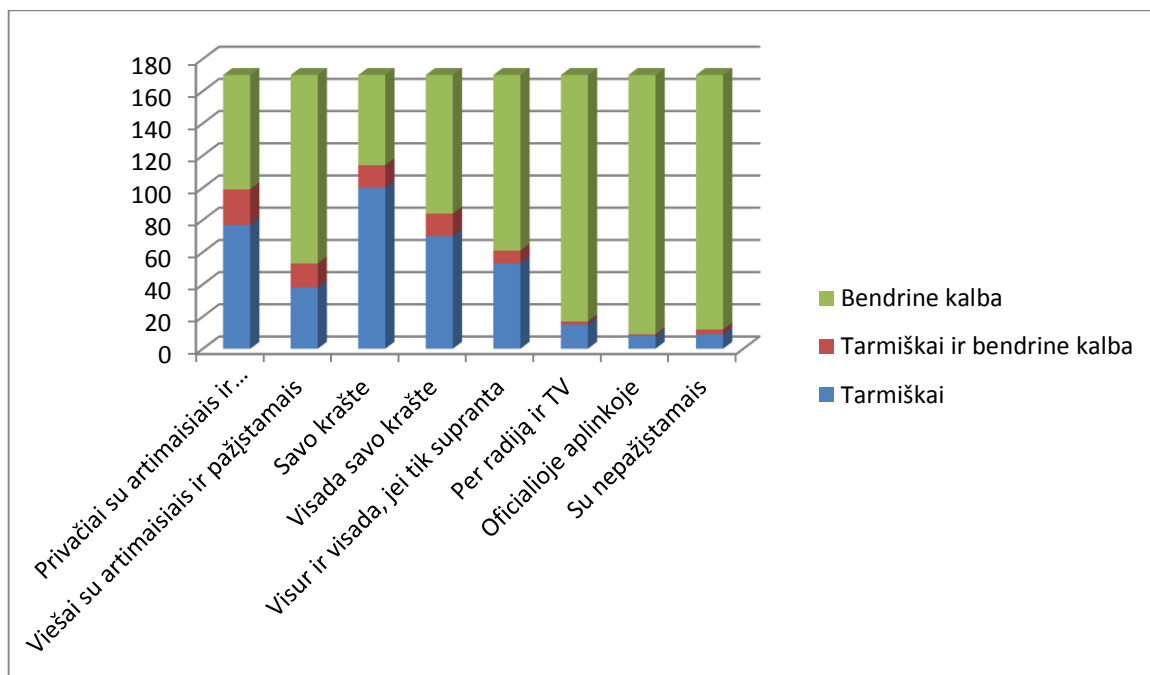
Jeigu palygintume atskirų miestų ir miestelių, kaimų mokyklų mokinių atsakymus, pamatytume, kad Alytaus moksleivių pasirinktuose atsakymuose yra tik viena pozicija „savo krašte“, kai daugiau pasirenkamas tarmiškas kalbėjimas. Visos kitos situacijų pozicijos daugiau susilaukia atsakymų, kad kalbėti tinka bendrine kalba. Tiek privačiai su artimaisiais ir pažįstamais, tiek viešai, alytiškių nuomone, labiau tinka kalbėti bendrine kalba. Druskininkiečiai pasirinko dvi situacijų pozicijas „savo krašte“ ir „visada savo krašte“, kur šiek tiek daugiau atsakymų yra tarmiškas kalbėjimas, o visos kitos pozicijos priskiriamos bendrinei kalbai. Marcinkonių ir Valkininkų moksleivių atsakymai nuo Alytaus ir Druskininkų skiriasi tuo, kad, jų manymu, privačiai su artimaisiais ir pažįstamais labiau tinka kalbėti tarmiškai. Su druskininkiečių atsakymais sutampa tuo, kad tiek „savo krašte“, tiek „visada savo krašte“ labiau tinka kalbėti tarmiškai, visos likusios pozicijos turi daugiau bendrinės kalbos atsakymų. Iš visų moksleivių atsakymų labiausia išsiskiria varėniškių atsakymai, nes tik paskutinėse situacijų pozicijose: „per radiją ir TV“, „oficialioje aplinkoje“, „su nepažįstamais“, ženkiai daugiau respondentų pasirinko, kad labiau tinka kalbėti bendrine kalba. Visos kitos, išskyrus poziciją „visur ir visada, jei tik supranta, kai tik vienu atsakymu daugiau pasirenkama bendrinė kalba, pozicijos turi daugiau tarmiško kalbėjimo pasirinkimų.

Apibendrinus diagramoje pateiktus rezultatus, galima pasakyti, kad egzistuoja tam tikros tarmės vartojimo ribos. Oficialioje, viešojoje aplinkoje labiau tinka kalbėti bendrine kalba, privačiai su artimaisiais ir pažįstamais tarmiškai.

Kalbinės nuostatos dėl tarmės ir bendrinės kalbos vartojimo privačioje ir viešojoje erdvėje buvo tiriamos rytų aukštaičių vilniškių rytiniame pakraštyje (plačiau apie tyrimą žr. 24 išnašos poziciją). Paaiškėjo, kad tarmės vertės mažėjimas koreliuoja su informantų jaunėjimu, nes vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai rečiau renkasi tarminį kalbėjimą negu vyresnioji karta (Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, 175). Naujausi tyrimai parodė, kad rytų aukštaičiai, kaip ir pietų aukštaičiai,

privačioje erdvėje (vyresnioji ir jaunesnioji karta) pirmenybę teikia tarmei, o bendrinė kalba, respondentų nuomone, tinkamesnė bendraujant su nepažįstamaisiais, per viešąsias informavimo priemones (radiją, televiziją). Prieinama išvada, kad „tarmė yra tinkamesnė bendrauti su pažįstamais, su tarmiškai kalbančiais žmonėmis savo krašte“ (Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, 178).

Pasak radijo laidoje „Ryto garsai“ dalyvavusios kalbininkės Vaicekauskienės, jeigu norime išsaugoti tarmes, turime jas vartoti ne tik tarp šeimos narių, bet ir viešojoje erdvėje, prestižinėse vietose. Pavyzdžiui, kad žmonės nebijotų kalbėti tarmiškai su meru, o mokykloje mokytojai, išgirdę tarmiškai kalbant, nedrausmintų, negėdintų mokinių, leistų kalbėti. „Tarmę reikia vartoti moderniems, šiuolaikiniams tikslams, nepadaryti atskyrimo, kad bendrinė kalba – rimtiems dalykams, tarmė – tik buičiai“, – įsitikinusi L. Vaicekauskienė (2013, lrt).

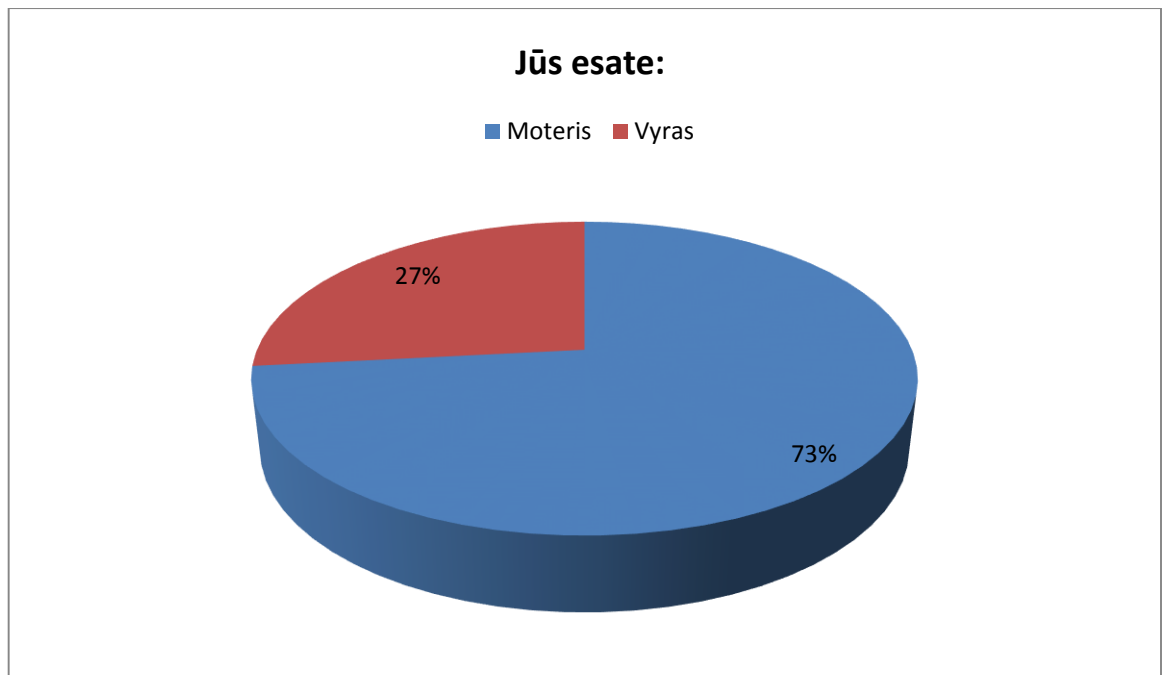

14 pav. Respondentų požiūriu, kaip tinka kalbėti konkrečioje aplinkoje

3.2. Suaugusiųjų apklausos rezultatai

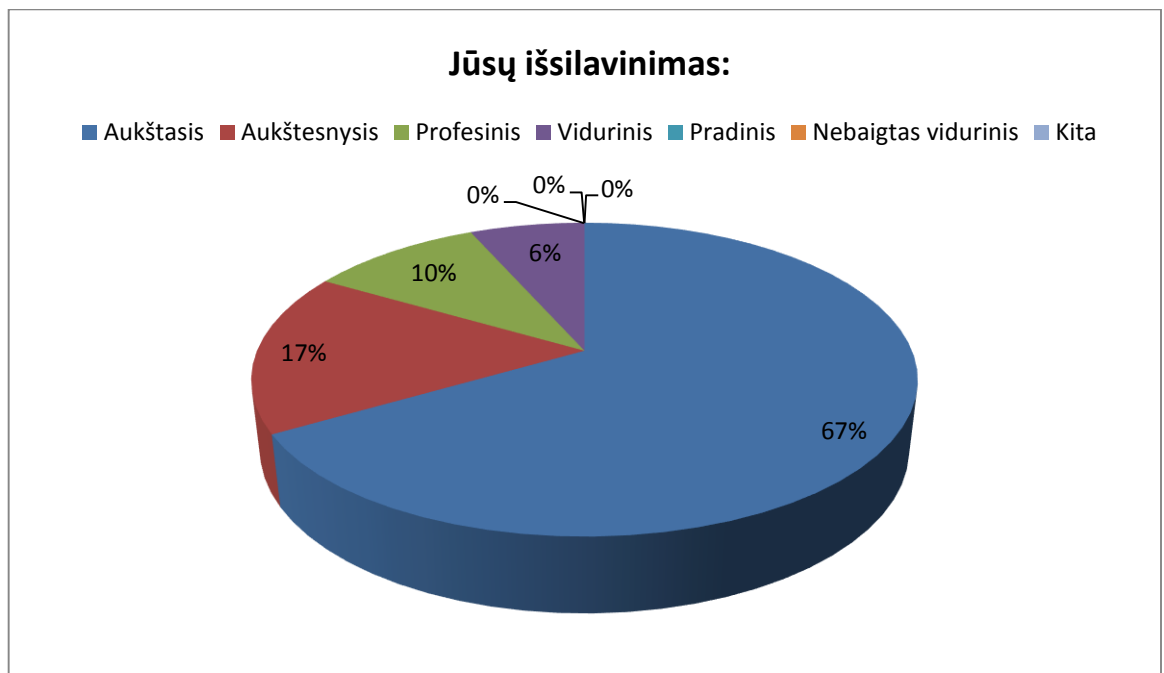
3.2.1. Socialiniai duomenys

Iš viso tyrime dalyvavo 30 įvairių specialybių suaugusiųjų nuo 25 iki 55 metų amžiaus iš Alytaus, Varėnos, Valkininkų, Marcinkonių. Daugiausia respondentų buvo apklausta iš mokyklos aplinkos. 17 pedagogų, raštvedė, slaugytoja, statybininkas apdailininkas, buhalterė, socialinė darbuotoja, geležinkelininkas, vadybininkas. Daugumą sudarė moterys 74 proc. (22 respondentės), tik 26 proc. (8 respondentai) vyrai (žr. 15 pav.).

15 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį

Kadangi manyta, kad respondentų išsilavinimas gali turėti įtakos pasirinktiems atsakymams, apklaustųjų paprašyta nurodyti išsilavinimą, pasirenkant tinkamą variantą (žr. 16 pav.). Daugiausia – 67 proc. (20 respondentų) – aukštojo išsilavinimo, 17 proc. (5 respondentai) – aukštesniojo, 10 proc. (3 respondentai) – profesinio ir 2 apklaustieji vidurinio išsilavinimo. Lyginant skirtingo išsilavinimo respondentų atsakymus, nepastebėta reikšmingų skirtumų.

16 pav. Respondentų išsilavinimo lygis

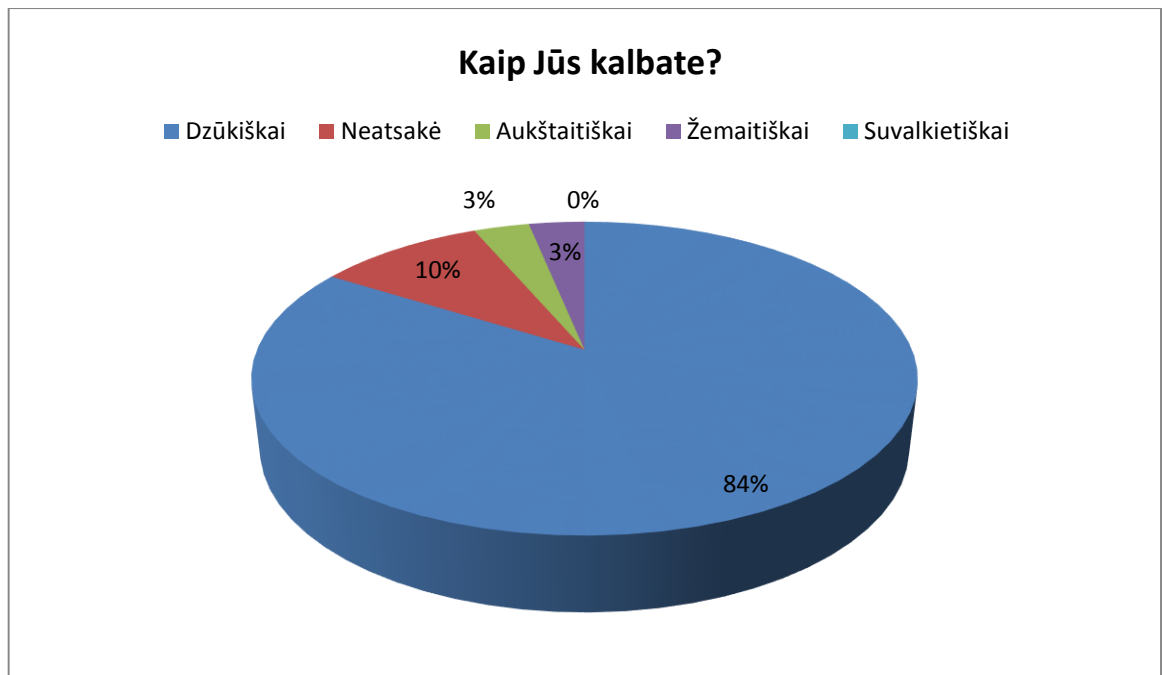
Kad geriau suvoktume, koks yra respondentų požiūris į tarmę, tarmiškai kalbančiuosius, visų pirma, reikia išsiaiškinti, ar jie moka kalbėti tarmiškai. Kaip matome, 83 proc. (24 respondentai) teigė mokantys kalbėti tarmiškai, 17 proc. (6 respondentai) tvirtino nemokantys (žr. 17 pav.).

17 pav. Respondentų ne/mokėjimas tarmiškai kalbėti

Į klausimą „Kaip Jūs kalbate?“ dauguma – 84 proc. (26 respondentai) – atsakė kalbantys dzūkiškai (žr. 18 pav.). Viena trisdešimt penkerių metų amžiaus lietuvių kalbos mokytoja iš Alytaus pažymėjo mokanti kalbėti tiek dzūkiškai, tiek žemaitiškai. Penkiasdešimt ketverių metų amžiaus alytiškė mokytoja pasirinko atsakymą „Aukštaitiškai“. Čia galima prisiminti D. Aliūkaitės minėtas įžvalgas, kad dvinarė (aukštaičių ir žemaičių) lietuvių geolingvistikos paradigmos tarmių klasifikacija paprastųjų kalbos bendruomenės narių yra papildoma dar dviem nariais – dzūkų ir suvalkiečių, kurie, tikėtina, yra atspindys tiriamųjų žinių apie etnografinį Lietuvos susiskirstymą (Aliūkaitė, 2013, 12).

Nepaisant to, kad šeši respondentai, nemokantys kalbėti tarmiškai, buvo raginami praleisti kai kuriuos klausimus ir iškart pereiti prie 9 klausimo, trys respondentai ir toliau atsakinėjo į 5, 6, 7 ir 8 klausimus, o dar trys neatsakė, nes nemoka tarmiškai kalbėti.

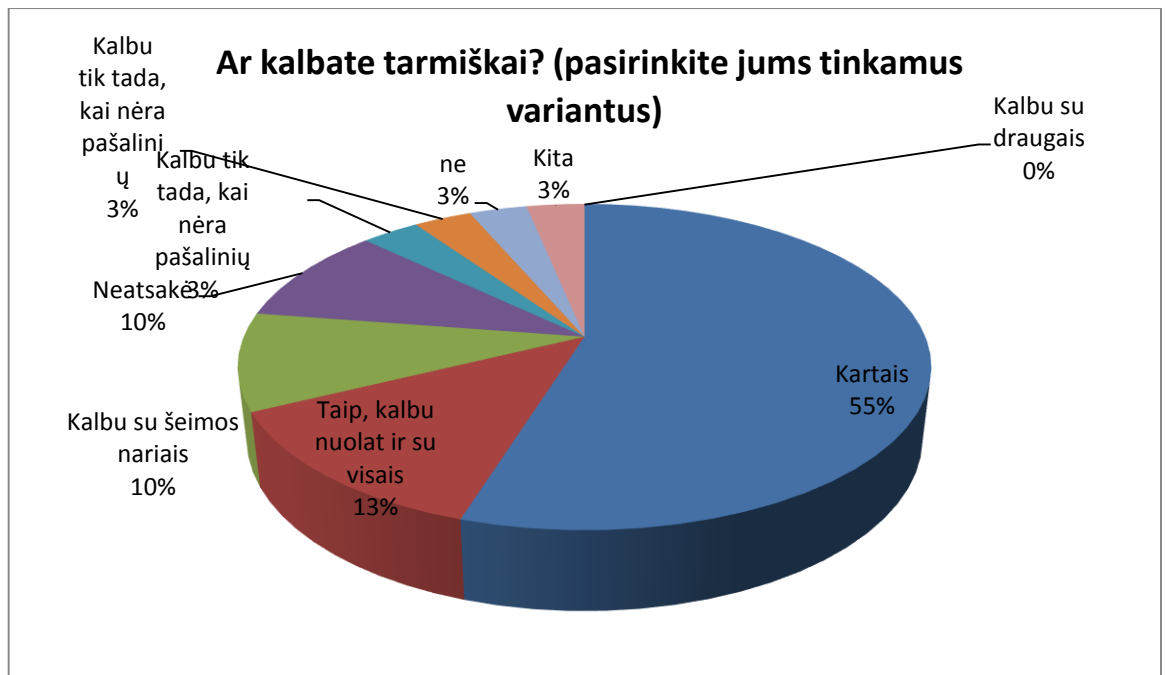
18 pav. Respondentų savęs priskyrimas tam tikrai kalbos atmainai

Ir moksleiviai, ir suaugusieji, į klausimą „Ar kalbate tarmiškai?“ daugiausia – 55 proc. (17 respondentų) – pasirinko atsakymą „kartais“ (žr. 19 pav.). Matyt, kalbinių kodų pasirinkimą lemia konkreti situacija: kalbama viešai ar privačiai, su artimaisiais, pažįstamais ar pirmą kartą sutiktais žmonėmis.

13 proc. (4 respondentai) teigė tarmiškai kalbantys nuolat ir su visais, tik 3 proc. (1 respondentas) prisipažino kalbantis tik tada, kai nėra pašalinių žmonių. To priežastis paaiškėja iš atsakymo į aštuntą klausimą „Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai?“. Valkininkietė laborantė įvardijo priežastį – nenorą atkreipti aplinkinių dėmesį.

10 proc. (3 respondentai) teigė tarmiškai kalbantys su šeimos nariais. Likusieji atsakymų variantai sulaukė po vieną pasirinkimą: kalbu su pažįstamais, nekalbu. Dvidešimt devynerių metų varėniškė raštvedė, pasirinkusi pati įrašyti atsakymą, tikino tarmiškai kalbanti su tam tikrais žmonėmis.

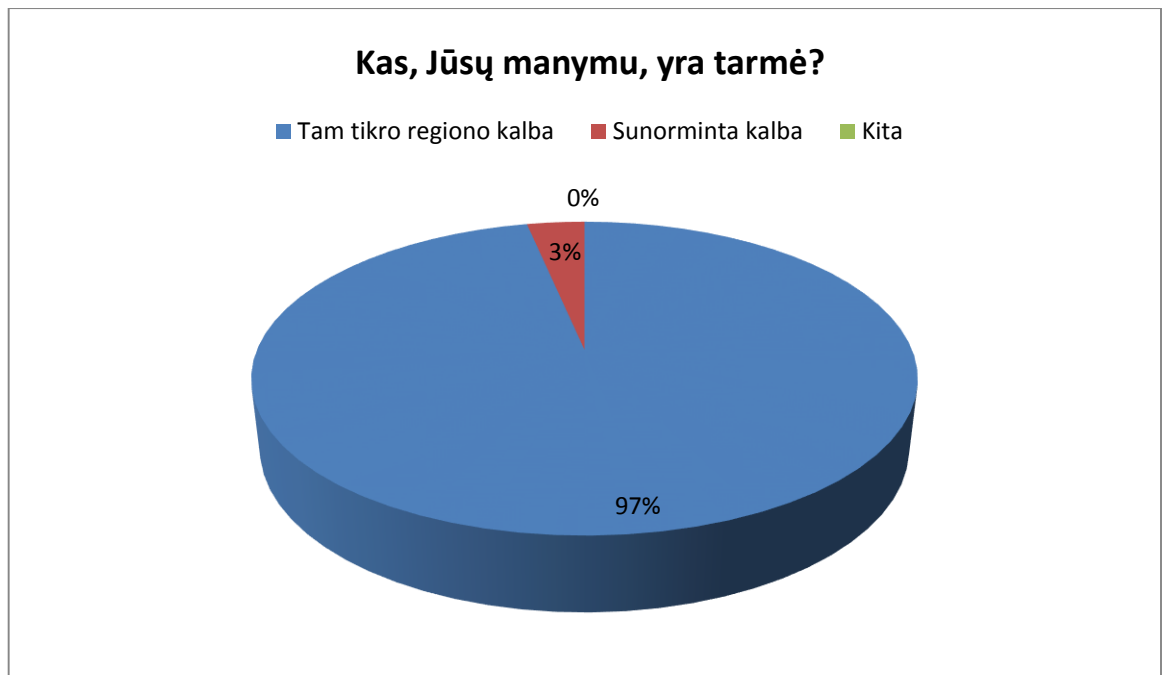
Neatsakiusieji sudaro 10 proc.

19 pav. Respondentų atsakymų į klausimą „Ar mokate tarmiškai kalbėti?“ pasiskirstymas

3.2.2. Tarmės apibrėžtis

Jeigu dėl jaunesniųjų klasių moksleivių buvo abejojama, ar jie gali teisingai apibrėžti, kas yra tarmė, dėl vyresniųjų respondentų nuogastavimų nebuvo. Kaip aiškėja iš diagramos (žr. 20 pav.), 97 proc. (29 respondentai) pasirinko teisingą atsakymą – „tam tikro regiono kalba“. Tik 3 proc. (1 respondentas) manė, kad tarmė yra sunorminta kalba. Išanalizavę atsakymus, matome, kad iš 30 respondentų tik vienas pasirinko neteisingą atsakymą. Daugelį gali nustebinti tai, kad neteisingai atsakiusioji yra trisdešimt vienerių metų amžiaus alytiškė lietuvių kalbos mokytoja, tačiau tikėtina, kad šis atsakymas buvo pasirinktas ne dėl nežinojimo, o dėl pašalinių trukdžių įtakos: mokytoja, kartu einanti raštvedės pareigas, pildė anketą, kalbėdama su direktoriumi, retkarčiais atsiliepdavo į skambučius, kalbėdavo su kitais į kabinetą atėjusiais mokytojais. Dėmesio blaškymas, tikėtina, yra neteisingo atsakymo priežastis.

20 pav. Termino tarmė apibrėžtis respondentų požiūriu

3.2.3. Šeimos įtaka tarmių atžvilgiu

Kaip išsiaiškinome, iš 170 moksleivių tik 14 tvirtino, kad juos šeimoje skatina kalbėti tarmiškai. Pažvelgę į suaugusiųjų atsakymus, matome, kad 87 proc. (26 respondentai) nėra skatinami kalbėti tarmiškai (žr. 21 pav.). Atsakymą „taip“ pasirinko 10 proc. (3 respondentai): dvi mokytojos iš Alytaus (vienos atvejis paminėtas, analizuotas) ir varėniškė slaugytoja. Socialinė darbuotoja iš Varėnos, pasirinkusi pati įrašyti atsakymą, paaiškino: „Nemanau, kad tai reikia versti.“ Įsigilinę į leksemų *skatinti* ir *versti* konotacijas, galime įžvelgti reikšminių skirtumų. „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“³¹ leksema *versti* turi reikšmę „vartoti prievartą“, o *skatinti* pateikiama kaip leksemos *raginti* sinonimas, reiškiantis žodinį ar veiksminį paraginimą, palaikymą.

Trumpai tariant, tik nedaugelis, apdorojus tiek moksleivių, tiek suaugusiųjų atsakymus, yra skatinami tarmiškai kalbėti šeimoje.

³¹ Prieiga internete: <http://dz.lki.lt>

21 pav. Respondentai ne/skatinami kalbėti tarmiškai

3.2.4. Tarmių vartojimas viešojoje erdvėje

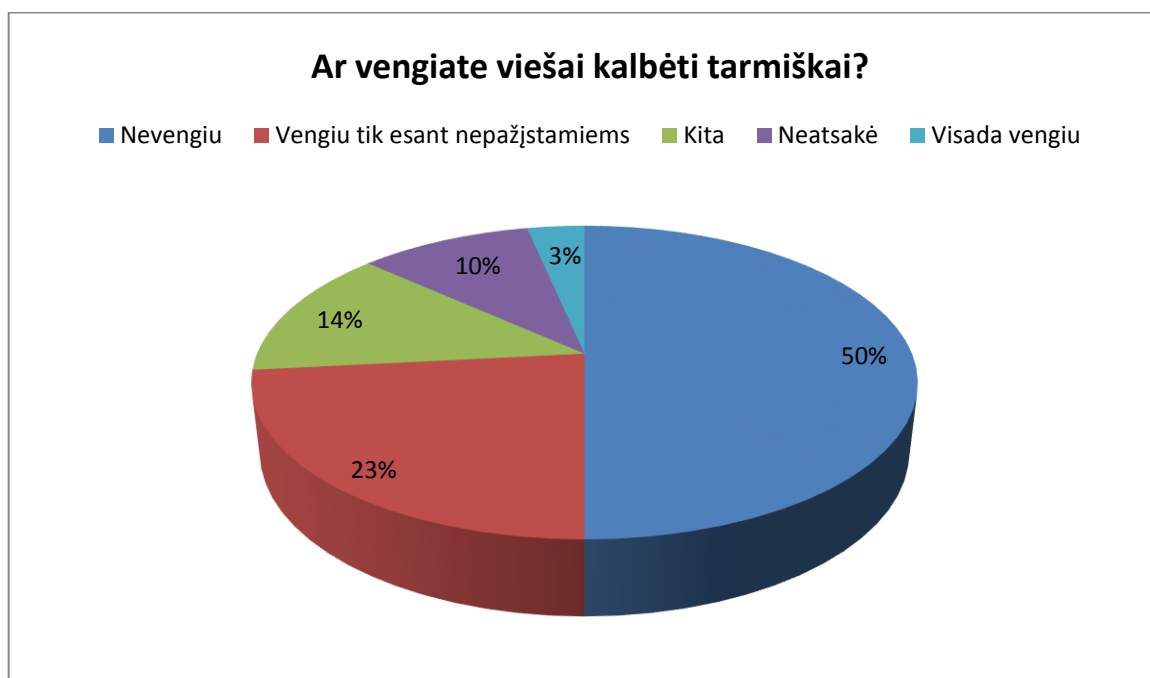
Kaip jau minėta, yra paaiškėję, kad kai kurie dėl tam tikrų priežasčių gėdijasi viešai kalbėti tarmiškai, todėl, siekiant išsiaiškinti suaugusiųjų nuostatas, respondentams buvo užduotas klausimas, „Ar vengiate viešai kalbėti tarmiškai?“. Kaip matome iš diagramos, 50 proc. (15 respondentų) teigė nevengiantys (žr. 22 pav.). 23 proc. (7 respondentai) vengia tik esant nepažįstamiems. Kad visada vengia kalbėti, prisipažino 3 proc. (1 respondentas).

14 proc. (4 respondentai) pasirinko patys įrašyti atsakymą. Keturiasdešimt ketverių metų socialinė darbuotoja iš Varėnos pabrėžė, kad niekada nevengia viešai kalbėti tarmiškai. Trisdešimt trejų metų varėniškė mokytoja rašė: „Dirbtinai nevengiu, tiesiog taip jau atėję iš šeimos, kad nors ir mokam tarmiškai, bet beveik nedzūkuojam.“ Penkiasdešimt trejų metų varėniškė mokytoja tvirtino kartais vengianti viešai kalbėti tarmiškai.

Įdomu tai, kad iš 7 respondentų, pasirinkusių atsakymą „vengiu tik esant nepažįstamiems“, 6 pagal specialybę yra mokytojai. Lietuvių kalbos mokytoja iš Alytaus, kaip vėliau matysime, bendrinei kalbai teikianti pirmenybę, pažymėjo visada vengianti viešai kalbėti tarmiškai. Matyt, tokius rezultatus lėmė tai, kad daugiausia apklaustųjų buvo mokytojai.

Palyginti su moksleivių atsakymais, didelė dalis suaugusiųjų pasirinko nevengiantys viešai kalbėti tarmiškai.

10 proc. (3 respondentai) neatsakė į klausimą, nes nemoka kalbėti tarmiškai.

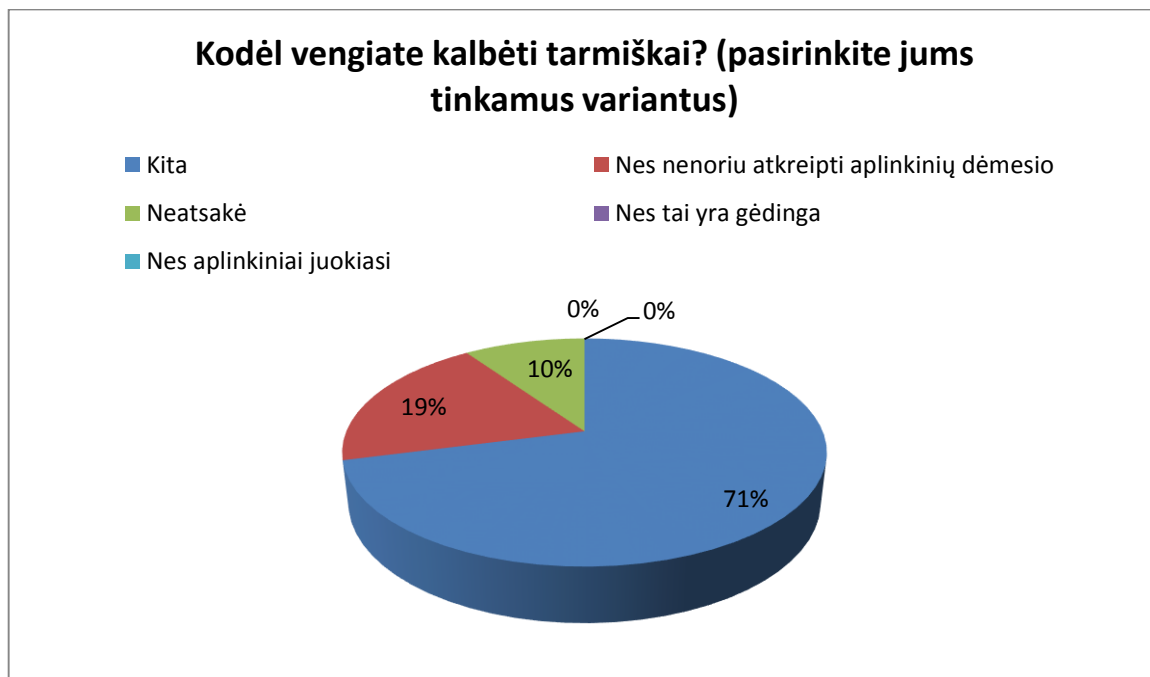
22 pav. Respondentų atsakymų į klausimą „Ar vengiate viešai kalbėti?“ pasiskirstymas

Išsiaiškinę, kad dauguma moksleivių vengia viešai kalbėti tarmiškai, nenorėdami atkreipti aplinkinių dėmesio, tokį patį klausimą užduodame ir suaugusiems, kurie, kaip pavaizduota diagramoje, daugiausia rinkosi patys įrašyti atsakymą (žr. 23 pav.). 71 proc. (22 respondentai) pasiskirstė taip: 17 pakartojo atsakymą „nevengiu“, nes į prieš tai esantį klausimą „Ar vengiate viešai kalbėti tarmiškai?“ pažymėjo nevengiantys arba patys įrašė atsakymą, iš kurio aiškėja, kad nevengia; 5 respondentai patys įrašė paaiškinimus. Pavyzdžiui, trisdešimt vienerių metų alytiškė lietuvių kalbos mokytoja tikino, kad „aplinkoje gyvenantys žmonės reikalauja kalbėti bendrine kalba“. Ši respondentė yra viena iš nedaugelio, kuriuos šeimoje skatina kalbėti tarmiškai. Interpretuoti mokytojos atsakymus galima remiantis jos paaiškinimais, kadangi turėta proga su ja artimiau susipažinti. Mokytoja pasakojo, kad šeimoje jos motina pykstanti, kai ji namuose kalbanti bendrine kalba, sako, kad tokie žmonės yra netikri, apsimetėliai, kad dėl to vaikai nemokantys kalbėti tarmiškai. Respondentė atviravo, kad kartais gaunanti pastabą iš direktoriaus, jei mokykloje neteisingai, tarmiškai pasakanti kokį žodį. Rezultatas toks, kad šeimoje raginama kalbėti tarmiškai, o darbo aplinkoje reikalaujama bendrinės kalbos vartojimo. Trisdešimt vienerių metų mokytoja iš Alytaus, vengianti kalbėti tarmiškai tik esant nepažįstamiems, paaiškino, kad vengia, nes bijo suklysti. Galbūt čia turėta omenyje siekis neatkreipti aplinkinių dėmesio, kurie, išgirdę neįprastai skambantį, nežinomos reikšmės žodį, gali pasiteirauti, net to nenorėdami, priversti pasijausti nemaloniai. „Profesija reikalauja taisyklingai kalbėti“, – rašė keturiasdešimtmetė mokytoja iš Alytaus.

19 proc. (6 respondentai), vengiantys viešai kalbėti tarmiškai esant nepažįstamiems, į klausimą, kodėl, pasirinko atsakymą „nes nenoriu atkreipti aplinkinių dėmesio“. Dauguma moksleivių teigė vengiantys kalbėti tarmiškai tik esant nepažįstamiems.

10 proc. (3 respondentai) neatsakė į klausimą, nes nemoka tarmiškai kalbėti.

Taigi, daugiausia respondentų teigė nevengiantys viešai kalbėti tarmiškai. Tie, kurie vengia, siekia neatreipti aplinkinių dėmesio.

23 pav. Respondentų atsakymų į klausimą „Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai?“ pasiskirstymas

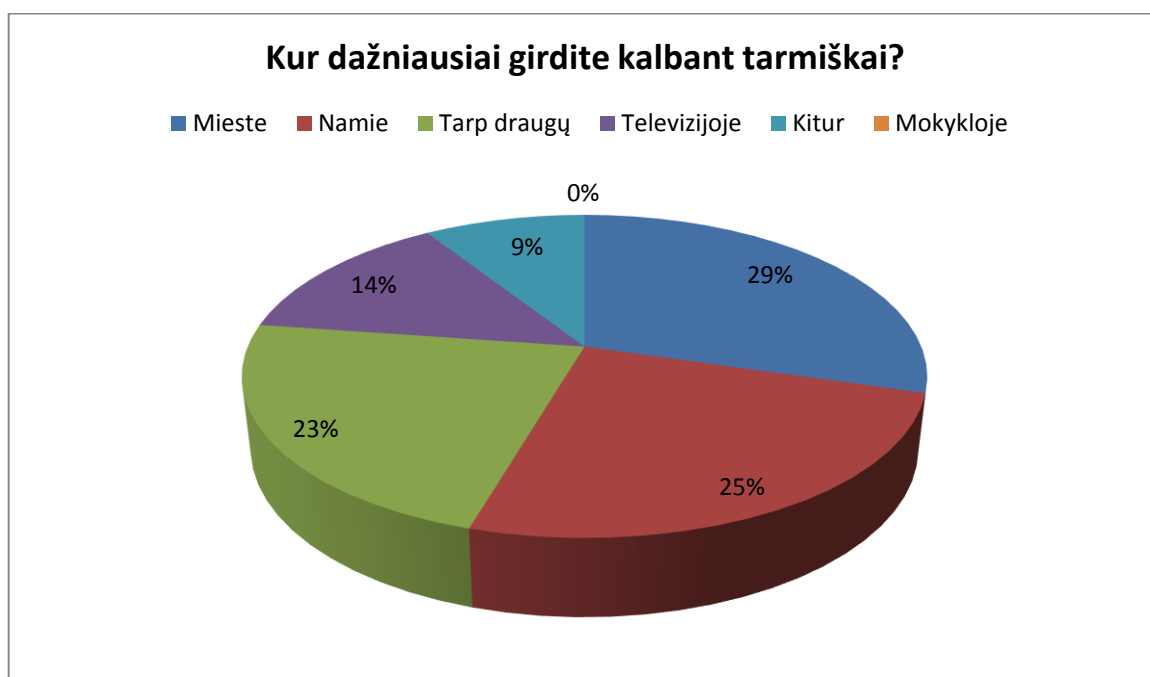
3.2.5. Tarmių vartojimo sferos

Nuo 9 klausimo atsakinėja visi respondentai: ir mokantys tarmiškai kalbėti, ir nemokantys. Iš rezultatų paaiškėja, kad dažniausiai tarminis kalbėjimas girdimas mieste (žr. 24 pav.). Šį atsakymą pasirinko 29 proc. (13 respondentų). Lyginant su moksleivių atsakymais, variantas „mieste“ užima antrą vietą po lygias pozicijas užėmusių atsakymų „televizijoje“ ir „namie“. Šiek tiek mažiau – 25 proc. suaugusiųjų (11 respondentų) teigė dažniausiai tarmišką kalbą girdintys namuose, 6 respondentai pažymėjo atsakymą „televizijoje“. Primenama, kad moksleivių atsakymai „namie“ ir „televizijoje“ surinko po lygiai – 19 proc., (45 respondentus). Nemažai – 23 proc. (10 respondentų) – apklaustųjų teigė dažniausiai tarmišką kalbą girdintys tarp draugų.

9 proc. (4 respondentai), pasirinkę patys įrašyti atsakymą, teigė dažniausiai tarmišką kalbą girdintys kaimuose, Marcinkonyse dirbanti socialinė darbuotoja parašė atsakymą „darbe“.

Taigi, suaugusieji tarmišką kalbą dažniausiai girdi mieste, namie, tarp draugų. Šie atsakymų variantai moksleivių atsakymuose dominuoja. Nedaugelis suaugusiųjų pasirinko atsakymą

„televizijoje“. Dažniausiai tarmišką kalbą jie girdi artimoje aplinkoje: mieste, namie, tarp draugų. Moksleiviai įvardijo, kad dažniausiai tarmišką kalbą girdi „televizijoje“ ir „namie“.

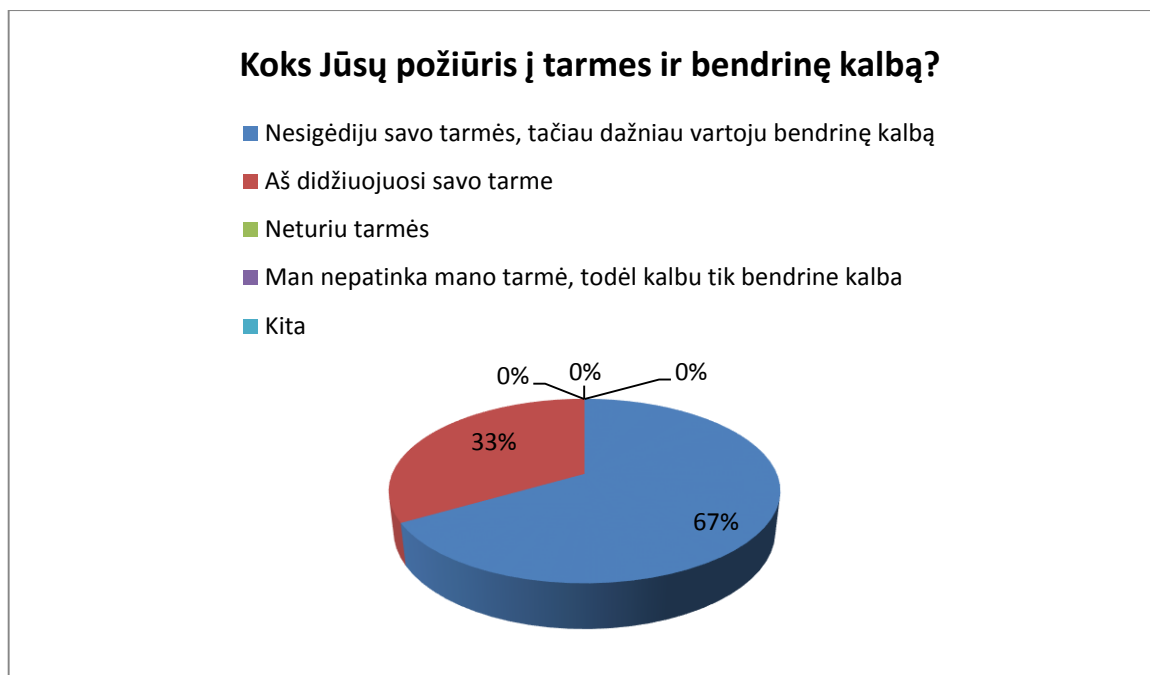
24 pav. Respondentų įvardijimas, kur dažniausiai girdima tarmiška kalba

3.2.6. Tarmių ir bendrinės kalbos vertinimas

Nesuklysimė sakydami, kad nuo jaunosios kartos atstovų priklauso tarmių ateitis, tačiau ne mažiau svarbų vaidmenį atlieka vyresniosios kartos atstovai, kurie gali jaunuolį paskatinti puoselėti tarmę, ją branginti, nesigėdyti, bet gali elgtis priešingai – skatinti kalbėti tik bendrine kalba, prisidėti prie neigiamo tarmės vertinimo požiūrio formavimo. Tarmių ateitis priklausys nuo to, koks tėvų, šeimos požiūris į tarmiškai kalbančiuosius, tarmės vartojimą bus diegiamas jaunajai kartai. Remiantis D. Aliūkaitės atlikto tyrimo duomenimis, „net 134 iš 149 vakarų aukštaičių ir 52 iš 57 žemaičių respondentų“ pritarė teiginiui, kad esą tarminis kalbėjimas yra perimamas iš tėvų, kitų artimųjų“ (Aliūkaitė, 2006, 11).

Gauti rezultatai džiugina, nes 67 proc. (22 respondentai) teigia nesigėdijantys savo tarmės, tik dažniau vartojantys bendrinę kalbą, o 33 proc. (11 respondentų) tvirtina besididžiuojantys savo tarme (žr. 25 pav.). 3 respondentai pasirinko po du atsakymus: ir kad didžiuojasi, ir kad nesigėdija tarmės.

Ir moksleiviai, ir suaugusieji daugiausia renkasi atsakymą „nesigėdiju savo tarmės, tačiau dažniau vartuju bendrinę kalbą“, o antroje vietoje atsiduria atsakymas „aš didžiuojuosi savo tarme“.

25 pav. Požiūris į tarmės ir bendrinę kalbą respondentų požiūriu

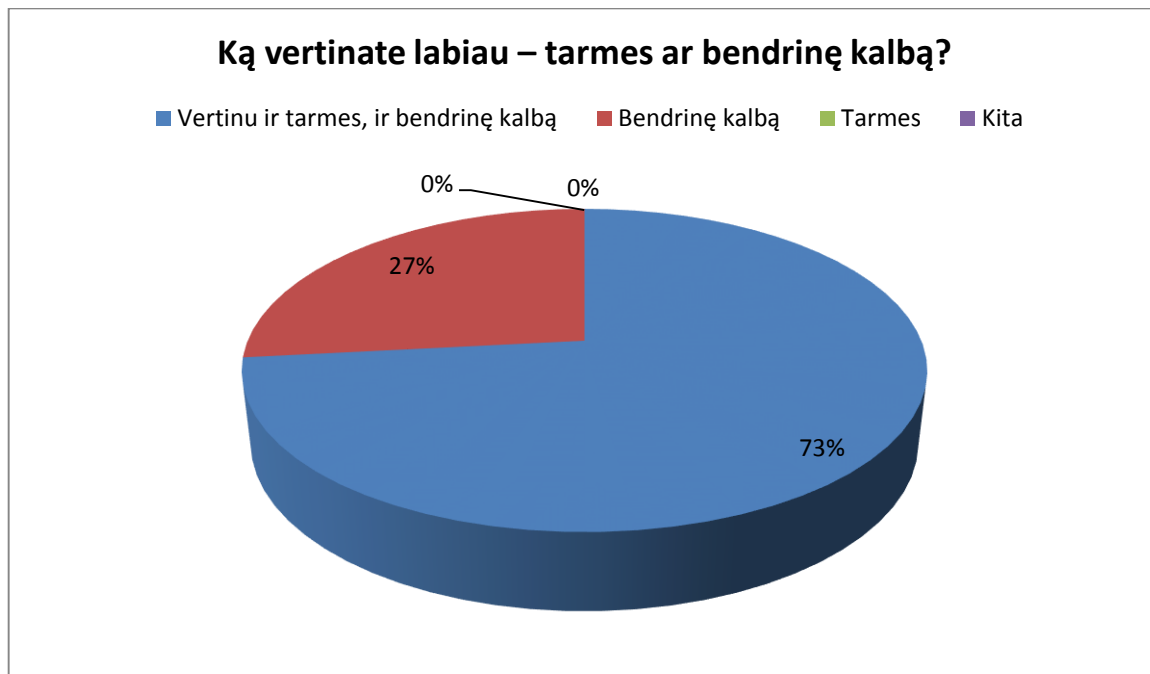
Ir moksleiviai, ir vyresnieji respondentai, paklausti, ką labiau vertina – tarmės ar bendrinę kalbą, daugiausia – 73 proc. (22 respondentai) – pasirinko vertinantys ir tarmės, ir bendrinę kalbą (žr. 26 pav.). 27 proc. (8 respondentai) tvirtino labiau vertinantys bendrinę kalbą. Nedaugelis atsakiusiųjų paaiškino savo pasirinkimą, tačiau galima daryti išvadą, kad tik bendrinę kalbą pasirinkusieji akcentavo patogumo, suprantamumo kriterijus. Penkiasdešimtmetė valkininkietė laborantė paaiškino, kodėl labiau vertina bendrinę kalbą: „Sutikus kita tarme kalbantį (žemaitiškai) nesuprasiu.“ „Man taip lengviau bendrauti“, – teigė penkiasdešimt ketverių metų alytiškė mokytoja. Bendrinės kalbos vienijimo funkciją pabrėžė trisdešimt vienerių metų mokytoja iš Alytaus: „Viena valstybė – viena kalba.“

Apie bendrinės kalbos vartojimo patogumą, visuotinį suprantamumą kalba ir kai kurie vertinantys ir tarmės, ir bendrinę kalbą. „Tiek tarmės, tiek bendrinė kalba yra svarbios, – aiškina trisdešimt šešerių metų alytiškis mokytojas, – tačiau tarminė kalba nėra tokia patogi, ne visi tave gali suprasti.“ Keturiasdešimtmetė alytiškė mokytoja rašė, kad bendrine kalba reikalaujama kalbėti tam tikrose situacijose, „tačiau ausiai miela tarmiška, žaisminga kalba, nuo kurios bendravimas įgauna atspalvių, prieskonių“. Šiame atsakyme išryškėja tarmės unikalumas, kitokio skambesio, žodžio svarba. Bendrinė kalba reikalingesnė, vertinama, tačiau tarmė yra artima širdžiai ir sielai.

Kad yra tam tikros tarmės vartojimo ribos, išryškėja keturiasdešimt ketverių metų socialinės darbuotojos iš Varėnos atsakyme: „Savo darbe galiu kalbėti tarmiškai. Ir džiaugiuosi tuo. Tačiau yra tokių darbo vietų, kad tarmiškai negalima, nepriimtina (pvz., mokytojai, televizijoje vedantieji ir daug kitur).“ Likusieji verti pacituoti paaiškinimai akcentuoja siekį išsaugoti tarmes. „Kadangi esu lietuvių kalbos mokytoja, tad pirmenybė – bendrinei kalbai. Tačiau svarbu

išsaugoti autentišką tarmę, tai Lietuvos esybė“, – rašė trisdešimt penkerių metų alytiškė mokytoja. „Kalbėti tarmiškai reikia, – rašė keturiasdešimt šešerių metų varėniškė slaugytoja ir paaiškino, – kad dar ir mūsų vaikaičiai žinotų, kaip kalbėjo jų seneliai ir proseneliai“.

Iš respondentų atsakymų aiškėja, kad bendrinė kalba, lyginant su tarmėmis, užima svarbesnę poziciją, tačiau tarmes siekama išsaugoti, jomis žavimasi.

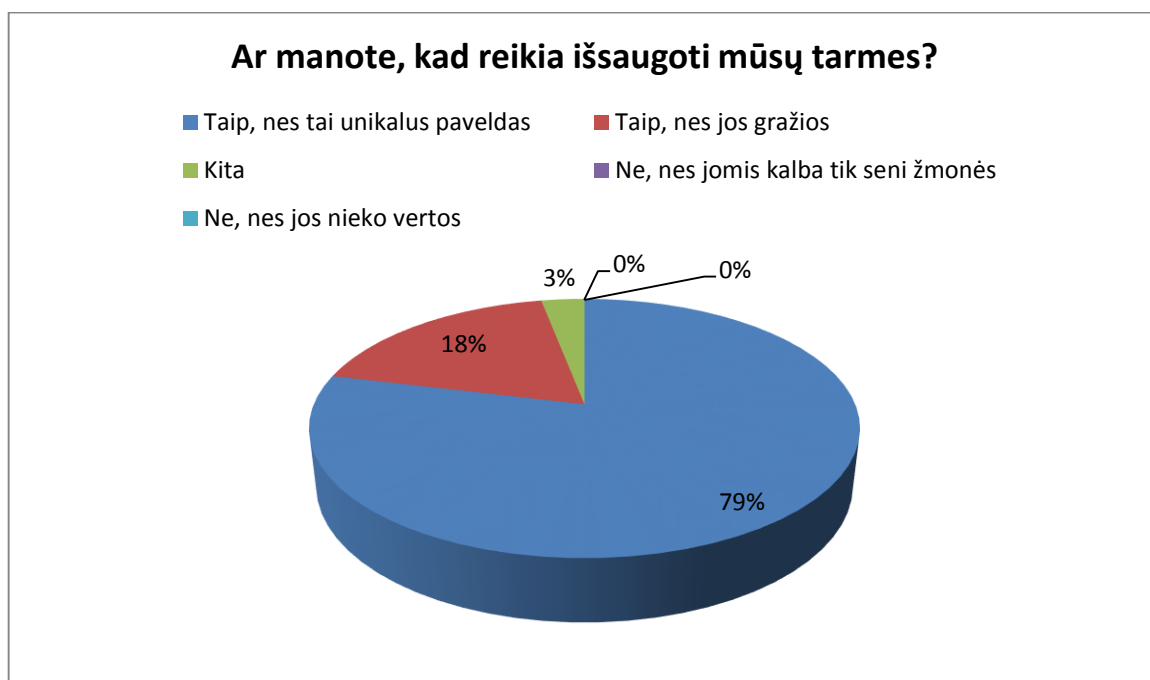
26 pav. Respondentų bendrinės kalbos ir tarmės vertinimas

3.2.8. Tarmių išsaugojimo klausimas

Tiek moksleivių, tiek vyresniųjų nuomone, tarmes reikia išsaugoti, nes tai yra unikalus paveldas. Taip mano 79 proc. – 26 respondentai (žr. 27 pav.). Kai kurie apklaustieji pasirinko du atsakymus, kad tarmes reikia išsaugoti, nes jos gražios ir kad jos yra unikalus paveldas, todėl 18 proc. (6 respondentai) manė, kad tarmes reikia išsaugoti, nes jos gražios.

Vienas respondentas, pasirinkęs įrašyti atsakymą, teigė, kad dabar tarmės nyksta ir mes turime jas išsaugoti, perduoti savo vaikams.

Trumpai tariant, į klausimą, ar reikia išsaugoti tarmes, visi respondentai pasirinko atsakymą „taip“.

27 pav. Respondentų nuomonė tarmių išsaugojimo klausimu

3.2.9. Tarmiškai kalbančio žmogaus bruožai

Kad išsiaiškintume, kaip vyresnieji respondentai įsivaizduoja tarmiškai kalbantįjį ir kokias savybes jam priskiria, kad galėtume palyginti su moksleivių atsakymais, suaugusiesiems, kaip ir moksleiviams, pateikiamas sakinyss „Jeigu žmogus kalba tarmiškai, tai jis yra...“, kurį reikia pratęsti, priskiriant tam tikrą savybę arba jos nepriskiriant.

Tarmiškai kalbančio žmogaus su gyvenimu kaime nesiejo 29 respondentai (žr. 28 pav.). Viena trisdešimt aštuonerių metų alytiškė, nemokanti tarmiškai kalbėti, pasirinko atsakymą „taip“. Palyginę suaugusiųjų ir moksleivių atsakymus, matome, kad dauguma moksleivių nesieja tarmiškai kalbančio žmogaus su kaimo aplinka (iš 170 respondentų dauguma – 110 – pažymėjo atsakymą „ne“, o likę 60 pažymėjo „taip“). Kaip matome iš diagramos, daugelis tarmiškai kalbančiojo nesieja su gyvenimu kaime.

Antrasis bruožas, kurį reikėjo priskirti arba nepriskirti tarmiškai kalbančiajam, buvo menkas išsilavinimas. Kad tarmiškai kalbantysis yra menkai išsilavinęs manė 1 respondentė iš Varėnos. Likusieji 29 respondentai nesiejo tarmiškai kalbančio žmogaus su menku išsilavinimu. Viena apklaustoji pažymėjo atsakymą „ne“, tačiau šalia parašė, jog nebūtinai. Lygindami su moksleivių atsakymais, matome, kad ir čia daugumai – 147 moksleiviams – tarmiškai kalbantysis neatrodo menkai išsilavinęs.

Išsiaiškinus, kad tarmiškai kalbantysis vyresniųjų grupės respondentams neatrodo menkai išsilavinęs, nestebina ir tolimesni rezultatai – visi respondentai tarmiškai kalbančiojo atstovo nesieja

su siauromis pažiūromis. Primenama, kad ir 148 moksleivių atsakymuose pasirinkimas „ne“ dominavo.

Kad tarmiškai kalbantis žmogus nesietinas su vyresniu amžiumi, tvirtino šiek tiek daugiau – 19 respondentų, tačiau nemažai apklaustųjų – 11 – šį bruožą priskiria tarmiškai kalbančiajam. Ir moksleivių atsakymai pasiskirstė daugmaž tolygiai: 92 respondentai pasirinko „ne“, o 78 pažymėjo atsakymą „taip“.

Dauguma respondentų tiek iš moksleivių, tiek iš suaugusiųjų grupės pažymėjo, jog tarmiškai kalbančiajam būdinga savybė gerbti tarmę. Tik 1 respondentas pasirinko atsakymą „ne“. Likusieji 29 pažymėjo „taip“. Iš 170 moksleivių 162 priskyrė šią savybę tarmiškai kalbančiajam. Čia galima pasikartoti, kad kartais prabilti tarmiškai dėl tam tikrų priežasčių ne visada išdrįstama. Galbūt todėl tarmiškai kalbantysis įsivaizduojamas gerbiantis tarmę, išdrįstantis kalbėti kitaip, nebijantis parodyti savo išskirtinumo. Trumpai tariant, pasitikintis savimi. Kad žmogus, kalbantis tarmiškai, atrodo pasitikintis savimi, teigė 25 respondentai, likę 5 manė priešingai. Moksleivių, kaip ir suaugusiųjų, nuomone, tarmiškai kalbantis žmogus atrodo pasitikintis savimi. Taip manė 131 moksleivis.

Tiek draugiškumas (26 pasirinko atsakymą taip), tiek nuoširdumas (24 pasirinko atsakymą taip) įvertinti kaip turimi kalbančiojo tarme bruožai. Tarmiškai kalbančiojo su draugiškumu nesiejo 4 respondentai, su nuoširdumu 6 respondentai. Daugumai moksleivių minėtos savybės asocijuojasi su tarmiškai kalbančiuoju atstovu: draugiškumą pasirinko 126, nuoširdumą 121 moksleivis.

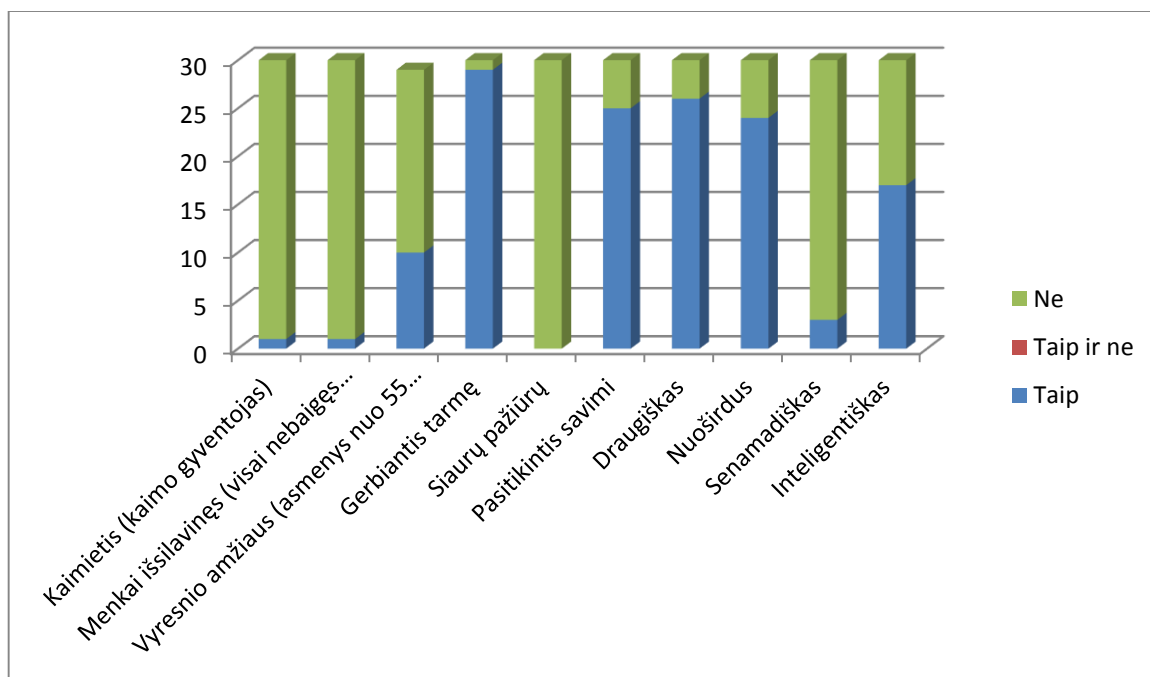
Dėl senamadiškumo savybės įdomi situacija, nes suaugusiųjų grupės dauguma – 27 respondentai – nesiejo tarmiškai kalbančiojo su senamadiškumu, o tarp moksleivių atsakymų persvara tarp „taip“ ir „ne“ pasisakiusiųjų tik 9 respondentai. 80 apklaustųjų pažymėjo teigiamą ir 89 neigiamą atsakymus. Taigi, suaugusieji nesiejo tarmiškai kalbančiojo su senamadiškumu, o moksleivių atsakymai pasiskirstė maždaug tolygiai.

Inteligentiškumo savybė, kaip matome iš pateiktos diagramos, daugiau sietina su tarminiu kalbėjimu. 17 respondentų pažymėjo atsakymą „taip“ – sietina, o šiek tiek mažiau – 13 respondentų – pareiškė priešingai. 1 respondentas prie atsakymo pažymėjo, kad ne visada priskiriama. Moksleiviai inteligentiškumo savybę, matyt, priskiria daugiau bendrinės kalbos vartotojui, nes, pasikartosime, iš 170 respondentų 104 pasirinko atsakymą „ne“.

Suaugusiųjų ir moksleivių atsakymai, nepaisant skirtingo apklaustųjų skaičiaus, daugeliu atvejų pasiskirstė panašiai, t. y. surinko daugiau „taip“ arba „ne“ atsakymų. Tik paskutinę savybę „inteligentiškumą“ su tarmiškai kalbančiuoju daugiau siejo suaugusieji, moksleivių atsakymuose dominavo „ne“ pasirinkimas.

Su rytų aukštaičiais vilniškiais atliktas naujausias tyrimas, kurio vienas išsikeltų tikslų – apibrėžti tarmiškai kalbančio žmogaus požymius, atskleidė, kad vyresniosios (84 proc.) ir vidurinės

kartos (81 proc.) atstovai svarbiausiu tarmiškai kalbančio žmogaus požymiu laiko amžių: kuo vyresnio amžiaus, tuo dažniau kalbės tarmiškai. Didžioji jaunimo dalis (80 proc.) mano, jog tarmiinę kalbėseną lemia ne tiek amžius, kiek pagarba vietinei tarmei (pietų aukštaičių respondentų akcentuota savybė) bei patriotiškumas. Pietų aukštaičių tiriamieji, nepaisant nedidelio atsakymų skirtumo, dažniau nesiejo tarmiškai kalbančio žmogaus su vyresniu amžiumi. Dar vienas tarmiškai kalbančio žmogaus požymis, kurio apklaustieji pietų aukštaičiai (tiek moksleiviai, tiek suaugusieji) daugiau nesiejo su tarmiškai kalbančiuoju, yra „kaimietis“. Kad tarmiškai kalbantį žmogų galima pavadinti kaimiečiu, sutinka 64 proc. vyresniosios kartos, 46 proc. vidurinės kartos ir 35 proc. jaunesniosios kartos rytų aukštaičių respondentų. Kadangi rytų aukštaičiams šis požymis nebuvo sukonkretintas (pietų aukštaičiams skirtoje anketoje buvo patikslinta – „kaimo gyventojas“), vengdami neigiamos žodžio „kaimietis“ konotacijos, neretai patikslindavo: „kilęs iš kaimo“, „gyvenęs šitame krašte“. Rytų aukštaičiai, kaip ir pietų aukštaičiai, daugiau nesiejo tarmiškai kalbančiojo su menku išsilavinimu. Tyrimo, atlikto su rytų aukštaičiais, duomenimis, „kuo jaunesnis informantas, tuo rečiau pritaria neigiamam tarmiškai kalbančio asmens apibūdinimui“, maža to, paaiškėja, kad „jaunesniajai kartai būdinga kalbinė tolerancija ir palankus požiūris tiek į tarmę, tiek į bendrinę kalbą“, jaunoji karta nevengianti demonstruoti atvirojo tarmės prestižo (Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, 182–183).

28 pav. Tarmiškai kalbančiojo asmens savybės respondentų požiūriu

3.2.10. Tarmių vartojimo situacijos

Atsakydami į paskutinį penkioliktąjį klausimą „Kaip tinka kalbėti?“, respondentai turėjo aštuonias situacijų pozicijas, kurioms turėjo priskirti tarmės arba bendrinės kalbos vartojimą.

Rezultatai išreikšti diagramoje (žr. 29 pav.). Anketoje nebuvo pateikta pozicija „tarmiškai ir bendrine kalba“, tačiau, atsižvelgiant į respondentų atsakymus, diagramoje pateikiama trys pasirinkamų atsakymų variantai: „tarmiškai“, „tarmiškai ir bendrine kalba“ ir „bendrine kalba“.

Kad patvirtintume jau girdėtas ankstesnių tyrimų išvadas dėl tarmės siejimo su privačia aplinka, o bendrinės su oficialia, paanalizuokime gautus rezultatus.

Kad privaciai su artimaisiais ir pažįstamais labiau tinka kalbėti tarmiškai, atsakė 15 respondentų, 7 respondentai pažymėjo bendrinės kalbos atsakymą, o 8 respondentai, manydami, kad privaciai su artimaisiais ir pažįstamais tinka kalbėti tiek tarmiškai, tiek bendrine kalba, pasirinko abu atsakymus. Moksleivių atsakymai, prisiminkime, pasiskirstė maždaug tolygiai, nes šiek tiek daugiau – 77 respondentai – pasirinko tarminį kalbėjimą, o 71 pažymėjo bendrinės kalbos atsakymą.

Ir moksleiviai, ir suaugusieji mano, kad viešai su artimaisiais ir pažįstamais labiau tinka kalbėti bendrine kalba. Taip atsakė 17 respondentų. Likę 9 rinkosi tarminį kalbėjimą, o 4 respondentai pažymėjo abu atsakymus. Bendrinę kalbą vartoti kalbant viešai su artimaisiais ir pažįstamais pasirinko 117 moksleivių. 45 metų varėniškė bibliotekininkė patvirtina, kad tarmės ar bendrinės kalbos vartojimas priklauso nuo situacijos, pašnekovo. Tai įrodydama, pateikia pavyzdį, iš kurio paaiškėja, kad namie ji kalbanti dzūkiskai, o, kai nuvažiuojanti į Vilnių, kad ir su savo artimaisiais eidama, stengiasi nevartoti tarmiškų žodžių, vartoti literatūrinę kalbą. Tokio elgesio priežastis, kaip ji pati įvardijo, yra nenoras atkreipti aplinkinių dėmesio, nes prie žmonių kalbėdama tarmiškai nejaukiai jaučiasi (Kalėdienė, 2013, 134–135).

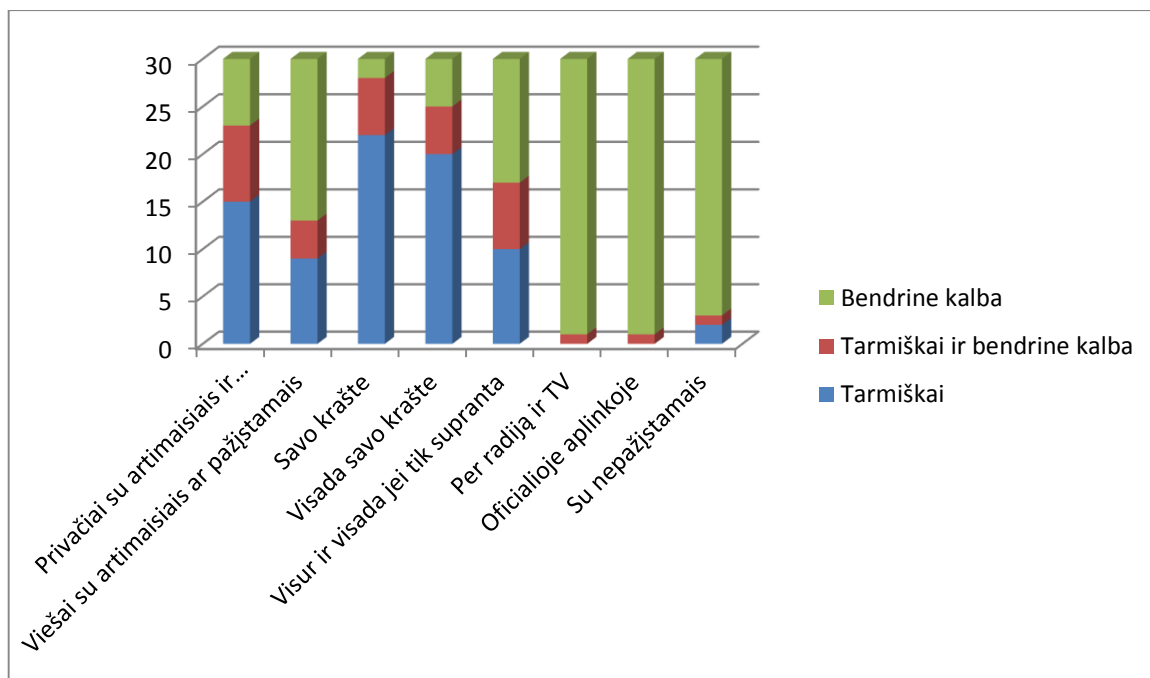
Kad savo krašte labiau tinka kalbėti tarmiškai, pasisakė 22 respondentai. 2 pasirinko atsakymą „bendrine kalba“, o 6 apklaustieji pažymėjo abu atsakymų variantus. Kad visada savo krašte labiau tinka kalbėti tarmiškai, teigė 20 respondentų. 5 pasirinko priešingą variantą, dar 5 mano, kad tinka abu atsakymai. Taigi, kad „savo krašte“ arba „visada savo krašte“ labiau tinka kalbėti tarmiškai, pasisako dauguma suaugusiųjų grupės respondentų. Moksleivių atsakymai šiek tiek skiriasi. Atsakymas „savo krašte“ sulaukė daugiau – 100 pasirinkimų, pozicija „visada savo krašte“ buvo pasirinkta dažniau siejant ją su bendrine kalba.

Toliau rezultatai rodo jau žinomą bendrinės kalbos prestižiškumo stereotipą. Likusiose keturiose pozicijose pasirinkusiųjų bendrinę kalbą atsakymai dominuoja. Pozicijoje „visur ir visada, jei tik supranta“ kad labiau tinka kalbėti bendrine kalba pasirinko 13 respondentų, šiek tiek mažiau – 10 apklaustųjų – pasirinko tarminį kalbėjimą, 7 pažymėjo abu variantus. Kitose pozicijose, kaip jau minėta, bendrinės kalbos pasirinkimas dominuoja. Kad per radiją ir televiziją labiau tinka kalbėti bendrine kalba, pasirinko dauguma – 29 respondentai. 1 pasirinko abu variantus. Lygiai taip pat atsakymai pasiskirstė pozicijoje „oficialioje aplinkoje“: 29 respondentai rinkosi bendrinę kalbą, 1 pasirinko abu variantus. Kad su nepažįstamais labiau tinka kalbėti bendrine kalba, manė

27 apklaustieji, 2 pasirinko tarminį kalbėjimą, 1 pažymėjo abu variantus. Kaip matome, dvi pozicijos „per radiją ir TV“ ir „oficialioje aplinkoje“ nesulaukė nė vieno atsakymo „tarmiškai“. Keletą kartų buvo pasirinkti abu variantai. Peržvelgę moksleivių atsakymus, matome, kad minėtose keturiose pozicijose dažniausiai buvo pasirenkama bendrinė kalba.

Apibendrinus diagramoje pateiktus rezultatus, galima pasakyti, kad egzistuoja tam tikros tarmės vartojimo ribos. Tiek moksleiviai, tiek suaugusieji mano, kad oficialioje, viešoje aplinkoje labiau tinka kalbėti bendrine kalba, privačiai su artimaisiais ir pažįstamais tarmiškai. Pasitvirtina Aliūkaitės atlikto tyrimo rezultatai – „tarmė yra privatu, asmeniška, bendrinė kalba – vieša“ (Aliūkaitė, 2006, 11).

L. Vilkienė, aiškindamasi lietuvių miestų gyventojų kalbinės tapatybės bruožus, prieina išvadą, kad mokantieji tarmę dažniausiai ją vartoja privačioje (šeimoje, giminių susitikimuose, su draugais ir pažįstamais) erdvėje, o kuo aplinkybės oficialesnės (darbo santykiai, viešasis gyvenimas), tuo dažniau miesto gyventojai renkasi bendrinę kalbą (Vilkienė, 2013, 161–162).

29 pav. Respondentų požiūris, kaip tinka kalbėti konkrečioje aplinkoje

BAIGIAMOSIOS IŠVADOS

Atliktas tyrimas atskleidė sąmoningas (atvirąsias) kalbos vartotojų nuostatas. Išanalizavus gautus rezultatus, paaiškėjo, kad:

1. Dauguma respondentų (tiek moksleiviai, tiek suaugusieji) prisipažino mokantys kalbėti tarmiškai (56 proc. moksleivių ir 83 proc. suaugusiųjų), teisingai apibrėžė, kas yra tarmė (92 proc. moksleivių ir 97 proc. suaugusiųjų), tvirtino kalbantys dzūkiškai (61 proc. moksleivių ir 84 proc. suaugusiųjų).

2. Kalbinių kodų pasirinkimą lemia konkreti situacija: kalbama viešai ar privačiai, su artimaisiais, pažįstamais ar pirmą kartą sutiktais žmonėmis, nes tiek moksleiviai (28 proc.) , tiek suaugusieji (55 proc.) daugiausia tvirtino kartais kalbantys tarmiškai, pabrėždami, kad tai priklauso nuo situacijos.

3. Dauguma respondentų (50 proc. suaugusiųjų ir 38 proc. moksleivių) tvirtino nevengiantys viešai kalbėti tarmiškai, o tie, kurie vengia, patikslino priežastį – nenorą atkreipti aplinkinių dėmesio. Tokį atsakymų variantą pasirinko 27 proc. moksleivių (47 proc. neatsakė, nes nemoka tarmiškai kalbėti) ir 19 proc. suaugusiųjų (71 proc. respondentų pasirinko patys įrašyti atsakymą, daugiausia akcentuodami nevengimą kalbėti tarmiškai).

4. Tiek moksleiviai (58 proc.), tiek suaugusieji (67 proc.) teigė nesigėdijantys savo tarmės, tik dažniau vartojantys bendrinę kalbą, todėl nestebina tai, jog gerokai daugiau abiejų grupių respondentų (73 proc. suaugusiųjų ir 49 proc. moksleivių) tvirtino vertinantys ir tarmes, ir bendrinę kalbą.

5. Daugelis respondentų (79 proc. suaugusiųjų ir 80 proc. moksleivių) manė, kad tarmes, kaip unikalų paveldą, reikia išsaugoti.

6. Tiek moksleiviai, tiek suaugusieji tarmiškai kalbančio žmogaus dažniausiai nesiejo su gyvenimu kaime, menku išsilavinimu, vyresniu amžiumi, siauromis pažiūromis, senamadiškumu:

- a. ne kaimietis (kaimo gyventojas): 110 moksleivių (iš 170), 29 suaugusieji (iš 30);
- b. ne menko išsilavinimo: 147 moksleiviai, 29 suaugusieji;
- c. ne vyresnio amžiaus: 92 moksleiviai, 19 suaugusiųjų;
- d. ne siaurų pažiūrų: 148 moksleiviai, 30 suaugusiųjų;
- e. ne senamadiškas: 89 moksleiviai, 27 suaugusieji.

7. Priešingai, tarmiškai kalbantysis daugeliui atrodė gerbiantis tarmę, pasitikintis savimi, draugiškas, nuoširdus. Suaugusiųjų ir moksleivių atsakymai nesutapo – suaugusieji tarmiškai kalbantįjį siejo su inteligentiškumo savybe, o moksleiviai nepriskyrė šios savybės tarmiškai kalbančiajam:

- a. gerbiantis tarmę: 162 moksleiviai, 29 suaugusieji;

- b. pasitikintis savimi: 131 moksleivis, 25 suaugusieji;
- c. draugiškas: 126 moksleiviai, 26 suaugusieji;
- d. nuoširdus: 121 moksleivis, 24 suaugusieji;
- e. ne/inteligeniškas:
 - 104 moksleiviai pasirinko atsakymą neinteligentiškas;
 - 17 suaugusiųjų pasirinko atsakymą inteligentiškas.

8. Egzistuoja tam tikros tarmės vartojimo ribos. Tiek moksleivių, tiek suaugusiųjų nuomone, oficialioje, viešojoje aplinkoje labiau tinka kalbėti bendrine kalba, privačiai su artimaisiais ir pažįstamais tarmiškai. Viena vertus, tarmės aukštinamos kaip nacionalinė ir etnografinė vertybė, o kita vertus, atsiskleidžia tam tikri vartosenos ribojimai.

9. Daugiausia atsakymų surinkusios konkrečios situacijos yra šios:
- a. privačiai su artimaisiais ir pažįstamais tarmiškai: 77 moksleiviai, 15 suaugusiųjų;
 - b. viešai su artimaisiais ir pažįstamais bendrine kalba: 117 moksleivių, 17 suaugusiųjų;
 - c. savo krašte tarmiškai: 100 moksleivių, 22 suaugusieji;
 - d. visada savo krašte:
 - bendrine kalba: 86 moksleiviai;
 - tarmiškai: 20 suaugusiųjų;
 - e. visur ir visada, jei tik supranta bendrine kalba: 109 moksleiviai, 13 suaugusiųjų;
 - f. per radiją ir tv bendrine kalba: 153 moksleiviai, 29 suaugusieji;
 - g. oficialioje aplinkoje bendrine kalba: 161 moksleivis, 29 suaugusieji;
 - h. su nepažįstamais bendrine kalba: 158 moksleiviai, 27 suaugusieji.

10. Tarp skirtingų lyčių atsakymų, kaip ir tarp jaunesniųjų ir vyresniųjų moksleivių amžiaus grupių, reikšmingų skirtumų nepastebėta.

NAUDOTA LITERATŪRA

1. Aliūkaitė D., 2006, *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: kodų parinkimo aspektas*. – *Kalbotyra*, 56 (3). Prieiga per internetą: <http://etalpykla.lituanistikadb.lt>
2. Aliūkaitė D., 2007, *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*. Daktaro disertacijos rankraštis, Vilniaus universitetas. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt>
3. Aliūkaitė D., 2008, *Tarminio kalbėjimo suprantamumas: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos*. – Vilniaus universitetas. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt>
4. Aliūkaitė D., 2008, *Tarmiškai kalbančio žmogaus stereotipai: apriorinės eilinių kalbos bendruomenės narių nuostatos*. – *Respectus Philologicus* 14 (19), 23–45.
5. Aliūkaitė D., 2009, *Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis*. – *Respectus Philologicus* 15 (20), 164–179.
6. Aliūkaitė D., 2013, *Horizontalusis ir vertikalusis kalbos kontinuumo skaidumas: XXI amžiaus kalbėjimo variantai paprastojo kalbos vertintojo požiūriu*. – *Taikomoji kalbotyra* (33), 1–27.
7. Aliūkaitė D., 2013, *Tarmės ir tarmiškumo vertė*. – *Visos tarmės gražiausios*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 9–13.
8. Ambrazas V., Chalimas A., Hintas M., Marcinkevičius J., Martinaitis M., Pozniakas Z., Rosinas A., Toporovas V., Vabalas–Gudaitis J., Zabotka A., 1989, *Mintys apie gimtąją kalbą*. – Vilnius: Mokslas.
9. Averkienė R., 2007, *Marcinkonyse kaimišku stiliumi įrengtas kultūros centras, laikraštis XXI amžius*. – Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt>
10. Babickienė Z., Venckutė R., 2013, *Kalbos mokslo pagrindai*. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
11. Bakšienė R., 2015, *Tarminio kalbėjimo savivertė ir gyvybingumas: XXI a. pradžios Šakių ir Jurbarko šnektos*. – *Lietuvių kalba* 9, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. – Prieiga per internetą: www.lietuviukalba.lt
12. Bučiūtė V., 2014, Doc. dr. Regina Rinkauskienė: „Tarmės gyvybingos, jos nenyksta“, bernardinai.lt
13. Buidovaitė K., 2010, Rita Miliūnaitė „Kokie būsim mes patys, tokia bus ir lietuvių kalba“, bernardinai.lt

14. Čičirkaitė R., 2014, *Vilnietiško balsių ilginimo socialinė reikšmė. Moksleivių pasąmoningųjų nuostatų tyrimas*. – Taikomoji kalbotyra (6). Prieiga per internetą: <http://taikomojikalbotyra.lt>
15. Daujotytė V. *Apie tapatybę, ne(ta)patybę, be(ta)patybę*. – <http://www.tekstai.lt> (žiūrėta 2016-03-27).
16. Dobrovolskis B., Koženiauskienė R., Mikulėnienė D., 2005, *Lietuvių kalba* 9. Kaunas: Šviesa.
17. Evans B. E. 2002. An Acoustic and Perceptual Analysis of Imitation. – *Handbook of Perceptual Dialectology* (ed. by Daniel Long, Dennis R. Preston), Volume 2, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company. – 95–112.
18. Girdenis A., 2001, *Visa lietuvių kalba! – Girdenis Aleksas. Kalbotyros darbai* 3. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
19. Grenda Č., Petkevičienė R., Sirtautas V., 2001, *Rinktiniai kalbotyros straipsniai*. – Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
20. Grinaveckis V., 1985, *Bendrinės kalbos mokymas remiantis mokinio tarme*. – Vilnius: Šviesa.
21. Kalėdienė L., 2013, *Požiūris į tarmes ir nuostatos dėl jų vartojimo trijose Dzūkijos etnografinio regiono dalyse*. – *Miestai ir kalbos (II), Tarmės Lietuvos miestuose (II)*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 125–151.
22. Karaliūnas S., 1997, *Kalba ir visuomenė*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
23. Karalūnas S., 2008, *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
24. Kardelis V., 2013, *Metodiniai nurodymai tarmių medžiagos rinkėjams, kaip pasirinkti pateikėją*. – *Visos tarmės gražiausios*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
25. Katinaitė U., 2007, *Aukso mintys. Visų laikų ir tautų išminčių žodžiai*. – Vilnius: Aktėja.
26. Kniūkšta P., 2004, *Kompiuterinis lietuvių kalbos žinynas. Nuo morfologijos iki reikalų raštų*. – Vilnius: Šviesa.
27. Laguna G. A., 1963, *de Speech. Its Function and Development*, Bloomington.
28. LKTCH – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sudarė Bacevičiūtė R., Ivanauskienė R., Leskauskaitė A., Trumpa E. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
29. LRT radijo laida „Ryto garsai“ „Sociolingvistė: kad tarmė išliktų, svarbu ją vartoti ir prestižinėse ardvėse, 2013–03–16, 13:21. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt>
30. Lubienė J., Pakalniškienė D., 2015, *Tarmė modernioje Lietuvoje: šiaurės žemaičių kringiškių atvejis*. – *Res humanitariae XVII*. – Klaipėdos universitetas. Prieiga per internetą: <http://journals.ku.lt>

31. Macmillan english dictionary for advanced learners, 2007, English A C black publishers LID, 2.
32. Sud. Meiliūnaitė V., Mikulėnienė D., 2014, XXI a. pradžios lietuvių tarmės geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai), Vilnius.
33. Miliūnaitė R., 2008, *Dėl kalbos kultūros mokymo*. – Kalbos kultūra 81, 155–169.
34. Miliūnaitė R., 2009, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
35. *Pagrindinio ugdymo bendrosios programos 9–10 klasėse*, LR švietimo ir mokslo ministerijos ugdymo plėtotės centras, projektas, III variantas, 2015–03–06.
36. Palionis J., 1979, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*. – Vilnius: Mokslas.
37. Piročkinas A., 2001, *Kas yra bendrinė kalba*. – Lietuvos aidas, 05 13, prieiga internete <http://www.aidas.lt>
38. Ramonienė M., 2006, *Nuostatos dėl bendrinės kalbos ir tarmės: Joniškėlio atvejis*. – *Kalbos kultūra* 79, 137–148.
39. Ramonienė M., 2010, *Kalbos didžiuosiuose Lietuvos miestuose: šiandiena ir perspektyvos*. – *Miestai ir kalbos*. Vilnius: VU leidykla, 1–18.
40. Ramonienė M., 2013, *Tarmės socialinė vertė: Lietuvos miestų jaunimo kalbinės nuostatos*. – *Taikomoji kalbotyra*.
41. Rinkauskienė R., 2002, *Keletas patarimų dėl dialektologijos pamokų vidurinėje mokykloje*. – *Žmogus ir žodis*, Nr. 4, (I). Prieiga per internetą: <http://www.biblioteka.vpu.lt>
42. Sabaliauskas A., 2000, *Žodžiai atgyja*. Vilnius: Gimtasis žodis.
43. Sabaliauskas A., 2012, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija 1980–2010 m.* – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
44. Trudgill P., 2000, *Sociolinguistics: an introduction to language and society*. London: Penguin Books.
45. Vaicekauskienė L. Apie norminimą, tarmes ir kalbos kaitą, LRT laida Labas rytas, Lietuva, interviu su V. Andrulevičiūte, 2016–03–05
46. Vaicekauskienė L., 2010, Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis: daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos, *Naujasis židinys – Aidai*. Prieiga per internetą: http://www.sociolingvistika.lt/failai/vaicekauskiene_NZ-A_2010_5-6.pdf
47. Vaicekauskienė L., 2014, *Didmiestis ir sostinė geriausios lietuvių kalbos percepcijose*. – *Taikomoji kalbotyra*, (6). Prieiga per internetą: <http://taikomojikalbotyra.lt>
48. Vaicekauskienė L., Sausverde E., 2012, *Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis*. – *Taikomoji kalbotyra*. Prieiga per internetą: <http://taikomojikalbotyra.lt>

49. Vaicekauskienė, 2013, *Tarmė neturi geresnės ar blogesnės vertės, bet gali turėti neigiamą asociaciją*. – Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt>
50. Van Herk G., 2012, *What is sociolinguistics?* Chichester: Wiley-Blackwell.
51. Vilkienė L. (2013) *Keli lietuvių miestų gyventojų kalbinės tapatybės bruožai*. – *Miestai ir kalbos*. – Vilnius: VU leidykla, 155–174.
52. Zinkevičius Z., 1992, *Bendrinės kalbos iškilimas, Lietuvių kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
53. Zinkevičius Z., 1994, (a) *Lietuvių kalba naujaisiais laikais, Lietuvių kalbos istorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
54. Zinkevičius Z., 1994, (b) *Lietuvių kalbos dialektologija*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
55. Zinkevičius Z., 2002, *Rinktiniai straipsniai (I)*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
56. Zinkevičius Z., 2002, *Rinktiniai straipsniai (II)*. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
57. Zinkevičius Z., 2006, *Lietuvių tarmių kilmė*. – Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

SANTRAUKA

Tarmių klausimas ne tik šių dienų kalbininkams, bet ir paprastam žmogui yra aktualus. Neretai išgirstame nuogąstavimų, ar tarmės ateityje išliks, ką reikia daryti, kad jas išlaikytume, kad jas puoselėtų ir jų neužmirštų ateinančios kartos.

Šio darbo tikslas išsiaiškinti, koks yra pietų aukštaičių (Varėnos, Druskininkų, Alytaus, Marcinkonių, Valkininkų) jaunosios kartos atstovų, 7–12 klasių moksleivių, vadinamųjų dzūkų, požiūris į tarmes ir bendrinę kalbą, tarmiškai ir bendrine kalba kalbančiuosius. Atsakymams palyginti pasirenkama apklausti 30 suaugusiųjų nuo 25 iki 55 metų amžiaus respondentų.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad egzistuoja tam tikros tarmės vartojimo ribos. Tiek moksleivių, tiek suaugusiųjų nuomone, oficialioje, viešojoje aplinkoje labiau tinka kalbėti bendrine kalba, o privačiai su artimaisiais ir pažįstamais tarmiškai.

Kalbinių kodų pasirinkimą lemia konkreti situacija: kalbama viešai ar privačiai, su artimaisiais, pažįstamais ar pirmą kartą sutiktais žmonėmis, nes tiek moksleiviai (28 proc.) –, tiek suaugusieji (55 proc.) daugiausia tvirtino kartais kalbantys tarmiškai, pabrėždami, kad tai priklauso nuo situacijos.

Tiek moksleiviai (58 proc.), tiek suaugusieji (67 proc.) teigė nesigėdijantys savo tarmės, tik dažniau vartojantys bendrinę kalbą, todėl nenuostabu, jog gerokai daugiau abiejų grupių respondentų (73 proc. suaugusiųjų ir 49 proc. moksleivių) tvirtino vertinantys ir tarmes, ir bendrinę kalbą.

Tiek moksleiviai, tiek suaugusieji tarmiškai kalbančio žmogaus dažniausiai nesiejo su gyvenimu kaime, menku išsilavinimu, vyresniu amžiumi, siauromis pažiūromis, senamadiškumu. Priešingai, tarmiškai kalbantysis daugeliui atrodė gerbiantis tarmę, pasitikintis savimi, draugiškas, nuoširdus.

Viena vertus, tarmės aukštinamos kaip nacionalinė ir etnografinė vertybė, o kita vertus, atsiskleidžia tam tikri vartosenos ribojimai.

SUMMARY

The question of dialect is important not only for linguists but for ordinary people as well. Often we can hear concerns if dialects in the future will remain as it was before, what can be done to save it, and that they would be fostered and not forgotten by the next generations.

The goal of this work is to find out what is the south highlanders (Varena, Druskininkai, Alytus, Marcinkonys, Valkininkai) 7-12 classes students named "dzūkai" opinion about to the dialects and the standard language, and people who use them. To compare the answers, there was interviewed 30 adults aged 25 to 55 years old.

The results of the study has shown, that there is some sort of consumption limit. From both, students and adults perspectives, In public, officially it is more suitable to use standard language while using dialect language is more acceptable when interacting with friends, family and people you know

Choice of which language to use is determined by the situation: it is spoken in public or privately, with friends and family or with people you have just met, because both, students (27%) and adults (55%) mainly claimed, that it depends on the situation.

Both students (58%) and adults (67%) assured, that they are not ashamed to use dialect language, but still uses common language, that's why its is not surprising, that a lot of respondents claimed, that both dialect and standard languages are needed.

So, for students and adults, dialect speaking does not associate with life in the countryside, poor education, older age, Narrow-minded or old fashioned people. Opposite, many dialect speaking people seem to be self-confident, friendly and honest.

From one perspective, dialection is considered to be a national and ethnographical value, on the other hand certain restrictions for dialecting speaking are revealed.

PRIEDAI

Priedas Nr. 1

Sveiki. Esu II kurso kalbotyros magistrantė. Šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti, kaip pietų aukštaičiai, vadinamieji dzūkai, vertina savo tarmę, tarmiškai kalbančiuosius. Tyrimas yra anoniminis, visi viešinami duomenys yra nuasmeninti.

Gyvenamoji vieta.....

Klasė.....

Amžius.....

1. Jūs esate:

- ☐ Vyras
- ☐ Moteris

2. Kas, Jūsų manymu, yra tarmė?

- ☐ Tam tikro regiono kalba
- ☐ Sunorminta kalba
- ☐ Kita (įrašyti).....

3. Ar mokate kalbėti tarmiškai?

- ☐ Taip
- ☐ Ne

(Jei atsakėte „ne“, pereikite prie 8 klausimo)

4. Kaip Jūs kalbate?

- ☐ Aukštaitiškai
- ☐ Dzūkiškai
- ☐ Suvalkietišškai
- ☐ Žemaitiškai

5. Ar kalbate tarmiškai? (pasirinkite jums tinkamus variantus)

- ☐ Taip, kalbu nuolat ir su visais
- ☐ Kalbu su šeimos nariais
- ☐ Kalbu su draugais
- ☐ Kalbu su pažįstamais
- ☐ Kalbu tik tada, kai nėra pašalinių
- ☐ Ne
- ☐ Kartais
- ☐ Kita (įrašyti).....

6. Ar vengiate viešai kalbėti tarmiškai?

- ☐ Visada vengiu

- Vengiu tik esant nepažįstamiems
- Nevengiu
- Kita (įrašyti).....

7. Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai? (pasirinkite jums tinkamus variantus)

- Nes tai yra gėdinga
- Nes nenoriu atkreipti aplinkinių dėmesio
- Nes aplinkiniai juokiasi
- Kita (įrašyti).....

8. Kur dažniausiai girdite kalbant tarmiškai?

- Televizijoje
- Namie
- Tarp draugų
- Mokykloje
- Mieste
- Kitur (įrašyti).....

9. Koks Jūsų požiūris į tarmes ir bendrinę kalbą?

- Aš didžiuojuosi savo tarme
- Neturiu tarmės
- Nesigėdiju savo tarmės, tačiau dažniau vartoju bendrinę kalbą
- Man nepatinka mano tarmė, todėl kalbu tik bendrine kalba
- Kita (įrašyti).....

10. Ar šeimoje Jus skatina kalbėti tarmiškai?

- Taip
- Ne
- Kita (įrašyti).....

11. Ką vertinate labiau – tarmes ar bendrinę kalbą?

- Tarmes
- Bendrinę kalbą
- Vertinu ir tarmes, ir bendrinę kalbą
- Kita (įrašyti).....

Paiškininkite savo pasirinkimą

.....

.....

.....

12. Ar manote, kad reikia išsaugoti mūsų tarmes?

- Taip, nes tai unikalus paveldas
- Taip, nes jos gražios
- Ne, nes jos nieko vertos
- Ne, nes jomis kalba tik seni žmonės
- Kita (įrašyti).....

13. Jeigu žmogus kalba tarmiškai, tai jis yra:

Kaimietis (kaimo gyventojas)	taip		ne	
Menkai išsilavinęs (visai nebaigęs mokslų arba baigęs tik pradinę m–klą)	taip		ne	
Vyresnio amžiaus (asmenys nuo 55 metų)	taip		ne	
Gerbiančias tarmę	taip		ne	
Siaurų pažiūrų	taip		ne	
Pasitikintis savimi	taip		ne	
Draugiškas	taip		ne	
Nuoširdus	taip		ne	
Senamadiškas	taip		ne	
Inteligentiškas	taip		ne	

14. Kaip tinka kalbėti?

Privačiai su artimaisiais ir pažįstamais	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba (įrašyti)	
Viešai su artimaisiais ir pažįstamais	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba	
Savo krašte	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba	
Visada savo krašte	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba	
Visur ir visada, jei tik supranta	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba	
Per radiją ir TV	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba	
Oficialioje aplinkoje	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba	
Su nepažįstamais	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba	

Priedas Nr. 2

Sveiki. Esu II kurso kalbotyros magistrantė. Šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti, kaip pietų aukštaičiai, vadinamieji dzūkai, vertina savo tarmę, tarmiškai kalbančiuosius. Tyrimas yra anoniminis, visi viešinami duomenys yra nuasmeninti.

Gyvenamoji vieta.....

Amžius.....

Specialybė.....

1. Jūs esate:

- ☐ Vyras
- ☐ Moteris

2. Jūsų išsilavinimas:

- ☐ Pradinis
- ☐ Nebaigtas vidurinis
- ☐ Vidurinis
- ☐ Profesinis
- ☐ Aukštesnysis
- ☐ Aukštasis
- ☐ Kita (įrašyti).....

3. Kas, Jūsų manymu, yra tarmė?

- ☐ Tam tikro regiono kalba
- ☐ Sunorminta kalba
- ☐ Kita (įrašyti).....

4. Ar mokate kalbėti tarmiškai?

- ☐ Taip
- ☐ Ne

(Jei atsakėte „ne“, pereikite prie 9 klausimo)

5. Kaip Jūs kalbate?

- ☐ Aukštaitiškai
- ☐ Dzūkiškai

- Suvalkiečiaiškai
- Žemaitiškai

6. Ar kalbate tarmiškai? (pasirinkite jums tinkamus variantus)

- Taip, kalbu nuolat ir su visais
- Kalbu su šeimos nariais
- Kalbu su draugais
- Kalbu su pažįstamais
- Kalbu tik tada, kai nėra pašalinių
- Ne
- Kartais
- Kita (įrašyti).....

7. Ar vengiate viešai kalbėti tarmiškai?

- Visada vengiu
- Vengiu tik esant nepažįstamiems
- Nevengiu
- Kita (įrašyti).....

8. Kodėl vengiate kalbėti tarmiškai? (pasirinkite jums tinkamus variantus)

- Nes tai yra gėdinga
- Nes nenoriu atkreipti aplinkinių dėmesio
- Nes aplinkiniai juokiasi
- Kita (įrašyti).....

9. Kur dažniausiai girdite kalbant tarmiškai?

- Televizijoje
- Namie
- Tarp draugų
- Mokykloje
- Mieste
- Kitur (įrašyti).....

10. Koks Jūsų požiūris į tarmes ir bendrinę kalbą?

- Aš didžiuojuosi savo tarme
- Neturiu tarmės

- Nesigėdiju savo tarmės, tačiau dažniau vartoju bendrinę kalbą
- Man nepatinka mano tarmė, todėl kalbu tik bendrine kalba
- Kita (įrašyti).....

11. Ar šeimoje Jus skatina kalbėti tarmiškai?

- Taip
- Ne
- Kita (įrašyti).....

12. Ką vertinate labiau – tarmes ar bendrinę kalbą?

- Tarmes
- Bendrinę kalbą
- Vertinu ir tarmes, ir bendrinę kalbą
- Kita (įrašyti).....

Paiškokite savo pasirinkimą

.....

.....

.....

13. Ar manote, kad reikia išsaugoti mūsų tarmes?

- Taip, nes tai unikalus paveldas
- Taip, nes jos gražios
- Ne, nes jos nieko vertos
- Ne, nes jomis kalba tik seni žmonės
- Kita (įrašyti).....

14. Jeigu žmogus kalba tarmiškai, tai jis yra:

Kaimietis (kaimo gyventojas)	taip		ne	
Menkai išsilavinęs (visai nebaigęs mokslų arba baigęs tik pradinę m–klą)	taip		ne	
Vyresnio amžiaus	taip		ne	

(asmenys nuo 55 metų)				
Gerbiantis tarmę	taip		ne	
Siaurų pažiūrų	taip		ne	
Pasitikintis savimi	taip		ne	
Draugiškas	taip		ne	
Nuoširdus	taip		ne	
Senamadiškas	taip		ne	
Intelligentiškas	taip		ne	

15. Kaip tinka kalbėti?

Privačiai su artimaisiais ir pažįstamais	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba (įrašyti)
Viešai su artimaisiais ir pažįstamais	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba
Savo krašte	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba
Visada savo krašte	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba
Visur ir visada, jei tik supranta	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba
Per radiją ir TV	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba
Oficialioje aplinkoje	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba
Su nepažįstamais	tarmiškai		bendrine kalba		kita kalba

Priedas Nr. 3